

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI AFGANİSTAN'IN AVRASYA
JEOPOLİTİĞİNDEKİ YERİ**

**Hazırlayan
Khair Mohammad QADERİ**

**Danışman
Doç. Dr. Mehmet ÖCAL**

Yüksek Lisans Tezi

**Ocak 2018
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI AFGANİSTAN'IN AVRASYA
JEOPOLİTİĞİNDEKİ YERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Khair Mohammad QADERİ**

**Danışman
Doç. Dr. Mehmet ÖCAL**

**Ocak 2018
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Khair Mohammad QADERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: Soğuk Savaş Sonrası Afganistan'ın Avrasya Jeopolitiğindeki Yeri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ... sayfalık kısmına ilişkin, .../.../20... tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezim benzerlik oranı: % ...'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmam herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. / /

Adı Soyadı : Khair Mohammad QADERİ
Öğrenci No : 4032731437
Anabilim Dalı : Avrasya Araştırmaları
Bilim Dalı :
Program Adı : Yüksek Lisans

Danışman
Doç. Dr. Mehmet ÖCAL

Öğrenci Adı/İmza
Khair Mohammad QADERİ

“Soğuk Savaş Sonrası Afganistan’ın Avrasya Jeopolitiğindeki Yeri” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Khair Mohammad QADERİ

Danışman

Doç. Dr. Mehmet ÖCAL

Avrasya Araştırmaları ABD Başkanı

Prof. Dr. Havva SELÇUK

KABUL VE ONAY

Doç. Dr. Mehmet ÖCAL danışmanlığında **Khair Mohammad QADERİ** tarafından hazırlanan “**Soğuk Savaş Sonrası Afganistan’ın Avrasya Jeopolitiğindeki Yeri**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Avrasya Araştırmaları** Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

31/01/2018

(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Mehmet ÖCAL

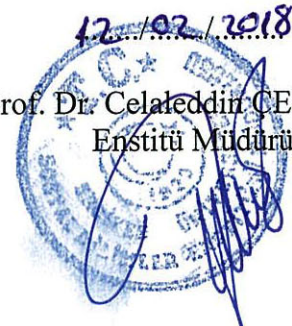
Üye : Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ

Üye : Yrd. Doç. İlhan GÜLLÜ

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 12/02/2018 tarih ve 06 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

12/02/2018
Prof. Dr. Celaleddin CELİK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR

Bu çalışmada esas olarak soğuk savaş sonrası Afganistan'ın Avrasya jeopolitiğindeki konumu incelenmektedir. Asya'nın kalbi olarak bilinen Afganistan, jeopolitik konumu itibariyle eski devirlerden günümüze kadar dünya hâkimiyeti için mücadele eden yayılmacı güçlerin istilasına uğramıştır. Tarih boyunca bölgesel ve küresel güçlerin etkisinden kurtulamayan Afganistan sürekli direniş ve mücadele içinde bulunması, yayılmacı güçlerin jeopolitik stratejilerinin önemli bir parçası olmasından kaynaklanmaktadır. Soğuk savaş sonrası Afganistan'da meydana gelen iç karışıklıkların da önemli sebebi bölgesel ve büyük güçlerin bölgeye hâkim olmak için bu ülkeye müdahale etmeleri ve buradan da Avrasya'daki etkinliğini arttırarak dünya hâkimiyeti için uğraş vermeleridir. Böylece soğuk savaş sonrası jeopolitik gelişimler ışığında Afganistan'ın Avrasya jeopolitiğindeki konumu analiz edilerek küresel ve bölgesel güçlerin ne için Afganistan'a müdahale ettikleri tüm boyutuyla incelenmeye çalışılmıştır.

Tez konusunun belirlenmesi aşamasından başlayarak sonuçlandırıcaya kadar süreçte yardımlarını esirgemeyen, sabırla, samimiyetle yön gösteren değerli danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Öcal'a emeklerinden dolayı sonsuz şükranlarımı sunmayı borç bilirim. Ayrıca çalışmam esnasında her türlü destek ve dualarını esirgemeyen ve onların varlığına şükrettiğim başta annem, babam olmak üzere kardeşlerim ve sevgili eşime, maddi ve manavî desteklerini eksik etmeyen Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı'na, Yüksek Lisans döneminde kendilerinden ve çalışmalarından istifade ettiğim hocalarıma, bu süreçte tezin metin düzeltmesinde yardımcı olan tüm arkadaşlarıma sonsuz şükranlarımı sunarım.

Khair Mohammad QADERİ

Kayseri, Aralık-2017

SOĞUK SAVAŞ SONRASI AFGANİSTAN’IN AVRASYA JEOPOLİTİĞİNDEKİ YERİ

Khair Mohammad QADERİ
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2018
Danışman: Doç. Dr. Mehmet ÖCAL

KISA ÖZET

Afganistan; tarih boyunca jeopolitik önemi dolayısıyla birçok güç tarafından işgal edilmiştir. Fakat yakın dönemde, önce Sovyet müdahalesi ve Afgan mücahitlerinin direnişi, sonrasında Taliban’ın uyguladığı şeriat rejimi, ardından ise bir küresel terör kaynağı olduğu gerekçesi ile ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin işgali ile dünya gündemindeki yerini korumaktadır.

Başta da belirtildiği gibi Afganistan’ın önemi jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Bu konum aynı zaman da “Yeni Büyük Oyun”un kilit noktasını oluşturmaktadır. ABD’nin bölgeyi işgali, sonuç itibarı ile sadece terör tehdidini ortadan kaldırmak değil, aynı zamanda küresel güç olma yolunda hızlı adımlarla ilerleyen Çin, Hindistan ve Rusya’nın ilerlemeci politikalarına karşı bir ileri karakol kurma stratejisinin bir parçası olarak görülmektedir. Diğer bir önemli nokta ise Afganistan kaynaklı uyuşturucu ticaretinin kontrol edilmesidir.

Bu çalışmada yukarıdaki argümanlar ışığında Afganistan’ın jeopolitik önemi ve bu önemin Afganistan için doğurduğu sorunlar incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Afganistan, Jeopolitik, ABD, Taliban.

THE POSITION OF POST-COLD WAR AFGHANISTAN IN EURASIAN GEOPOLITICS

Khair Mohammad QADERI

**Erciyes University, Institute of Social Sciences
Master's Thesis, January 2018
Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÖCAL**

ABSTRACT

Afghanistan has been conquered throughout its history by various powers due to its geopolitical importance. Although Afghanistan was under the Soviet intervention and Afghan mujahid resistance; the establishment of a sharia regime by Taliban, then the coalition powers under the leadership of USA invading the country on the excuse that it was considered as a source of terror, but it still retains its position in the world political agenda since modern times has witnessed.

As mentioned above, the Afghanistan's importance was sourced from its geopolitical position. This position also constitutes the key point of the "New Great Game". In consequence, the US invasion toward the region is not only wiping the so-called terror threat out, but also is a part of strategy that aims to establish an outpost line in order to control and prevent the progressive policies of China, India and Russia which take firm steps forward to become global power. Another important point is the tendency to control Afghanistan-based drug traffic.

In the light of the foregoing arguments, this study will analyze the geopolitical importance of Afghanistan and the resulted problems from that importance over Afghanistan.

Keywords: Afghanistan, Geopolitics, USA, Taliban

İÇİNDEKİLER

SOĞUK SAVAŞ SONRASI AFGANİSTAN'IN AVRASYA JEOPOLİTİĞİNDEKİ YERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	iii
KABUL VE ONAY	iv
ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR	v
KISA ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu	3
Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	3
Araştırmanın Yöntemi	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Literatür İncelemesi	5
1.2. Jeopolitiğin Tanımı	9
1.3. Jeopolitiğin Tarihi Gelişimi	11
1.4. Jeopolitik Teoriler	13
1.4.1. Sir Halford Mackinder ve Kara Hâkimiyeti Teorisi.....	14
1.4.2. Nicholas Spykman ve Kenar Kuşak Teorisi.....	16
1.4.3. Amiral Alfred Thayer Mahan ve Deniz Hâkimiyet Teorisi	18
1.4.4. Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitik Kavramlar.....	20
1.4.5. Aleksandar Dugin ve Avrasya Yaklaşımı	25

1.4.6. Zbigniew Brzezinski ve Büyük Satranç Tahtası	27
1.4.7. Gearóid Ó Tuathail (Gerard Toal) John A. Agnew- Eleştirel Jeopolitik	29
1.4.7.1. Eleştirel Jeopolitiğin Gelişimi ve Temel Yaklaşımları.....	30
1.4.7.2. Eleştirel Jeopolitiğin Devlet ve Sınır Kavramlarına Yaklaşımı.....	31
1.4.8. Jeopolitik Teoriler ışığında Avrasya'nın Tanımı	32

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN JEOPOLİTİK DURUMU VE SİYASİ GELİŞMELER

2.1.Afganistan'ın Jeopolitik Önemi	35
2.2.Afganistan'a Genel Bakış	39
2.3. Coğrafya ve Etnik Yapı.....	44
2.4.Afganistan'ın Ekonomik Yapısı.....	46
2.5. Afganistan'ın Siyasal Yapısı.....	50
2.6. Afganistan'daki Siyasi Çekişmeler ve SSCB'nin Afganistan Üzerindeki Etkisi	53
2.7.Sovyetlerin Afganistan Müdahalesi	55
2.8.Soğuk Savaş Sonrası İç Savaş.....	59
2.9. El Kaide'nin Gelişmesi	62
2.10. Taliban'ın Belirmesi ve İktidara Gelişi.....	66
2.10.1. İç Sebepler.....	69
2.10.2. Dış Sebepler	70
2.11. 11 Eylül Saldırısı ABD'nin Afganistan'a Müdahalesi.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI AVRASYA JEOPOLİTİĞİNDE AFGANİSTAN'IN KONUMU

3.1. Afganistan'ın Modern İpek Yol Açısından Önemi.....	75
3.2. Yeni Büyük Oyun ve Küresel Güç Müdahalesinde Afganistan'ın Yeri.....	77
3.3. Büyük Güçlerin Afganistan'da Stratejik Arayışları.....	82
3.3.1. ABD'nin Afganistan Politikası	82

3.3.2. Rusya'nın Afganistan Politikası	87
3.3.3 Çin Halk Cumhuriyeti'nin Afganistan Politikası	91
3.3.4.AB'nin Afganistan Stratejisi	96
3.4. Komşu Ülkelerin Afganistan Üzerindeki Etkileri.....	103
3.4.1. Pakistan	103
3.4.2. İran.....	108
3.4.3. Hindistan'ın Afganistan Stratejisi	119
SONUÇ.....	122
KAYNAKÇA	127
ÖZGEÇMİŞ.....	140

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Sir Halford Mackinder'in Jeopolitik Modeli	15
Şekil 2.1. Afganistan'ın siyasi haritası.....	43

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
ADHP	: Afganistan Demokratik Halk Partisi
ASEAN	: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
AGS	: Avrupa Güvenlik Stratejisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization)
CİA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İHA	: İnsansız Hava Araçlarıyla
ISI	: Pakistan İstihbaratı
ISAF	: Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (International Security Force)
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
NDN	: Kuzey Dağıtım Ağı (Northern Distribution Network)
ODGP	: Ortak Dış Güvenlik Politikası
OGSP	: Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası
SEATO	: Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (Southeast Asia Treaty Organization)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği
SUÖB	: Sincan Uygur Özerk Bölgesi
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü (Shanghai Cooperation Organization)
TAPİ	: Trans Afgan Boru Hattı
UNOCAL	: Amerika Petrol Şirketi (Us Oil Company)

GİRİŞ

Asya kıtasının kalbinde yer alan Afganistan'ın, tarih boyunca farklı güçler ve devletlerin saldırı ve işgallerine maruz kalarak sürekli savaş ve direniş içinde bulunması, ülkenin jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Afganistan'ın Avrasya jeopolitiğinde önemli bir geçit noktayı oluşturması, tarihin birçok zamanında bölgeye hâkim olmak isteyen büyük güçlerin çatışma alanı olmuştur. Üzerinden tarihi İpek Yolunun geçmesi, bu yolların ticaret ve askeri bakımından önem taşıması, tarihin eski devirlerinden bu yana bölgeyi ele geçirmek isteyen pek çok yayılmacı güçlerin arasında nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. 19. yüzyılda dönemin büyük güçleri olarak bilinen İngiltere ile Rusya'nın bölgeye hâkim olmak için bir "Büyük Oyuna" girişmiştir. Soğuk savaş döneminde ise İngiltere'nin yerini ABD olarak Sovyetler Birliği'yle Afganistan üzerinde aynı oyunu devam ettirmişlerdir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Pakistan, İran, Hindistan ve Suudi Arabistan gibi bir takım bölgesel güçlerin Afganistan üzerinde müdahalesi artarak "Yeni Büyük Oyuna" dâhil olmuşlardır. Bütün bu müdahalelerin altında Afganistan'ın doğal kaynaklar bakımından zengin olan ülkelerle sınır komşu olması, Orta Asya ile Güney Asya arasında bir kavşak noktayı oluşturması, Orta Asya'nın doğal gaz ve petrolünün paylaşılmasıyla birlikte gündeme gelen enerji kaynaklarının dünya piyasasına aktarılmasında gerekli boru hatların yapılması söz konusudur. Afganistan jeopolitik konumu itibariyle eskiden günümüze kadar, dünya kontrolü ve yayılmacılık adına ortaya çıkan Avrasya hâkimiyet teorilerinin hep önemli bir parçası olmuştur. Dünya hâkimiyeti için ortaya atılan teorilerden önemli derecede etkilenecek yıpranmıştır. Bu ülkenin üzerindeki mücadeleler ve sona ermeyen istikrarsızlıkların temel sebebi bunlardır.

Dünyanın enerji bakımından en zengin bölgesi Avrasya'dır. Bu bölge küresel ve bölgesel güçlerin ekonomisi için çok büyük değer taşımaktadır. 21. Yüzyılda Afganistan'ın bu bölgede oynayacağı rolü ise, petrol ve doğal gazın ön plana çıkması,

Hazar bölgesi ve Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının gündeme gelmesi, bu kaynakların dünya pazarına güvenli bir şekilde taşınmasında daha çok belirgin olmuştur. Soğuk savaş sonrası Orta Asya'nın yer altı kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması için alternatif yollar arandığında, bu yolların da Afganistan üzerinden geçerek Pakistan, Ardından Hint okyanusuna aktarılması düşünülmüştür. Afganistan'ın önemini arttıran başka bir husus ise ellerinde nükleer gücü bulunduran Rusya, Hindistan, Çin ve Pakistan'a oldukça yakın olmasıdır. ABD başta olmak üzere batılı güçler de bu stratejik bölgede güçlü bir konuma gelmek istemektedir. Bunun için ABD soğuk savaş döneminden günümüze kadar stratejik arayışlarını elde etmek için büyük bir mücadele vermektedir.

Bu çalışmada soğuk savaş sonrası Afganistan'ın Avrasya jeopolitiğindeki oynayacağı rolü, küresel ve bölgesel güçlerin bölgede hâkimiyet elde etmeye çalışması, Sovyetlerin işgalinden günümüze kadar yapılan müdahaleler ve dünya hegemonyası için mücadele eden büyük güçlerin arayışları ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmaya esas olarak şu sorulara cevap aranacaktır. Afganistan'ın Avrasya jeopolitiğindeki yerinin bölgesel ve küresel önemi nedir? Neden büyük güçler Afganistan'a hâkim olmak istemektedirler?

Bu çalışma, giriş ve sonuç dışında üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde, kuramsal ve kavramsal çerçeve olarak jeopolitik teorilerin tanıtımı ve tarihi gelişimi ele alınmıştır. Ortaya atılan jeopolitik teoriler ışığında Afganistan'ın Avrasya'daki önemine değinilmiştir.

İkinci bölümde ise, Afganistan'ın jeopolitik konumu ve siyasi gelişmeler yer almaktadır. Bu bölümde Afganistan'ın jeopolitik önemi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinden günümüze kadar uzanan siyasi çekişmeler, bu süreçte Afganistan'da meydana gelen iktidar mücadeleleri ve neticesinde ortaya çıkan Taliban örgütü ve 11 Eylül saldırısı ve ABD'nin Afganistan'a müdahalesi ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise, soğuk savaş sonrası Avrasya jeopolitiğinde Afganistan'ın konumu belirtilmiştir. Afganistan üzerinde rekabet eden küresel ve bölgesel güçlerin müdahalesi ve stratejik arayışları, bu devletlerin Afganistan ile ilgili beklentileri incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Konusu

Tarih boyunca medeniyetlerin karşılaşma, emperyalist ve yayılmacı güçlerin çatışma alanı olan Afganistan, Avrasya jeopolitiğinde önemli bir konuma sahiptir. Asya'nın kalbi olarak bilinen Afganistan Orta Asya, Güney Asya, Orta Doğu ve Kafkaslar arasında bir kavşak noktasını oluşturmaktadır. Bu nedenle Afganistan tarihin çeşitli dönemlerinde Avrasya'ya hâkim olmak isteyen büyük güçlerin nüfuz mücadelelerine sahne olmuştur. Afganistan topraklarındaki bu nüfuz mücadeleleri günümüze kadar devam etmiş ve uzun bir süre daha da devam edeceği aşikardır. Araştırmanın konusu da soğuk savaş sonrası Afganistan'ın Avrasya jeopolitiğindeki konumu, jeopolitik gelişmeler ışığında Afganistan'da meydana gelen istikrarsızlık ve soğuk savaşın sona ermesinden günümüze kadar bütün bölgesel ve büyük güçlerin bölgeye hâkim olmak için müdahale ve stratejik arayışları incelenmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu tezin amacı soğuk savaş sonrası Afganistan'ın Avrasya jeopolitiğindeki konumunu belirlemektir. Bugüne kadar bu konuyla ilgili çok araştırma yapılmamıştır. Bu nedenle literatür alanındaki boşluğun doldurulmasında katkı sağlayarak, bu çalışma ışığında Afganistan'ın Avrasya jeopolitiğindeki etkinliğine yönelik bir analiz sunulacaktır. Dolayısıyla Afganistan'ın jeopolitik konumunun dünya için önemini ortaya konması ve Afganistan stratejik konumu itibariyle küresel ve bölgesel güçlerin rekabet sahasına dönüşmesinin analiz edilmesi faydalı olacaktır. Soğuk savaş sonrası Afganistan'da meydana gelen istikrarsızlık ve iç savaşın tek sebebi bölgesel ve büyük güçlerin bölgeye hâkim olmak için Afganistan'a müdahale etmeleri ve buradan da Avrasya'daki etkinliğini arttırarak dünya egemenliğini sürdürmektir. Bu bakımdan konuyla ilgili çalışmaların eksikliği fark edilmiş ve bu konunun çalışılması gerekliliği önemli görülmüştür.

Araştırmanın Yöntemi

Bu tez çalışmasında Afganistan'ın Avrasya Jeopolitiğindeki konumunu ele alarak, bu ülkeye yönelik bölgesel ve küresel güçlerin politikaları incelenmiştir. Tez çalışma sürecinde takip edilmiş metot ise içerik analizine dayanan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tez çalışmasının hazırlık sürecinde konuyla ilgili Türkçe kitaplar, çeşitli

dergiler, tezler ve raporlara başvurulmuştur. Bunun yanı sıra Afganistan ve İran'da yazılmış olan Farsça kaynaklar elde edilerek kaynak taraması yapıp okunduktan sonra yorumlanmıştır. Araştırma yapılırken konuyla ilgili sağlıklı kaynaklar temin edilerek elde edilen verileri analiz edip mantıki sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada özellikle soğuk savaş sonrası Afganistan'da meydana gelen olayların ne için olduğu Afganistan'ın Avrasya jeopolitiğinden nasıl etkilendiği, Afganistan'ın coğrafi konumu itibariyle Avrasya'da stratejik bir konuma sahip olması gibi önemli konular tüm boyutlarıyla incelenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Literatür İncelemesi

Çalışmaya başlamadan önce Türkiye, Afganistan ve İran’da yazılmış olan Türkçe ve Farsça eserler elde edilerek, geniş çaplı bir kaynak taraması yapılmıştır. Ancak elde ettiğimiz kaynaklara göre konumuzla ilgili pek çok araştırma yapılmamıştır. Bu nedenle konuyla ilgili çalışma eksikliği karşısında bu konunun çalışılması gerekliliği hissedilmiştir. Çalışmamızda kullandığımız önemli ve yakından ilgilendiren temel kaynaklar aşağıda sırasıyla yer almaktadır.

Miraka Hakco, “*Afganistan ve Müdahilati Harici (Afganistan ve dış Müdahaleler)*” adlı eserinde Sovyetlerin Afganistan işgali sürecinden başlayarak, ABD ve bölgesel güçlerin özellikle İran ve Pakistan’ın Afganistan üzerindeki etkilerini ele almıştır. Yazara göre Afganistan’daki bitmeyen kargaşa ortamı dış güçler tarafından bu ülke tahmil olmaktadır.¹ Diğer önemli bir kaynak farsça yazılmış olan Hoca Beşir Ahmed Ansari’nin, “*Afganistan Der Ateşi Neft (Neft Ateşinde Afganistan)*” adlı eseridir. Bu eserde ABD’nin Orta Asya Enerji Kaynaklarına ulaşmak için Afganistan üzerinden rekabete giriştiğini ortaya koymaktadır. Soğuk savaş sonrası Orta Asya enerji kaynaklarının gündeme gelmesi Afganistan’ın jeopolitik önemini daha da arttırmıştır. Orta Asya enerji kaynaklarının taşınması konusunda alternatif yollar arandığında Afganistan’ın da ismi geçmektedir.²

¹ Miraka **Hakco**, *Afganistan ve Mudahilati Harici (Afganistan ve Dış Müdahaleler)*, Maclisi Yayını, Tahran 2002.

² Hoca **Başir** Ahmet Ansari, *Afganistan Der Ateşi Neft*, (Neft Ateşinde Afganistan), Bangahi İntişarat Meyvend, Kabil 2013.

Mohammad İkrım Andışmend, “*Amerika Der Afganistan (Afganistan’da Amerika)*” adlı kitabında, ABD ile Afganistan’ın ilişkilerinin başlamasından bahsederek ABD’nin Sovyetlere karşı direnen mücahit gruplara destek vermesi, Taliban örgütünün ortaya çıkışı ve 11 Eylül 2001 yılında Afganistan’ın ABD tarafından işgali, Taliban Sonrası kurulmuş olan Hamid Karzai Başkanlığındaki yönetimi incelenmiştir.³

Zahir Tanin’in, “*Afganistan Der Karni Bistim (Afganistan 20. Yüzyılda)*” adlı eseri 20. Yüzyılda Afganistan’da baş gösteren olayları inceleyen en önemli eserlerden biridir. Bu eser bilimsel olarak çalışılmıştır. Afganistan coğrafi konumundan dolayı 19. Yüzyılda Rusya ile Britanya imparatorluğu arasında nasıl tampon bölge olarak kullanılmışsa, 20. Yüzyılda da dönemin büyük güçleri olan ABD ile Rusya Arasında Orta Asya ile Güney Asya’yı kontrol etmek için Afganistan üzerinde büyük oyuna girmişlerdir. Bu eserde 20. Yüzyılda Afganistan’da meydana gelen kargaşa ortamı detaylı şekilde incelenmiştir.⁴ Hossein Ahmadi’nin hazırladığı, *Tahavvulat Mintıkayı Afganistan, (Afganistan’da Bölgesel Gelişmeler)* adlı eserinde Afganistan hakkında yazılmış olan onlarca makale yer almaktadır. Bu eser Farsça olarak Tahran’da basılmıştır. Bu eser Afganistan hakkında var olan en kapsamlı eserlerden biridir. Ancak bu eserde yer alan konular Afganistan’ın Avrasya jeopolitiğindeki konumuna değinmemiştir.⁵

Mohammad Azim Azimi’nin yazdığı, “*Der Amedi Beri Emniyet Milli Afganistan (coğrafiya ve Muhit Zist) (Afganistan’ın Ulusal Güvenlik Geliri (Coğrafiya ve Çevre))*” adlı kitabında Afganistan’ın ulusal güvenliğini etkileyen coğrafi faktörlerini incelemeye çalışmıştır. Yazara göre Afganistan coğrafi faktörlerden en çok etkilenen ülke olarak tarihin eski dönemlerinden günümüze kadar güvenliğinin sağlanmamasına neden olmuştur. Bu eserde Afganistan’ın Jeopolitik konumuna da kısaca değinmiştir. Dünya hâkimiyeti için orta atılan Jeopolitik teorilerinde Afganistan’ın da önemli bir yeri olduğunu açıklamaktadır.⁶

³ Mohammad İkrım **Andışmand**, *Amrika Der Afganistan (Amerika Afganistan’da)*, İntişarat-i Meyvend, kabul 2009.

⁴ Zahir **Tanın**, *Afganistan der karni bitsim 1900-1996 (Afganistan 20’inci asırda 1990-1996)*, İntişarat-ı Muhammed İbrahim Şeriatı Afganistan’ı, Tahran 2005.

⁵ Husayın **Ahmedi**, *Tahavvulat Mintıkayı Afganistan, (Afganistan’da Bölgesel Gelişmeler)* Kitaphane Muze ve Merkezi Esnad Meclisi Şurayı İslami Yayını, Tahran 2010.

⁶ Mohammad Azim **Azimi**, *Der Amedi Beri Emniyet Milli Afganistan (Coğrafiya ve Muhit Zist), (Afganistan’ın Ulusal Güvenlik Geliri (Coğrafiya ve Çevre))*, Negar Yayınları Kabul, 2017.

Zbigniew Brzezinski, “*Büyük Satranç Tahtası- Amerikan’ın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*”, adlı eseri Türkçeye çevrilmiş önemli eserlerden biridir. Söz konusu eserde dünyadaki insan gücünün %75 ‘inin Avrasya’da yaşadığını ve dünyadaki yer altı kaynaklarının çoğunun da bu bölgede olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle ABD için en önemli jeopolitik ödül Avrasya bölgesidir. Soğuk savaşın bitmesiyle birlikte Avrasya’da bölgesel ve küresel güçler Yeni Büyük Oyuna giriştiğini beyan etmektedir. Yani Avrasya’yı kontrol eden Dünya’yı kontrol edeceği varsayımına inanmakta olduğunu açıklamaktadır. Dolayısıyla Avrasya’nın güney ucunda yer almış olan Afganistan, jeopolitik açısından son derece önemli olduğunu açıklamaktadır.⁷

Ömer Ersoy, “*Büyük Oyunda Kapanmayan Perde: Afganistan*”, adlı eserinde, Afganistan’ın Tarihsel, etnik ve Jeopolitik açıdan kısaca anlatarak, Afganistan’da büyük sorun yaratan uyuşturucu üretimi, kaçakçılığı ve ticaretini kaleme almakta, daha sonra 2001 sonrası uluslararası toplumun yardımıyla uyuşturucu meselesinin çözülüp çözülmediğinden bahsetmektedir. Genel olarak yazar bu eserde uyuşturucu meselesini detaylı şekilde anlatmaya çalışmıştır.⁸ Tez çalışmamda istifade etmiş olduğum önemli kaynaklardan biri de, Pakistanlı gazeteci, Ahmed Raşid’in, “*Taliban, İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun*”, adlı eseridir. Bu eser İngilizceden Farsça ve Türkçeye tercüme edilmiş önemli eserlerden biridir. Söz konusu eserde Taliban’ın ortaya çıkışının tarihi sürecinden bahsetmiştir. Daha sonra Taliban’ın hakkında önemli bilgiler vererek, Taliban örgütünün mezhebi ve siyasi görüşlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Taliban kısa sürede nasıl Afganistan yönetimini ele geçirdiğini, Usame Bin Ladin’in Afganistan’a yerleşmesinden bahsetmektedir. Daha sonra Yeni Büyük Oyunu geniş kapsamda ele almış, Yeni Büyük Oyunda küresel güçler başta olmak üzere diğer bölgesel güçlerin de yer aldığı bir petrol gücü ve dünya hâkimiyeti söz konusu olmuştur.⁹

Mehmet Akkurt’un yazdığı, “*Afganistan’ın Yapılandırmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*”, adlı kitabında, öncelikle Afganistan’ın tarihsel, coğrafya ve etnik durumunu ele almış, sonrada Afganistan’ın bağımsızlığını ilan ettikten sonra iç savaşlar ve tahta kavgalarının çıkmasını, soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliği ile ABD

⁷ Zbigniew **Brzezinski**, *Büyük Satranç Tahtası* (Çev. Yelda Türedi), İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2016.

⁸ Ömer **Ersoy**, *Büyük Oyunda Kapanmayan Perde: Afganistan*, Gece Kitap Yayınları, İstanbul 2015.

⁹ Ahmed **Raşid**, *Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük oyun* (Çev. Osman Akinhay), Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2006.

arasındaki çıkar mücadelesini detaylı şekilde anlatmaktadır. Bu eserde soğuk savaş sonrası Afganistan'ın küresel ve bölgesel güçlerin mücadelesine sahne olduğunu özellikle 11 Eylül sonrası ABD'nin teröre karşı mücadele olarak adlandırdığı Afganistan müdahalesi, ülkenin yeniden yapılandırılması konusu ele alınmıştır.¹⁰

Esedullah Oğuz'un, "*Ülkem ve Ben*", adlı eseri 2017 yılın Şubat ayında İstanbul'da basılmıştır. Yazar bizzat kitapta anlattığı tarihsel olaylara tanık olmuştur. Söz konusu eserde Afganistan'ın işgal döneminde El Kaide'nin kurulu ve bu örgütün dünyada üzerinde gerçekleştirdiği terör faaliyetlerini incelemektedir. 2001 sonrası ABD'nin Ladin'i ele geçirmek amacıyla Afganistan'ı işgal etmesi, Pakistan'ın ABD ile Afganistan'a yönelik politikaları ve son olarak Taliban örgütünün tekrardan yükselişini anlatmaktadır. Yine aynı yazarın kaleme aldığı "*Afganistan*" ve "*Hedef Ülke Afganistan*", adlı diğer iki eseri de mevcuttur. Bu eserlerde Afganistan'ın coğrafi ve etnik yapısı, tarihsel olayları özellikle Sovyetlerin işgali ve sonrası, Mücahitlerin iktidara gelişi ve koltuk kavgası incelenmektedir.¹¹

Elie D. Krakowski'nin yazdığı "Afganistan: Unutulan Savaş" adlı makalesinde, Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, Strateji ve Hedefleri ele alınmıştır. Bu alanda Marie Broxup'un araştırdığı, "Bugünkü Afganistan" ve "Sovyetlerin Afganistan'da Bir İşgal Anatomisi" adlı iki makalesi mevcuttur. Bu makalelerde yer alan bilgiler, Batı Avrupa, Hindistan ve Pakistan'daki yaşayan Afgan mültecileriyle yapılan görüşmeler sonucunda elde edilmiştir.¹²

¹⁰ Mehmet **Akkurt**, *Afganistan'ın Yapılandırmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, İQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2005.

¹¹ Esedullah **Oğuz**, *Ülkem ve Ben*, Truva Yayınları, İstanbul 2017, Esdullah **Oğuz**, *Hedef Ülke Afganistan*, Doğan Kitapçılık Yayını, İstanbul 2001, Esedullah **Oğuz**, *Afganistan*, Cep Kitapları Yayını, İstanbul 1999.

¹² Elie D. **Krakowski**, "Afganistan: unutulan Savaş", (Çev. Hüseyin Dermiş), ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Yayını No: 36, Ankara 1987, Marie **Broxup**, "Bugünkü Afganistan", (Çev. Yulu Tekin Kurat), ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Yayını No: 21, Ankara 1985, Marie **Broxup**, "Sovyetler Afganistan'da: Bir İşgalin Anatomisi" (Çev. Rasih Malyalı), ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Yayını No: 5, Ankara 1985.

Afganistan'ın siyasi tarihi, Sovyetlerin müdahalesi, iç çekişme ve silahlı çatışmalar, Taliban Rejimi, 11 Eylül 2001 sonrası ABD'nin müdahalesi gibi konularda çok sayıda İngilizce eserler mevcuttur.¹³

1.2. Jeopolitiğin Tanımı

“Jeopolitika” kavramı ilk kez İsveçli coğrafyacı Rudolf Kjellen (1864-1992) tarafından kullanılmıştır. Jeopolitika R. Kjellen'e göre “coğrafi teşekkül veya yer içinde, ilmi olarak devletin araştırılması” şeklinde bilinmektedir. Bir başka anlamıyla devlet varlığının doğa kanunları ve insanların davranışları açısından incelenme ve değerlendirmesine jeopolitik olarak adlandırmıştır. Almanyalı Karl Haushofer ise jeopolitiği “coğrafi bölgenin ve tarihi gelişmelerin etkisi altında, üzerinde yaşadığı yer ile münasebeti” olarak tanımlanmıştır.¹⁴ Ancak bilimsel anlamda jeopolitik Alman siyasi coğrafyacı Friedrich Ratzel'in çalışmaları ile birlikte ortaya çıktığı bilinmektedir.¹⁵ Ratzel'e göre jeopolitik devletin çevresi, komşuları ve öncelikle bulunduğu coğrafi ortamla münasebetlerini inceler ve coğrafi ortamla etkileşimden gelen sorunları çözüme kavuşturmayı hedefler.¹⁶ O tarihten bu yana jeopolitik kavramına pek çok anlam verilmiştir. Jeopolitiğin en kısa tanımı ise coğrafyanın siyasi yorumu şeklindedir. Daha kapsamlı bir anlamda bir devletin sosyal, siyasi, ekonomik, stratejik ve coğrafi unsurlarının, bu devletin dış politikasının belirlenmesi ve

¹³ Tom **Lansford**, *Afganistan at War From the 18th-Century Durrani Dynasty to the 21st Century*, ABC-CLIO, Santa Barbara California 2017, Rodric **Braitwaite**, *Afgantsy the Russians in Afganistan 1979-89*, Oxford University Press, New York 2011, Nile **Green**, *Afganistan's İslam From Conversion to the Taliban*, University of California Press, Oakland 2017, Walter L. Perry and David Kassing, *Toppling the Taliban Air-Ground Operations in Afganistan October 2001- June 2002*, RAND Corporation, Santa Monica 2015, Garrett J. Lawless, Philippe Constantineau and Ali Diboni, *A Hermeneutic Analysis of Military Operations in Afghanistan*, Palgrave Macmillan, New York 2017, Meredith L. **Runion**, *The History of Afghanistan*, Greenwood Press, Westport 2017, Panagiotis **Dimitrakis**, *The Secret War in Afghanistan the Soviet Union, China and the Rol of Anglo-American İntelligence*, İ.B. Tauris, London 2013, Barnett R. **Rubin**, *The Fragmentation of Afghanistan State Formation and callaps in the International System*, Yale University Press, New Haven And London 2002, Conor **Keane**, *US Nation-Building in Afghanistan*, Routledge, London 2016, Neamatollah **Nojumi**, *The Rise of the Taliban in Afgahnistan Mass Mobilization, Civil War, and the Futur of the Region*, Palgrave, New York 2002, Arturo **Mono**, *U.S. Military İnformation Operations in Afghanistan Effectiveness of Psychological Operations 2001-2010*, RAND Corporation, Santa Monica 2012, Hassan **Abbas**, *The Taliban Revival Violence and Extremism on the Pakistan-Afganistan Frontier*, Yale University Press, New York 2002.

¹⁴ Suat **İlhan**, *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989, s. 14.

¹⁵ Uğur **Aktürk**, “Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2010, s. 22.

¹⁶ Ali **Hasanov**, *Jeopolitik* (Çev. Azad Ağaoğlu, Fuad Şemmedov), Babıali Kültür Yayını, İstanbul 2012, s. 200.

uygulanması için incelenmesi olarak ifade edilir. Jeopolitiğin bir başka tanımı ise devletlerin ulusal güçlerini ve dış politika davranışlarını kendi coğrafya konumu ve fiziksel ortamıyla açıklamaya çalışan yaklaşım olarak bilinmektedir.¹⁷ Bir devletin yeryüzündeki işgal ettiği konum itibarıyla sahip olduğu askeri, siyasi ve ekonomik önemi jeopolitik olarak değerlendirilmektedir.

Jeopolitik tanımıyla ilgili bütün tanımlarda ortak kullanılan kelime: devlet, coğrafya ve politika olmuştur. Bu üç kelimeyi içeren bütün tanımlama jeopolitiği açıklamak için yeterli olacaktır. Eğer bu kelimelerden birisi eksik olursa jeopolitik anlamı da eksik olacaktır.¹⁸ Jeopolitik ve siyasi coğrafya kavramlarının çoğu zaman aynı şey olduğu veya jeopolitik siyasi coğrafyanın bir bölümü ve onun içerisinde yer aldığı ileri sürmüşlerdir. Bilindiği gibi bu iki kavram birbirinden farklıdır. Siyasi coğrafya kısaca yer yüzeyinin incelenmesi şeklinde tanımlanır. Veya siyasi coğrafya, siyasi topluluklar ile coğrafi unsurlar arasındaki ilişkileri inceleyen ve bunların özelliklerini ortaya koyan bir bilim dalıdır.¹⁹ Jeopolitik ise bu özellikleri dış politikaya yansıtır. Başka bir siyasi coğrafya, coğrafya konumun özellikleri ile nüfusun yapısı ve idari sistemi ile objektif olarak ilgilenir. Ama ülkenin izleyeceği dış politikasında hiç bir ilgisi yoktur.

Siyasi coğrafya, ülkelerin coğrafi özelliklerini dikkate alarak sahip oldukları kaynaklar, politikalarını yönlendirerek değişik roller oynamaktadırlar. Jeopolitik ise bu özellikleri devletlerin dış politikalarının belirlenmesindeki etkilerini inceler. Jeopolitik devletlerin geleceğine ait hükümler çıkarır ve hedefine ulaşmak için coğrafyadan başka bilim dallarından yararlanmakta olup coğrafyanın da sadece siyasi coğrafya bölümünden değil aynı zamanda fiziki coğrafya, biyolojik coğrafya, beşeri coğrafya ve zaman unsurunu kullanarak geleceğe ait hükümler çıkarır.²⁰

Jeopolitik coğrafyanın politikaya verdiği yönü değerlendirir. Ekonomik, sosyal, askeri, kültürel ve politik unsurlar siyasi coğrafya ile değerlendirir. Siyasi coğrafya bu unsurlar ile somut hale getirilir. Aslında 19. yüzyılın ikinci yarısında siyasi coğrafya üzerindeki çalışmalar jeopolitiğin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışını sağlamıştır. Jeopolitik

¹⁷ Aktürk, s. 21.

¹⁸ İsmail Hakkı **İşcan**, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teorileri Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2014, s. 50.

¹⁹ İşcan, s. 51.

²⁰ Suat **İlhan**, “Jeopolitik Kavramı ve Unsurları”, *Avrasya Dosyası (jeopolitik Özel)* Cilt 8, Sayı 4, Kış 2002, s. 318.

coğrafyanın politikaya verdiği yönü ile ilgilenir. Jeopolitik politika üretmez politika üretecek alanlara veri hazırlar.²¹

Sonuç olarak jeopolitik, bir ülkenin menfaatlerini koruyabilmesi ve geliştirmesi için coğrafi konumuna ve ulusal güçlerine göre çeşitli yaklaşımlar ortaya koyarak devletlerin takip edeceği dış politikalarını belirleyen bir bilim dalıdır.

1.3. Jeopolitiğin Tarihi Gelişimi

Jeopolitik kavramı, Yunanca toprak anlamına gelen ‘geo’ ile politika anlamındaki ‘politea’ kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Yerel ya da dünya üzerindeki politika ile coğrafya arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. İnsanın fiziki çevresi ve davranışları arasındaki çevresel ilişkilerinin araştırılması çok eski dönemlere dayanmaktadır. Eski Yunanlılar, toplum ile coğrafya arasındaki münasebetlerle ilgilenerek insanların o tarihten beri dikkatlerini çekmiştir. Herodot (M.Ö. 485-425), Eflatun (M.Ö. 427-347) devlet ile devlet üzerinde yaşadığı toprak arasındaki ilişkilerini incelemişlerdir.²² Aristo (M.Ö. 380-322), içinde yaşadığı Atina şehrinin özelliklerinden cesaret alarak bir ülkenin büyüüp gelişmesi için muhtemel dış saldırılardan tepelere ve dağlara kaçarak korunması ve denizaşırı ticaretten çok büyük istifade için bir limana yakın bulunması gerektiğini ileri sürmekteydi.²³ Strabon (M.Ö. 63-M.S. 24) devletlerin kültür ile politik faaliyetleri üzerinde hayat sürdürdükleri yer arasındaki münasebetleri incelemeye çalışmış ve Roma İmparatorluğu’nu “Coğrafya” adlı eserinde inceleyerek büyük bir politik yapının sağlam bir merkezi hükümete ve mekanizmanın düzgün çalışması içinde yetkilerin bir kişide toplanması gerektiğini söylemiştir. Bu noktadan Coğrafi konum, iklim ve kaynakları dikkate alarak hareket edilirse İtalya’nın böyle bir güçlü bir devlet olabileceğine inanmıştır.²⁴ Roma İmparatoru Jül Sezar’ın (M.Ö. 100-44) coğrafi unsurların ülkeleri fethetmesinde çok büyük rolü olduğunu incelemiştir ve yaptığı bütün savaşları kazanmasının en önemli nedenlerinden birisi de coğrafyaya değer vermesinden kaynaklanmaktadır. Galya adlı eserinde coğrafya ile siyaset ve strateji arasında önemli ilişkilerin var olduğunu söylemiştir. İslam düşünürlerinden İbn-i

²¹ İlhan, “*Jeopolitik Kavramı ve Unsurları*”, s.319.

²² İsmail Saygın, “*Değişen Avrasya Jeopolitiğinde Karadeniz’in Yeri: Aktörler, Politikalar, Süreçler*”, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2009 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 7.

²³ Ahmet Gözülü, “*Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*”, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2011 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 58.

²⁴ Saygın, s. 7.

Haldun (1332-1406) göçebelikten yerleşik hayata geçiş ile devletin ilgisini beyan ederken çevre koşullarının etkileri üzerinde durmuştur. Ancak 15. yüzyıldan itibaren coğrafyanın unsurlarına önem verilmeye başlanmıştır. Fransız hukukçu Montesquieu (1689-1755) jeopolitiğin gelişiminde büyük etkisi olmuştur. Montesquieu coğrafya alanına iklimine göre önem ve değer verilmesini ileri sürmüştür. Ve bu yerde yaşayan insanların karakterlerini oturdukları yerin iklimi ile değerlendirmelidir. Öyle ki “bir Moskovalıyı his sahibi yapabilmek için derisini kazımak gerekir” diyecek kadar iklim ve insan etkileşiminin üzerinde durmuştur. Asya’nın topoğrafik yapısı büyük ve yeknesak imparatorlukların, Avrupa’nın ki ise küçük topraklı devletin teşekkülüne imkân verdiği yorumunu yapıyor, keza ticaret ve bunun tabii neticesinin barış sağladığına değinmektedir.²⁵

Bu dönemde siyasi coğrafya terimi Turgot’un (1727-1781) çalışmaları sonucunda literatüre geçip yerini almıştır. Daha sonraları siyasi coğrafyanın bir bilim dalı olarak ortaya atılması Emanuel Kant (1724-1804) tarafından yapılmıştır. Kant siyasi coğrafyanın kurucusu ve babası olarak tanınır. Bundan sonra jeopolitik terimini ortaya atan F. Ratzel’in de Kant’ın siyasi coğrafya hakkındaki fikirlerinden etkilenecek bu fikri geliştirmeye başlamıştır. Ratzel’e göre “siyasi coğrafya mükemmel haritalar yapmakta ve bu ülkeleri tanımak için yeni bilgiler getirmekte, havanın, nüfusun, iklimin etkilerinin yeterli bir şekilde açıklamakta ise de, siyasi ilimler üzerinde tatmin edici bir duruma ulaşmadığından cansız ve sade kalmaktadır. O halde coğrafya, siyasi ilimleri de yine kendi sahasında işleyerek ancak siyasi coğrafyayı statik olmaktan kurtaracak ve ona bir hayat ve canlılık kazandıracaktır.”²⁶

Jeopolitik teriminin doğuşu son yüzyıllarda dünya üzerinde ortaya çıkan gelişmelerden kaynaklanmaktadır. Coğrafya ve politika, anlam ve kapsam itibariyle sanayi inkılap çağından globalleşmeye kadar devam eden tarihi süre içinde büyük oranda değişikliğe uğramıştır. Bu süreç içerisinde ülkelerin özelliklerinde köklü değişiklikler meydana gelmiş, ülkelerin politik tercihlerine verdiği yönü ağırlıklı olarak ekonomik açıdan değerlendirmekteydi. Politika coğrafyanın ekonomik ve beşeri unsurlarından istifada etmekle yetinmeyip yeni unsurlar arayışında bulunmuştur. Bu düşünce hareketi modern coğrafyanın meydana gelmesine neden olmuş ve modern coğrafyanın doğuşu jeopolitik

²⁵ Saygın, s. 8.

²⁶ Atilla **Sandıklı**, *Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar*, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2011, s. 5.

terimini sağlamıştır. Bütün bu gelişmelerin Herodot'tan Ratzel'e kadar bilim adamları tarafından ileri sürdürülmesi 19. yüzyılın sonuna doğru jeopolitik teorilerin doğuşu ve gelişmesine yol açmıştır.

1.4. Jeopolitik Teoriler

Jeopolitik alanda birçok olayların açıklanmasına yönelik kurallar ve yasalar, sistemli bir şekilde düzenlenerek nazariyeler şeklinde ortaya atılmıştır. Aslında jeopolitik teorilerin ortaya atılması 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ülkeleri İngiltere başta olmak üzere siyasi ve ekonomik faaliyetlerini genişletme amacıyla başlar. Dünya çapında gerçekleştirdikleri ekonomik ve siyasi yayılmacı politikalarla dünyanın farklı bölgelerindeki sömürgelerini Avrupa pazarına aktarmaya başladılar. Avrupa bu şekilde dünyanın siyasi ve ekonomik merkezi haline dönüşmüştür. Bu tarihten itibaren dünya üzerindeki hâkimiyet mücadelesi, sömürgelerin elde tutma yarışı, coğrafyaya başka bir açıdan bakılmasına ve teorilerin doğmasını sağlamıştır. Jeopolitik teoriler emperyalist devletlere küresel üstünlüklerini gerçekleştirmesinde önemli rol oynamıştır. Devletlerin dünya üzerindeki çeşitli bölgelerde kuracak olan hâkimiyet alanlarını ve onların güçlerini belirleyecekti. Bu nedenle güçlü olmak isteyen devletler de bölgelere hâkim olmak için jeopolitik teorilerden yararlanmaktaydı. I. Dünya Savaş'ından hemen sonra dünyaya hâkim olmak için teoriler üretirken II. Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetler Birliği'nin yayılmasını önlemek için farklı nazariyeler ileri sürüyordu. Bu dönemde ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı stratejilerini geliştirilmesi ve uygulanmasını jeopolitik teoriler üzerinden değerlendirdiğini görmekteyiz. Farklı jeopolitik nazariyelerin sahiplerinin aynı coğrafyaya farklı değerlendirmeler yapmaları o jeopolitikçilerin sahip oldukları dünya görüşleri, milliyetleri ve ideolojileri ile yakından alakalıdır.²⁷ Teoriler bir ülkenin jeopolitiği incelenmesinde ve değerlendirmesinde dikkate alınması gereken önemli etkidir. Bu yüzden önce bu teorilerden bazılarını incelememiz gerekmektedir.

²⁷ İşcan, s. 59.

1.4.1. Sir Halford Mackinder ve Kara Hâkimiyeti Teorisi

İlk jeopolitik teori olarak anılan “Kara Hâkimiyet Teorisi”, İngiliz Jeopolitik ekolünün temsilcisi Sir Halford Mackinder tarafından ortaya konmuştur.²⁸ İngiliz jeopolitiğinin kurucusu olarak kabul edilen H. Mackinder (1861-1947), bir coğrafyacı, iktisatçı ve politikacıydı. H. Mackinder amiral, öğretim üyesi ve siyaset adamıdır. 1887’den başlayarak Oxford’da daha sonra yöneticilikte yaptığı London School of Economics’te coğrafya dersi vermiştir.²⁹ H. Mackinder 1904 yılında yayınladığı “The Geographical Pivot of History” (Tarihin Coğrafya Kalbi), adlı makalesinde jeopolitik hakkındaki fikirlerini geliştirmeye başlar.³⁰ Mackinder bu makalesinde dünyanın kalbi (Heartland) teorisini açıklar. Bu teorinin önemi ilk defa ileri sürülen bir teori olmasıyla birlikte diğer teorilerin doğuşuna ve dünyanın değişik bir açıdan bakılmasına yol açmasıdır. Mackinder Doğu Avrupa ile Merkezi Sibirya’ya hâkim olan devletin dünyaya egemen olacağını iddia ederek “Kara Hakimiyeti” yada “Heartland” teorisi ile kara hakimiyetinin çok önemli olduğunu beyan ediyordu. Mackinder’e göre dünya iki bölgeye, Dünya Adası ve Açık Deniz Adaları olarak bölünebilir. Asya, Avrupa, Afrika Kıtaları Dünya Adasını oluşturur. Dünya Adası en büyük kara parçası olup, nüfusun çoğu ile çeşitli kaynaklara sahiptir.³¹ Dünya Adasının içinde yer alan bölgeyi Kalp sahası (Heartland) olarak adlandırmıştır. Heartland (Merkez) bölgesi çevresinde bir iç kenar ay (Almanya, Avusturya, Balkanlar, Türkiye, İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Çin’i) kapsayan kuşaktır. Ve dış kenar ay ise (İngiltere, Kuzeybatı Afrika, Avustralya, Amerika ve Japonya’dan) oluşan kuşaktır.³²(Harita-1)

²⁸ Sandıklı, s. 3.

²⁹ Alexandre **Defay**, *Jeopolitik*, (Çev. İsmail Yerguz), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s. 18.

³⁰ Ahmet **Davutoğlu**, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, 48.Baskı, İstanbul 2010, s. 104.

³¹ Hamza **Akingin**, *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi*, Ayrıntı Matbaası Yayını, Ankara 2010, s. 25.

³² Sibel **Özsavaşatay**, “Klasik jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştiriler jeopolitik söylem”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Çilt 8, Sayı 2, Mayıs 2016, s. 147-148.

Şekil 1.1. Sir Halford Mackinder'in Jeopolitik Modeli

Mackinder'e göre bir devlet için coğrafya açısından en uygun bölge merkez bölgesidir. Bu bölge dünya adası üzerinde dünya çapında bir güç merkezini oluşturarak kendi kendine olabileceğini düşünmüştür. H. Mackinder'in geliştirdiği teorisi şu şekilde sonuçlandırılmıştır: "Doğu Avrupa'ya kim hükmederse Merkez bölgesine-Kalpgah'a hâkim olur; Kalpgah'a kim hükmederse Dünya Adası'na hâkim olur; Dünya Adası'na kim hükmederse dünyaya hâkim olur"³³

Mackinder merkez bölgesi Avrasya'yı kim elinde tutarsa her türlü tecavüzdən uzak kalacağını ve ekonomisini geliştirebileceğini ve bununla birlikte kolayca çevresine yayılabileceğini öngörmüştür. Mackinder'e göre Britanya İmparatorluğu'nun önlemesi gereken en önemli dış politika ise Almanya ile Rusya arasında herhangi bir ittifakın kurulmasını engellemektir. Uluslararası politika mücadelesinde Almanya ile Rusya Heartland ve Avrasya'ya yakın bölgenin denetimini ele geçirirse o zaman bu iki kara gücü deniz gücünü de geliştirerek dünya adasına ve ardından da dünyaya egemen olacağını ifade ediyordu. Bunun için iki büyük gücün arasında Beyaz Rusya, Ukrayna, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Gürcistan, Ermenistan gibi güçlü tampon devletlerin kurulması gerektiğine inanmaktadır. Daha sonra Mackinder'in bu teorisini Alman jeopolitikçi Karl Haushofer tarafından geliştirilmiştir. Haushofer Mackinder'in

³³ Yılmaz **Tezkan**, *Jeopolitik Yazılar*, Ülke Yayınları, İstanbul 2007, s. 17.

bu teorisinden önemli ölçüde etkilenmiş ve Kara Hâkimiyet teorisini savunmuştur. Karl Haushofer Almanya'nın dünyaya hükmetmesi için Kara Hâkimiyet teorisine göre hareket etmesini önermişti. Bu amaçla Rusya ile Almanya ittifak kurarak, ABD, İngiltere ve Fransa iş birliğine karşı anlaşma yapılmasını savunur. Alman Jeopolitiği Kalpgah'ta merkez bir bölge konumunda olması açısından doğal olarak Rusya ile müttefik kalması böylece büyük bir Alman jeopolitiği elde edilir.

Bu teoriye çeşitli eleştiriler de vardır. İlk olarak Heartland'a nüfuz edilmez oluşu kesin değildir. Teknolojik gelişimleri kullanarak modern bir ordu Orta Asya'nın içlerine kadar girebilir. Buna örnek olarak ABD, koalisyon güçleriyle birlikte 2001 sonrası Afganistan'a gelerek bunun yanında Afganistan'a harekete geçebilmesi için Özbekistan ve Kırgızistan'da üsler kurmuştur. İkinci eleştiri olarak eğer bir gücün kalp bölgesine girmesi zorsa o bölgeye hâkim olan gücün de dışarıya çıkarak dünyaya egemen olması da mümkün değildir. Başka bir eleştiri ise Heartland ve Dünya Adası kavramı doğrudur. Ama yanlış bölgeye yerleştirilmiştir. Bu neden ile Rusya merkez bölgeye yüz seneden fazla egemen olmasına rağmen dünyaya hâkim olamamıştır. Bu bağlamda Kuzey Amerika'ya sahip olan ABD'nin dünya üzerinde daha geniş bir hâkimiyet sürdürdüğünü ve Mackinder merkez bölge olarak yanlış bölge seçtiğini, bu bölgenin Kuzey Amerika olmasının gerektiğini savunmuştur.³⁴

1.4.2. Nicholas Spykman ve Kenar Kuşak Teorisi

Amerikan Jeopolitik ekolünün gelişimi Nicholas Spykman ile başlar. Spykman Yale Üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler bölümünden uzmanlığını almıştır. Spykman 1942 yılında Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'na girmesinden hemen önce yayınladığı "Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi" ve onun ölümünden iki yıl sonra 1944 yılında yayınlanan "Barışın Coğrafyası" adlı çalışmalarında kenar kuşak teorisini ortaya atmıştır.³⁵ Spykman jeopolitiği ABD'nin ulusal güvenlik politika ve stratejisine dayanacağı coğrafya esasları üzerinde değerlendirerek "Kenar Kuşak Teorisi-Rimland"i ortaya atmıştır. Kenar Kuşak-Rimland merkez bölge ile denizlere kıyısı olan bölge arasında yer almaktadır. Spykman, Mackinder gibi dünyayı şu şekilde tasnif ediyor: "

³⁴ Tezkan, s. 18.

³⁵ M. Hayati **Taban**, "Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve Stratejik Derinliğin Bu Bağlamda İncelenmesi", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Ocak 2013, s. 25.

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının bütünü Dünya Adası'nı oluşturur. Bu eski kara kütlelerinin dışında kalan Amerika, Avustralya, Antarktika gibi kıtalar ise Dünya Adaları'nın uydularını teşkil eder. Dünya Adası içinde kalan Doğu Avrupa ile Sibirya bölgesi, dünyanın "Heartland-Kalpgah'nı" oluşturur. Heartland'ın çevresindeki Balkanlardan Çin'e kadar uzanan saha ise "İç kenar Ay" ya da Rimland kuşağıdır. Bunun dışında kalan Amerika, Afrika, Avustralya ve Japonya ise "Dış Kenar Ay" ya da Dünya Adası'nın peykleri olarak biliniyor.³⁶ Spykman Mackinder teorisine karşılık olarak Avrasya kıtasını çevreleyen saha için yeni teori geliştirerek kenar kuşak ismini vermiştir. Spykman'ın teorisi şu şekilde özetlenmektedir: Rimland'ı kim kontrol ederse Avrasya'ya hükmeder, Avrasya'yı kim kontrol ederse dünyaya hükmeder".³⁷

Aslında Spykman ile Mackinder aynı coğrafyayı değerlendirmektedir. Mackinder merkezden dışa, Spykman ise dıştan merkeze gelişmeyi mümkün görür. Spykman göre Kuzey Amerika'yı elinde tutarsa, Güney Amerika, Avustralya ve Afrika'yı kontrol eder. Bu bölgeleri elinde tutan güç Batı Avrupa, Balkanlar, Güney, Güneybatı, Güneydoğu Asya'yı kontrol eder. Nihayet Doğu Avrupa ve Asya'nın tümüne hâkim olur. Spykman'a göre Avrasya'nın çevresinde yer alan Rimland-Kenar Kuşak Bölgesi Heartland bölgesine göre daha çok önem taşımaktadır. Ona göre Rimland-Kenar Kuşak Bölgesi deniz ile kara gücün arasında tampon bölge olarak yer alır. Bu bölgenin hem kara ile hem de deniz ile bağlantısı vardır. Bu nedenle bu bölgenin kendisini karada ve denizde savunması gerekmektedir. Kenar kuşak ülkelerine bakıldığında tarih boyunca siyasi yönelmeler açısından önemli olmuştur. Tarihi yaklaşımlar her zaman deniz gücü olan İngiltere ile kenar kuşak ülkeleri birlikte Rusya'ya karşı çıkmaları ve bazen hem İngiltere ile bir kara gücü olan Rusya Heartland'ı elinde tutması için anlaşmayı tercih etmişlerdir. Spykman'ın bu teorisi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yani Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyetler Birliği'ne karşı izlenen siyasetin temelini oluşturmaktadır.³⁸ Bu siyaset çevreleme siyaset olarak bilinir. Soğuk Savaş Dönemi'nde süper güçler arasında herhangi bir sıcak savaş yaşanmadı. Ama örtülü olarak iki blok sıcak savaş ile karşı karşıya idiler. Kenar kuşak ülkeleri önemli olduğundan dolayı her zaman büyük güçlerin kışkırtmalarıyla darbeler ve darbe girişimleri yaşayarak istikrarsız hale

³⁶ Akengin, s. 32.

³⁷ E. Gn. Korkmaz **Tağma**, *Yeniden Yapılanma Kuralları Jeopolitik, İstihbarat ve Strateji (JİS) İlim, Kural ve Becerisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001, s. 145.

³⁸ Gözlü, s. 92.

gelmişlerdir. Bu dönemde çevreleme siyasetin örneği olarak iki önemli sıcak savaş yaşanmıştır. Bunlardan birisi Vietnam Savaşı diğeri ise Kore Savaşı'dır. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, ABD'nin Afgan halkına her bakımdan destek vermesi Spykman'ın teorisinin bir sonucu olarak bilinmektedir.

Spykman'ın bu teorisinden ABD'nin etkilenmiş olan yöneticileri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kenar kuşak ülkelerinin de bir kısmını içine alarak NATO, CENTO, SEATO gibi ittifaklar kurmuştur. Bu örgütlerin kurulması Sovyetlerin Kenar Kuşak Bölgesi'nde etkisiz hale gelmesi ve yayılmasına engel olmuştur.

1.4.3. Amiral Alfred Thayer Mahan ve Deniz Hâkimiyet Teorisi

Bu teori Amerikalı Amiral Alfred Thayer Mahan (1840-1914) tarafından ortaya konmuştur. ABD donanmasında uzun yıllar görev yapmış olan A. Mahan deniz gücü ve bu gücün dünya hâkimiyeti ile ilgili fikirlerinin “Deniz Kuvvetlerinin Tarihe Etkisi” adlı eseriyle Deniz Hâkimiyet Teorisinin esaslarını ortaya atmıştır.³⁹ A. Mahan'a göre dünyaya hâkim olmanın tek şartı, denizlerde güçlü olarak deniz yollarını elde tutmaktır. Mahan'ın asıl amacı Amerika'nın dünya üzerinde güçlü olmasıydı. Amerika'yı dünya hakimiyetine götürecektir faktörün deniz egemenliği olduğunu söyleyen A. Mahan 17, 18 ve 19. yüzyılların tarihini detaylı bir şekilde inceleyerek İngiltere İmparatorluğu'nun yayılışı ve güçlü donanması ile denizlere hâkim olmasından iyice etkilenmiştir. Mahan'a göre dünya hâkimiyetinin kurulmasında deniz gücünün kara gücüne göre daha kolay olduğunu ifade ederek teorisini böyle sonuçlandırıyor. “Denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur”.⁴⁰ Deniz hâkimiyet teorisi özellikle 20. yüzyıl boyunca İngiltere, ABD, Japonya, Almanya ve Sovyetler gibi büyük sömürgeci güçlerin politikalarını tayin etmesinde etkili olmuştur. ABD, Rusya ve İngiltere gibi ülkeler deniz kuvvetlerini güçlendirerek deniz üstünlüğünü sağlayabilmeleri için çok sayıda uçak gemisi inşa etmişlerdir.

Amiral Mahan, İngiltere'nin 19. yüzyılda deniz gücü bakımından en yüksek noktada olması ve gelecekte devam ettirmesinin şüpheli olduğunu, deniz gücünü kaybederse Avrupa ve Asya'daki kara güçleriyle baş edemeyeceğini dile getiriyor. Öte yandan

³⁹ Tağma, s. 143-144.

⁴⁰ Akengin, s. 35.

ABD'nin coğrafya konumu ile hem ada hem de kıta devleti oluşu nedeniyle deniz hâkimiyetini elde edebileceğini düşünmüştür.⁴¹

Mahan, bütün çalışmalarında daha çok Avrupa ile Atlas Okyanusu'nun kuzey kısmının tarihi üzerinde durmaktadır. Bu da Mackinder'in Merkezi bölge olarak tanımladığı bölgeye yönelik görüşlerini sunarak ve bu bölgede gücün kimin elinde olabileceğini tespit etmeye çalışmaktadır. Mahan dünya hâkimiyeti üzerinde Rusya kara gücü ile İngiltere'nin deniz gücü arasındaki mücadelenin halen devam ettiğini açıklar. Bu mücadele Asya'nın 30 ve 40 derece kuzey enlemleri arasındaki kalan bölgeye yönelik olduğunu iddia eder. Deniz gücünün kara gücüne oranla üstün olduğunu belirten Mahan, Avrasya'yı çevreleyen kara üstlerine dayanarak dünya hakimiyetinin, ABD tarafından kurulacağını ileri sürmüştür. Ayrıca ABD, İngiltere, Almanya ve Japonya'nın Sovyet Rusya ve Çin'e karşı birleşeceğini çok önceden belirtmiştir. Böylece Çin'in kontrol altına alınarak Sovyet Rusya'nın kuşatılabileceğini iddia eder.⁴²

A. Mahan'a göre deniz yollarının kontrolde olması güçlü bir milli ekonominin oluşmasında ve güçlü bir devletin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Çünkü ticaretin ekonomik temelini teşkil eden mal mübadelesi ağırlıklı olarak deniz yoluyla yapılmaktadır. Mahan'ın deniz yollarına ve bu yolların kontrol edilmesine yönelik verdiği önemin başka bir sebebi ise sömürgeciliğin o dönemdeki uluslararası ilişkilerin eksenini teşkil etmesidir. Sömürgeci devletlerin deniz yoluyla kolayca ham ve mamul maddelerini aktardıklarını belirtmiştir. Bu nedenle güçlü bir deniz kuvvetinin kurulması, uluslararası ticaretin daha geniş alana yayılabilmesinin önünü açacak bir yoldur. Böylece bu yollarla ABD dünyadaki yeni pazarlara ve yeni egemenliklere sahip olabileceğini düşünmüştür. Mahan'ın deniz hâkimiyet fikirleri ABD yöneticilerini özellikle Theodore Roosevelt'i daha güçlü bir donanmanın ve denizaşırı üslerin kurulmalarında etkili olmuştur. Bugüne bakıldığında hala ABD'nin dünyanın pek çok ülkesinde üsleri bulunmaktadır. Mahan'ın bu görüşleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük güçlerin ilgisini çekmiş ve uluslararası alanda büyük rol oynamıştır. Bu teori ışığı altında dünyadaki büyük güçler deniz kuvvetlerini geliştirmeye başlamışlardır. Soğuk Savaş Dönemi'nde dünyanın süper gücü olan Rusya ile ABD'nin liderlik yaptığı blokların denizlerde de hakimiyet kurma mücadelesine girdikleri bilinmektedir.

⁴¹ Tağma, s. 144.

⁴² İşcan, s. 65.

Deniz hâkimiyet teorisinin uluslararasıdaki ilişkilerde oynadığı rol ve küresel güç mücadelesindeki önemi Soğuk Savaş sonrası daha belirgin hale gelerek artmıştır. Bu konudaki en iyi örnek Soğuk Savaşın bitiminden sonra ABD'nin Körfez hareketiyle çok yakın dönemde 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik terör saldırısının ardından ABD liderliğinde Afganistan'a yapılan operasyon ve Irak'a binlerce kilometre uzaklıkta olan ABD, denizlerdeki savaş gemilerinden havalandırdığı uçaklar ve bu gemilerden fırlattığı uzun menzilli füzelerle Bağdat'ı bombalaması Amerika ile İngilizleri deniz güçlerinin ne derecede olduğunun önemini göstermektedir.⁴³ Mahan deniz gücün korunması ve geliştirilmesi için altı faktörün etkili olduğunu belirlemiştir. Bu faktörler şunlardır:

- Coğrafi konum
- Ülkenin fiziksel yapısı
- Ülkenin toprağının genişliği
- Ülkenin nüfusu
- Ülkenin milli karakteri
- Ülkenin yönetim karakteri⁴⁴

Mahan'ın bu görüşleri daha sonraki denizciler tarafından geliştirilmiştir. Sonuç itibariyle denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur görüşü sonraki denizciler tarafından benimsenmiş ve jeopolitik bir görüş haline getirilerek deniz hâkimiyet teorisi olarak adlandırılmıştır.

1.4.4. Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitik Kavramlar

Afganistan küresel konumu itibariyle soğuk savaş sonrası ortaya atılan jeopolitik teori ve yaklaşımlara konu olmuştur. Bunlardan biri yeni dünya düzeni ile ilgilidir. SSCB'nin çöküşünden sonra ABD başkanı George H. W. Bush tarafından Amerika'nın ulusal stratejisi olarak yeni dünya düzeni ilan edilmiştir. Soğuk savaş sonrası ABD'yi

⁴³ Saygın, s. 15.

⁴⁴ Tezkan, s. 25-26.

karşılıksız süper güç olarak ilan eden baba Bush'a göre dünya çok kutupluluk ya da iki kutupluluk yerine tek kutuplu olmuştur. ABD'nin tek başına dünyaya barış ve güvenlik getirecek olan, rakipsiz bir güç olduğu iddia edilmektedir. Afganistan soğuk savaş döneminde Sovyetlerin nüfuz ve işgal etmesinden tedirgin olan ABD için jeostratejik öneme sahiptir. Soğuk savaş sonrası ise bu önemi kaybetmiştir. Ancak 11 Eylül 2001 sonrası Afganistan'ın jeopolitik ve jeostratejik önemi tüm dünya için değerli olmuştur.⁴⁵ Afganistan'ın bu önemi uluslararası sistemdeki gelişmelere göre gelecek dönemde de kaybetmek yerine önem kazanacaktır. Çünkü Hint yarımadası, Orta Asya, Ortadoğu ve Çin arasında önemli kavşak noktayı oluşturmaktadır.

Diğer bir jeopolitik yaklaşım da Francis Fukuyama'nın 1992 yılında yayınladığı "Tarihin Sonu ve Son İnsan (The End of History and The Last Man)" adlı çalışmasıdır. Fukuyama Tarihin sonu adlı çalışması SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından önce makale ve sonra ise kitap şeklinde yayınlanmıştır. Fukuyama tarafından yazılan bu eserde SSCB'nin parçalanmasıyla Marksizm'in sonu olduğu, liberal demokrasinin monarşi ve faşizm gibi sistemleri yok ederek en sonunda marksizm'i de yenilgiye uğrattığı ve meşruluğuna ilişkin dünya çapında dikkate değer bir mutabakatın oluşturduğunu ileri sürmektedir.⁴⁶ Fukuyama'ya göre liberal demokrasinin insanlığın evrimindeki son noktayı temsil ettiğine inanmaktadır. Yani ona göre liberal demokrasi insanlığın ideolojik evriminin son noktası ve nihai siyasal yönetim biçimidir. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte tarihin sonu olduğudur.⁴⁷ ABD yönetimi tarihin sonu teorisini uygulamak için dünyanın önemli noktalarını ele geçirmesi gerekiyordu. ABD'nin 2001 sonrası Afganistan müdahalesi ve yeni yönetim sisteminin liberal demokrasi'ye uygun olması, tarihin sonu adlı tezi ile doğrudan bağlantılıdır.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinden sonra bu ülkede başlayan silahlı çatışma kısa sürede dünya çapında jeopolitik sarsıntı yaratarak, küresel ve bölgesel etki gösterecek gelişimlere yol açmıştır. Bu bağlamda Afganistan'da yaşanan savaş ve direnişler, Samuel P. Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" adlı tezine konu olmuştur. Bu çalışma 1993 yılında makale olarak ardından da 1996 yılında kitap

⁴⁵ Zahra **Pişgahi Ferd** ve Sardar Mohmmad **Rahimi**, "Caygahi Afganistan Der Jeostrateji Nizami Nevin", (Yeni Dünya Düzeni Stratejisinde Afganistan'ın Yeri), *Neşriyeyi Ulum Coğrafyayı*, Cilt 8, Sayı 11, Bahar- Yaz 2008, s. 105-108.

⁴⁶ Bülent **Turan**, "Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 3, Sayı 21, Aralık 2015, s. 486.

⁴⁷ Turan, s. 486.

şeklinde yayınlanmıştır.⁴⁸ Huntington'a göre “Tarihte ilk kez küresel politika çok kutuplu ve çok medeniyetli olmuştur. Modernleşme batılılaşmadan farklıdır. Bu modernleşme hiçbir biçimde evrensel bir uygarlığı ve batılı olmayan toplumların batılılaşmasını sağlayamamaktadır.⁴⁹” Böylece Huntington dünyada ortak bir medeniyetin olmadığını ve ortak bir medeniyetin şekillenmeyeceğini iddia etmektedir. Soğuk savaş sonrası dünyada yedi veya sekiz medeniyetin var olduğunu açıklamış, bu medeniyetler şunlardan ibarettir. Batı, İslam, Japon, Hindu, Latin Amerika ve Afrika. Bu medeniyetlerden en önemlisi İslam medeniyetidir. İslam medeniyeti batı için büyük sorun yaratacaktır. Huntington'un bu ayrımına göre Afganistan İslam Medeniyetinin tam merkezinde yer alarak, söz konusu diğer medeniyetlerin arasında da dikkati çekecek bir konumda bulunmaktadır.

11 Eylül saldırılarının ardından ABD başkanı George W. Bush bir basın toplantısında, ABD'nin yeni güvenlik stratejisini ilan ederken, “önleyici müdahale” stratejisi olarak ifade etmiştir. Bush'un ortaya koyduğu bu doktrini ABD'nin ulusal güvenlik stratejisinin temeli niteliğindedir. Başkan Bush dünya ticaret merkezine yapılan saldırılarından dokuz gün sonra senato toplantısında yaptığı konuşmasında ABD'nin yeni düşmanını belirlemiştir. Böylece Bush doktrini Soğuk savaş sonrası ortaya çıkan “Haydut Devlet” söylemini tarifi olarak yorumlanmaktadır. ABD bu doğrultuda Afganistan ve Irak müdahalelerini gerçekleştirmiştir.⁵⁰ Bu nedenle ABD'nin soğuk savaş döneminden bu yana sürdürmekte olduğu “Çevreleme” ve “Caydırıcılık” politikasının yanında yeni bir güvenlik stratejisi gelişmiş oluyordu. 11 Eylül 2001 sonrası Bush doktrininin tartışılan yönlerinden biri de “önleyici” kavramı olmuştur.⁵¹ Bush'un ileri sürdüğü doktrini teröristlere, haydut devletlere, nükleer ve kimyasal silahların yayılmasına karşı gerekli önlemlerin alınması şeklinde ifade edilmiştir. Bush doktrini ilk kez bir haydut devlet kavramını detaylı şekilde tanımlamıştır. Aslın bu kavram Clinton yönetimi döneminde ortaya çıkmıştır. Ancak Bush yönetimine kadar bu terimin nitelikleri belirlenmemiştir. Haydut devlet terimi “kendi halklarına merhametsiz

⁴⁸ Kubilayhan **Erman**, “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, Haziran 2017, s. 404.

⁴⁹ Samuel P. **Huntington**, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (Çev. Mehmet Turan ve Y. Z. Cem Soydemir), 4. Baskı, Okuyan Us Yayını, İstanbul 2005, s. 23.

⁵⁰ Engin **Akçay** ve Özdemir **Akbal**, “ABD'nin Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22, 2013, s. 20.

⁵¹ Kemal **Çiftçi**, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD: “Rız”ya Dayalı “Hegemonyasından” “İmparatorluk” düzenine”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009, s. 212-213.

davranan, uluslararası hukuka saygı göstermeyen, komşularını tehdit eden, uluslararası antlaşmaları ihlal eden nükleer gücü elde etmek çabasında olan, dünya çapında terörizme destek veren, temel insan haklarını reddeden ve ABD'den nefret eden”⁵² devletler olarak tanımlanmıştır.

Obama iktidara geldikten sonra Bush yönetimi sürecinde unutulmuş olan “Yumuşak Güç” politikasını yeniden canlandırdığı söylemek mümkündür. Obama Afganistan stratejisinde hemen hemen Bush yönetimindeki politikayı uygulamıştır. 11 Eylül saldırısının bu ülke üzerinden gerçekleştirildiği beyan ederek, Taliban ve El- Kaide’ye karşı mücadele etmek için ABD’nin askeri varlığını arttırılması ve kalması gerektiği yönünde açıklama yapmıştır. Dolayısıyla Obama yönetimin ilk başlarında askeri gücünü arttırarak daha sonraları 2014 yılına gelindiğinde askeri varlığını azaltacağını vurgulamıştır. Bu tarihten sonra ABD askeri sadece eğitim alanında görev üstleneceğini dile getirmiştir.⁵³ Ancak bu durum ABD’nin yeni başkanı Trump’ın Afganistan stratejisini açıklamasında, ABD’nin Afganistan’da askeri sayısının arttırılması gerektiğini ve arttıracığını söylemiştir. Bu ülkenin Taliban ve IŞİD gibi terör örgütünün eline geçmesini önleyeceğini ilan etmiştir.

ABD’nin Dışişleri bakanı olarak görev yapan Henry Kissinger bu ülkenin dış politikasının yönlendirilmesinde büyük rol oynamıştır. Kissinger dünya düzeni (World Order) adlı kitabı 2014 yılında basılmıştır. Kissinger tam anlamıyla dünya düzeninin olmadığını ve tarih boyunca hiçbir zaman gerçek bir dünya düzeni kurulmadığından bahsetmektedir. Farklı medeniyetlerin hüküm sürdüğü dönemlerde dünya düzeni kurulmuş ancak bu düzen uzun sürmemiştir. Bu hareketle bölgesel düzenleri bünyesinde toplayacak yeni bir küresel arayışıdır.⁵⁴ Kissinger’e göre dünya sınır ötesi terörizmin yayılışıyla birlikte kitle imha silahlarının kaos ortamı yaratmasıyla karşı karşıyadır. Ama tüm bunlara rağmen ilk kez dünya düzeninden bahsetmek mümkündür. Kissinger’e göre her ne kadar dünya düzeninden bahsedilmişse de dünya düzeni değil bölgesel düzeni olmuştur. Tarihte ilk kez dünyanın her bölgesinin birbirleriyle etkileşimde olduğunu söylemektedir. Bunun tek sebebi küreselleşen bir dünya için yeni

⁵² Çiftçi, s. 213.

⁵³ M. Turgut **Demirtepe** ve İbrahim **Erdoğan**, “ Obama’nın Afganistan Stratejisi: Değişim ve süreklilik”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl 9, Sayı 17, 2013, s. 57-65.

⁵⁴ Can **Zengin**, “Henry Kissinger World Order (Dünya Düzeni)”, *Bilge strateji dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, Güz 2016, s. 143.

düzenin kurulması zorunludur. Ancak evrensel olarak kabul edilen bir kanunun dünya çapında mevcut olmadığını açıklamaktadır. Kissinger'e göre dünya düzeninin bir bölge veya medeniyetler için yapılması gereken adil düzen ve tüm dünyada uygulanabilecek konseptler olarak nitelendirmektedir.⁵⁵ Kissinger soğuk savaş döneminde ve sonrasında Afganistan'daki gelişimleri incelemiş, ABD için her zaman güvenlik sorunu yaratan bölgelerin içinde yer almaktadır.

Ahmet Davutoğlu "Stratejik Derinlik" adlı çalışmasında Afganistan'ın jeopolitik önemini şöyle beyan etmektedir. "Ticarete dayalı deniz gücü ile Avrasya kara gücü arasındaki rekabetin odaklandığı Rimlend kuşağı üzerindeki üçüncü önemli stratejik boşluk alanı Orta Asya'nın denizlere açıldığı güney kanat bölgelerinde ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl sömürge rekabetinin yol açtığı büyük oyunun stratejik sahnesi olan bu bölge o günden bugüne ticarete dayalı deniz gücü ile Avrasya kara gücü arasında Afganistan tampon oynadığı, etki alanlarını belirleyen bir ayırım hattı sürdürmüştür. Orta Asya'da havzasına ve denizlere açılan en önemli geçitlerin (Hayber, Hocak, Gomal) ve Orta Asya, Hint ve Çin arasındaki en stratejik koridor olan Vahan koridorunun bulunduğu Afganistan'ın Sovyetlerce işgali kaçınılmaz bir süreci başlatmıştır."⁵⁶

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping 2013 yılında Kazakistan ve Endonezya ziyareti esnasında açıkladığı "Bir Kuşak Bir Yol" projesi ipek yolu ekonomik kuşağı ve 21. yüzyıl deniz ipek yolu projesine dayanmaktadır. Çin girişimde bulunduğu bu projeleri desteklemek için Asya Altyapı Kalkınma Bankasını kurmuştur. Çin "Bir Kuşak Bir Yol" girişimiyle dünyada jeopolitik ve jeoekonomik olarak kendini yeniden konumlandırmaya çalışmaktadır.⁵⁷ İpek yolu ekonomik kuşağıyla Çin, Avrasya'nın stratejik merkezi üzerinden doğu ve batı Avrupa'nın; Orta Asya ülkeleri, İran ve Türkiye üzerinden Akdeniz; Pakistan üzerinden Umman ve Aden körfezlerine hâkim Arap Denizi; Bhutan, Hindistan ve Bangladeş üzerinden Bangal körfezi; Deniz ipek yoluyla ise Afrika ve Okyanusya ile irtibat kurulması planlanmıştır.⁵⁸ Afganistan ise kuzeyde Tacikistan ve Türkmenistan, doğuda Pakistan ile sınır komşusu olması münasebetiyle "Bir Kuşak Bir Yol" projesinin ekonomik ağı içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle tasarlanan altı ekonomik koridordan ikisinin Afganistan'a çok yakın olması ve ayrıca Afganistan'ın

⁵⁵ Zengin, s. 144.

⁵⁶ Davutoğlu, s. 113.

⁵⁷ Erman, s. 414.

⁵⁸ Erman, s. 414.

"İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" üzerinde yer alması bu proje için önemini ortaya koymaktadır. Çin geliştirdiği bu proje kapsamında Afganistan'da istikrar ve güvenliğin sağlanmasına yönelik özel bir rol üstlenmektedir.⁵⁹

1.4.5. Aleksandar Dugin ve Avrasya Yaklaşımı

Avrasyacılık kavramı ilk defa Bolşevik ihtilalinden sonra yurtdışına kaçan Rus düşünürlerinden Nikolay Trubetskoy, Sovitskiy, Georgiy Flovoski, ve benzeri aydınlar tarafından ortaya atılmıştır. Avrasyacılık düşüncesine büyük katkıda bulunan başka bir düşünür ise Lev Gumilyov olmuştur. Gumilyov Avrasyada İngilizlere ve Fransızlara göre Türk ve Moğol halklarının Rusya'nın daha yakın dostları olduğunu ifade ederek, Slav, Türk ve Moğol halklarını süper etnos olarak adlandırmıştır.⁶⁰ Gumilyov Rusya'nın batı ile ittifak kurma yerine Avrasya birliğinin oluşturulması gerektiğini iddia etmektedir. Gumilyov'un bu fikirleri Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra çok yankı yapmış ve yeni Avrasyacılık ideolojisinin düşünsel kaynaklarından biri olmuştur.

Bu teori Aleksandar Dugin tarafından yeni Avrasyacılık tanımıyla ortaya atılmıştır. A. Dugin Rus parlamentosu (duma) başkanlığının, strateji ve jeopolitik alanlarda baş danışmanlığını yapmaktadır. Dugin Rusya'nın tekrar dünyaya hüküm sürmesine yönelik, "Rus Jeopolitiği: Avrasya yaklaşımı" adlı eserinde Rusya'nın iç ve dış siyasetine ilişkin olarak gelecek temelli bir yaklaşım sunmuştur.⁶¹

Dugin'e göre Mackinder'in Kalpgah-Heartland olarak adlandırdığı bölge Rusya'nın büyük alanını teşkil etmektedir. Rus medeniyeti, kültürü ve jeopolitiğine bakıldığında ne doğulu ne de batılıdır. Ortak bir medeniyet olarak Avrasyalı bir etnik halkıdır. Başka bir ifade ile Avrasyacılık ne Sovyetçilik ne de Amerikacılıktır. Rusya uluslararası siyasette kendisine değer verilen ve bağımsız siyasi bir realite olarak ancak çok kutuplu bir dünyadır. ABD merkezli tek kutuplu bir dünyaya rıza göstermek Rusya açısından mümkün değildir.⁶² Dolayısıyla A. Dugin çok kutuplu bir dünyanın kurulması istegindedir. Çok kutuplu dünyanın bir kutbu Avrasya olacaktır. Eğer Rusya çok

⁵⁹ Erman, s. 414-415.

⁶⁰ Sandıklı, s. 10.

⁶¹ Sandıklı, s. 11.

⁶² Mehmet Seyfettin **Erol**, *Küresel güç mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük oyun*, Platin Yayınları, Ankara 2009, s. 30.

kutuplu bir dünyada Avrasya'ya liderlik ederse yenedünya düzenine ait bütün projelerini gerçekleştirecektir. Kalp sahasında yer alan bir kara gücü olan Rusya'nın rakibi ise fakat deniz gücüne sahip olan Amerika'dır. Bu nedenle Kalpgah-Rimlandi çevreleyen kenar kuşak ülkeleriyle birlikte Atlantik ötesindeki deniz gücü olan ABD'ye karşı büyük ittifaklar kurulmalıdır. Bu bakımdan Sovyetler döneminde doğu bloğu olarak adlandırılan ülkeler Avrasya imparatorluğu altında bir araya getirilmelidir. Rusya'nın yakın çevresiyle sıkı ilişkiler içinde bulunması, Avrasya birliği için Bağımsız Devletler Topluluğunun "BDT" katılması vazgeçilmez bir şarttır. Yakın komşuluk bağında olan bu ülkeler sürekli ilişkiler geliştirmesi stratejik bir güç oluşturacaktır. Nitekim Almanya ve Fransa ile husumeti bir kenara bırakarak ittifaklar kurulması ve bunun yanında İran, Hindistan ve Japonya devletlerini de bu ittifaka dahil edilmesi Avrasya Birliğini sağlayacaktır.

Dugin'e göre Yeni Avrasya yaklaşımı üç eksen istikametinde olacaktır. Birinci eksen orta Avrupa'nın merkezi konumunda olan Berlin ile Moskova eksenidir. Orta Avrupa kıtasal ve karasal bir özelliğe sahip bir bütündür. Batı Avrupa Atlantikçi eğilim gösteren bir ülke olarak İngiltere, Avrupa özelliği en az taşıyan bir konuma sahiptir. İngiltere kıtasal çıkarlara ve Avrasya'nın stratejik, siyasi ve ekonomi birliğinin en büyük düşmanıdır. Fransa ise Atlantikçi olmasına rağmen Avrasya birliğinin batı Avrupa'da tamamlayıcı niteliğinde olup kıtasal ve karasal bir özelliğe sahiptir. Avrasya'nın müttefiki olacak Avrupa ülkeleri kendi başlarına askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarını kendi başına temin edemeyeceklerdir. Bu nedenle bu ülkeler Berlin öncülüğünde Almanya etrafında toplanacaktır. Moskova-Berlin eksenini Almanya'yı ABD kontrolünden çıkararak Moskova'nın himayesi altına alınacaktır. Böylece ileri teknolojiye sahip Rusya ile sanayi yatırımlar ve ekonomik gelişmeler sağlanacaktır.⁶³ İkinci eksen, Moskova-Tokyo ekseninden oluşacaktır. Bu ekseninde birinci seçenek Hindistan'dır. Dugin'e göre bu ülke çok büyük olmasına rağmen kıtasal niteliğinde değildir. Hint jeopolitiği yayılmaya elverişli olmasa da Asya'nın belirli bir bölgesinde etkili olabileceğini düşünmüştür. Bunun için Rusya'nın doğal bir müttefiki olup Avrasya'da özel yeri vardır. İkinci seçenek ise Çin Halk Cumhuriyeti olup Avrasya jeopolitiğine uygun değildir. Daha Atlantikçi bir özelliği taşıyarak batı siyasetine uygundur. Bu nedenle Çin'in Orta Asya ile pasifik bölgesine yönelik nüfuzunu

⁶³ Tezkan, s. 32.

engellemek gerekir. Bu durumda üçüncü seçenek ise Japonya'dır. Japonya Pasifik bölgesinde aktif olarak ekonomik, siyasi ve stratejik açıında en elverişli bir ülkedir. Bu amaçla Moskova ve Tokyo eksenini gerçekleştirmesi Rusya'nın büyük bir ekonomi ve ileri teknolojiye ulaşacağını iddia eder. Japonya ise siyasi bağımsızlığı ile birlikte yoksun olduğu doğal kaynaklara ulaşacaktır.⁶⁴ Diğer bir eksen ise Moskova-Tahran eksenidir. Dugin'e göre bütün İslam dünyasıyla yakın dost olmak ve ilişkiler kurmak jeopolitik bir gerçektir. İslam dünyasının liderliğini üstlenecek ülke İran'dır. Çünkü İran Orta Asya ülkeleriyle sıkı ilişki içindedir. Bunun yanında radikal olarak Atlantikçi ve batı gücüne karşıt bir ülkedir. Bu bakımdan Moskova-Tahran eksenini Avrasya birliğinin oluşturulmasında Rusya'nın sıcak denizlere erişimine yol açan bir ülkedir. Böylece Dugin yeni Avrasya birliğinin Rusya önderliğinde gerçekleşeceğini öngörmüştür.

1.4.6. Zbigniew Brzezinski ve Büyük Satranç Tahtası

Bu teori ABD başkanının ulusal güvenlik danışmanlığını yapmış olan Zbigniew Brzezinski tarafından ortaya konmuştur. Brzezinski "Büyük Satranç Tahtası" adlı eserinde öncelikle ABD'nin küresel güç olup rakipsiz olduğunu belirtmektedir. ABD'nin küresel gücü ile her tarafa yayılmasında karşısına çıkacak eşiti olmadığını ifade ediyor.

Brzezinski'ye göre Avrasya, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtaları hariç dünyanın geri kalan kısmıdır. Başka bir ifade ile Mackinder'in dünya adası olarak adlandırdığı Asya, Avrupa ve kıtalarından Afrika kıtası çıkarılmasıyla geri kalan büyük coğrafyadır. Bu coğrafya Japon adalarını da ihtiva etmektedir. Brzezinski bu büyük coğrafyanın ABD tarafından yönetilmesi gerektiğini ve ABD'nin küresel üstünlüğünü Avrasya kıtasındaki hakimiyeti ne kadar süre ile ve nasıl bir etkiyle sürdürebileceğine bağlı olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵

Avrasya kıtasını dünya hakimiyetinde önemli kılan husus Brzezinskiye göre Avrasya yer yüzünün en büyük kıtası ve jeopolitik olarak eksen olmasıdır. Avrasya'ya hükmeden bir gücün Dünya'nın en ileri ve ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini kontrol edecektir. Dünya nüfusunun yaklaşık %75'i Avrasya'da yaşamakta olup dünya fiziksel zenginliklerinin çoğunun hem yatırımlar hem de yeraltı zenginlikleri

⁶⁴ Tezkan, s. 33.

⁶⁵ Erol, s. 16-17.

bakımından burada bulunmaktadır. Dünya GSMH'sının %60'ı ve bütün enerji kaynaklarının dörtte üçü Avrasya kıtasında bulunmaktadır. Bu kıta aynı zamanda siyasal olarak dünya'nın en iddialı ve dinamik ülkelerini barındırmaktadır. ABD'den sonra en büyük altı ekonomi ve en büyük altı silah alıcısı Avrasya'da bulunmaktadır. Yinede dünya'nın biri hariç bütün Nükleer güçleri bu kıtada bulunmaktadır. Özetle Avrasya'nın büyük ölçüde Amerika'ninkinin gölgede bir akmaktadır. Avrasya'nın siyasi olarak bütünleşmek için çok büyük olması ABD için bir şanstır.⁶⁶ İşte Avrasya bu özellikleriyle üstünde küresel güç mücadelesinin sürdürebileceği büyük satranç tahtasıdır. Bunun üzerinde sadece iki değil pek çok oyuncu bulunmaktadır.

Avrasya satranç tahtasına bakıldığında birbirinden farklı dört alan vardır. Batı, doğu, orta ve güney olarak adlandırılır. Batı alanı yüzölçümü bakımından nispeten küçük ama nüfus olarak kalabalık ve zengin batı Avrupa ülkelerini teşkil etmektedir. ABD'nin gücü bu alana ve çevresine doğru yayılmaktadır. Doğu alanı da nüfus bakımından çok kalabalık bir bölge olup Çin, Japonya ve Güney Kore'yi içine almaktadır. ABD'nin doğu ucundaki oyuncular ile iş birliği yapması Avrasya jeostratejisi için zorunludur. Batı ve doğu alanının arasında nüfus bakımından az, siyasi olarak istikrarsız parçalanmış çok geniş büyük bir orta alan mevcuttur. Bu alan yakın bir zamana kadar Amerikan'ın üstünlüğüne rakip olan Rusya'nın hâkimiyetindeydi. Orta alanın güney kısmında yeraltı kaynakları bakımından çok zengin ülkeler bulunmaktadır. Bu bölgenin en güneyinde de kalabalık bir nüfusa sahip ve bölgesel hegemonya kurma amacında olan Hindistan yer almaktadır. Ayrıca orta alanının güneyinde birçok Müslüman'ın yaşadığı İslam ülkeleri de bulunmaktadır.

Brzezinski Avrasya satranç tahtası üzerindeki güç oyunun sonuçlarını şu şekilde değerlendirmektedir. Eğer orta alan (Rusya) Amerika'nın öncülük ettiği batı alanının giderek genişleyen yörüngesinde çekilebilir. Güney bölgesi tek bir oyuncunun egemenliğine tabi olmaz ve doğu, Amerika'yı denizaşırı üslerinden çıkaracak şekilde birleşmezse, Amerika'nın hâkim olduğu söylenebilir. Ama orta alan yani Rusya batı'ya reddeder ve iddialı, tek ve bağımsız bir oyuncu olursa, güneyi kontrol altına alır. Veya doğu alanındaki büyük oyuncuları bir ittifak kurarsa, o zaman ABD'nin Avrasya üstünlüğü ciddi şekilde zarar görür. Aynı durum iki büyük doğu alanı oyuncusu olan

⁶⁶ Brzezinski, s. 52-53.

Çin ve Japonya'nın birleşmesinde de söz konusudur. Son olarak doğu alanındaki bu büyük oyuncular ABD'nin ortaklarıdır. Tarafından çıkarılması, kesinlikle ABD'yi Avrasya satranç tahtasındaki oyuna katılmasının sona erdiği anlamına gelmektedir.⁶⁷ Brzezinski Avrasya satranç tahtasındaki oyuna katılan ve katılmak isteyen iki grup oyuncu olduğunu belirtmektedir. Birinci grup jeostratejik oyunculardır. Bu grup Amerika'nın çıkarını etkileyecek derecede mevcut jeopolitik durumu değiştirerek hedefiyle sınırlar ötesinde güç uygulanma veya etkide bulunma yeteneğine ve milli irade'ye sahip ülkelerdir. Bu ülkeler genellikle bölgesel egemenlik veya küresel itibar peşindedirler. Bunlar Almanya, Fransa, Rusya, Çin ve Hindistan jeostratejik ülkeleri olarak değerlendirir. İkinci grup oyuncuları ise jeopolitik mihverlerdir. Bu ülkeler önemini güç ve motivasyonlarından değil daha çok hassas ve coğrafi konumlarından alırlar. Bu coğrafi konum bazen önemli bir bölgeye girmek veya önemli bir bölgeden çıkmak için o ülkelere özel bir nitelik kazandırarak önemli rol oynar. Jeopolitik mihver ülkeleri, Ukrayna, Azerbaycan, Türkiye, Güney Kore ve İran'dır. İran ve Türkiye bazen jeostratejik ülkeleri sırasında yer almaktadır.⁶⁸ Bu iki gruptaki yer alan ülkeler sabit veya kalıcı değildir. Zaman zaman ülkeler bu gruplara eklenip çıkarılması gerekebilir.

1.4.7. Gearóid Ó Tuathail (Gerard Toal) John A. Agnew- Eleştirel Jeopolitik

Eleştirel jeopolitik 1980'den bugüne siyasi coğrafya ve Uluslararası İlişkiler disiplinleri içinde geliştirilen bir yaklaşımdır. Dünya siyasetinde gerçekliğin jeopolitik aracılığıyla kendini gösterdiğine ve okunabildiğine yönelik hâkim kanaate karşılık, jeopolitiğin toplumsal, kültürel ve siyasal bir söylem olduğunu ve bu yüzden jeopolitik hakkında konuşanların gerçekte hakikat olduğunu iddia ettikleri varsayımlarının bu söylemden bağımsız düşünülmemeyeceğini savunur.⁶⁹ Eleştirel jeopolitik aslında tek bir teorik ya da metodolojik temele dayanmaz. Coğrafya ve çevre uzmanı olan İrlandalı, Dalby'in dediği gibi "siyasetin coğrafi olarak belirlenmesi siyasetinin" kritiğini yapan ve alternatif siyasal tahayyül biçimlerinin var olduğunu göstermeye çalışan "eleştirel" bir pozisyon olarak ortaya çıkmıştır. Eleştirel jeopolitik temelde iki açıdan jeopolitik

⁶⁷ Brzezinski, s. 56-57.

⁶⁸ Saygın, s. 39.

⁶⁹ Oğuzhan Ergün, "Postmodern Jeopolitik ve Küresel Tasarımın Eleştirel Çözümlemesi", *TAAD*, Yıl 6, Sayı 21, Nisan 2015, s. 407.

kavramını ele almaktadır. Bunlardan birincisi coğrafi algıda ya da görselleştirmedeki (visualization) etkisi, diğeri de bu algının jeopolitik söyleme yansımasıdır.⁷⁰

Michel Foucault, Jacques Derrida ve Edward Said gibi post-yapısalcı düşünürler eleştirel jeopolitiğin kurumsal çizginin şekillenmesine kaynaklık etmişlerdir.

1.4.7.1. Eleştirel Jeopolitiğin Gelişimi ve Temel Yaklaşımları

Dünyayı kategorilere ayırarak yapılan analizler yeni dünya düzenin arandığı dönemde geçerliliğini yitirmiştir. Bu dönemin jeopolitik kurgusunun yapılmasında öne çıkan faktörler olarak Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra bilgi teknolojilerinin ve ağlarının yaygınlaşması, parçalanarak ortaya çıkan yeni devletler, bölgeselciliğe verilen önem ve medya, insani öncelikler ve savaşı sayabiliriz. Tüm bu faktörlerin dünyanın yeniden düzenlenmesinde etkisinin olacağı genel kabul gören bir durumdu. Bu aşamada dikkat çeken iki isim de bu faktörler kadar yeni jeopolitik projenin şekillenmesinde rol almışlardır. Bunlardan ilki Francis Fukuyama, ABD'nin ve genel olarak Batı'nın yeni dünya düzenini kurmada öncü rolüne ilişkin iyimser tezleri savunurken ikincisi Samuel Huntington, dünya düzeninin yeniden sınırlarının belirlenmesi konusunda daha korkutucu ve kötümser bir tablo çiziyordu.⁷¹

Fukuyama'nın liberal demokrasi ve pazar ekonomisine dayalı küresel hegemonyaya dayalı tezi ile Huntington'ın medeniyetler çatışması tezi temelde farklı olsa da ikisi de küresel jeopolitik bir tablo çizme amacını taşımaktaydılar ve her ikisi de devletlerin ve ideolojilerin şekillendirdiği bir jeopolitiğin sona ermesini içeren bir söyleme sahiptiler.⁷²

Bu ve benzeri söylemler, 1980'den itibaren yavaş yavaş oluşturulan yeni bir jeopolitik akıma kaynak olmuştur. Eleştirel jeopolitik olarak adlandırılan bu yeni akım, geleneksel jeopolitiğin veri kabul ettiği normların dışında bir jeopolitik söylem geliştirir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, o dönem üzerine kurulmuş olan teorilerin de yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Bu gözden geçirilme sürecinde pozitivizm çok ciddi bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Eleştirel jeopolitik böyle bir ortamda gelişmiştir.

⁷⁰ Ahmet Ercan Su, "Eleştirel Teori Çerçevesinde Hegemonya ve Alt-Hegemonya: Almanya ve Japonya Örneği", Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 245.

⁷¹ Göknil Erbaş, "Klasikten Eleştirel Jeopolitiğe Karadeniz Jeopolitiğinin Dönüşümü", Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2012 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 33.

⁷² Ergün, s. 408.

Siyasi coğrafya için bir fırsat olarak görülen sosyal bilimlerdeki bu karmaşa, jeopolitiğin de bu durum içerisinde yeniden ele alınmasına olanak sağlamıştır.⁷³

1.4.7.2. Eleştirel Jeopolitiğin Devlet ve Sınır Kavramlarına Yaklaşımı

Devlet kavramıyla birlikte jeopolitik söylemin değişimine ilişkin çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle postmodern çalışmalar altında jeopolitiğin bir “bilgi” olduğu ve bu bilginin devlet merkezli üretildiğine dair görüşler, eleştirel jeopolitik başlığı altında toplanabilmektedir. Eleştirel jeopolitik, tam da devletin ve devlet merkezli bakış açılarının tartışıldığı bir dönemde bunun jeopolitik yansımaları ele almaktadır. Eleştirel jeopolitik kısaca, geleneksel jeopolitiğin ontolojik kökenini ve epistemolojik varsayımlarını sorunsallaştıran bir alan olarak, devlet merkezli uygulamaları konu edinmektedir. Bu nedenle devletin içinde bulunduğu değişim süreci, eleştirel jeopolitik çalışmalarında da öncelikle göz önünde bulundurulmaktadır.⁷⁴

Eleştirel jeopolitik bilgi-iktidar ilişkisine yaptığı vurguyla modern devleti sorgulasa da sonuçta bir sistemin varlığını kabul eder ve bu sistem içinde devletleri bir aktör olarak görür. Söylem analizi yapması onu her ne kadar postmodern yaklaşımlara yakın tutsa da literatürde postmodern jeopolitikten anlaşılan daha farklıdır. Eleştirel jeopolitiğin, uluslararası ilişkilerin sadece devletler arası ilişkileri değil aynı zamanda toplumsal süreci de kapsadığı savını temel alan jeopolitik algısı postmodernitenin “uluslararası ilişkiler kuramının bir modernite projesi olduğu” söylemini desteklemektedir.⁷⁵ Bu nedenle birbirlerini destekleyen tanımlar olmakla birlikte henüz üzerinde anlaşılmış bir postmodern jeopolitik tanımı bulunmamaktadır. Bununla birlikte postmodern jeopolitik çoğunlukla eleştirel jeopolitik içerisinde kullanıldığından iki kavram birbiri yerine geçebilmektedir.⁷⁶

Tuathail, bu farkı “postmodern jeopolitik koşullar” (postmodern geopolitical conditions) adı altında ele alarak formüle etmiştir. Postmodern jeopolitik koşullardan kasıt; küreselleşme, bilgi çağı ve risk toplumdur. Küreselleşme ve bilginin kolay erişilebilirliği, 1990 sonrası için açıkça görülen durumlardır. Risk toplumu ise bu iki

⁷³ Erbaş, s. 40.

⁷⁴ İhsan Bakar, “Jeopolitik Yaklaşımlar Çerçevesinde, Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus Yönelişleri” Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2006 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 45.

⁷⁵ İşcan, s. 50.

⁷⁶ Su, s. 80.

olgunun beslediği yeni bir toplumsal koşuldur.⁷⁷ Ulrich Beck, risk toplumunu; “modernizasyon sürecinin getirdiği yan etkilerin sonucunda klasik jeopolitik savunma taktikleriyle korunamaması, modern çağ boyunca devletlerin eylemleri dâhilinde görülmüş olan savunma, saldırı gibi kavramların sınır tanımaması ve şehirlerin artık jeopolitik planlamanın bir parçası haline gelmesi” şeklinde açıklamaktadır.⁷⁸

1.4.8. Jeopolitik Teoriler ışığında Avrasya’nın Tanımı

Avrasya kavramı, Avrupa ve Asya isimlerinin birleştirilmesiyle bu iki kıtasını kapsayan coğrafi bölgenin ismidir. Avrasya terimi sadece coğrafi bir bölgenin ismi olmakla kalmayıp uzun yıllardan beri batı ile doğunun güç mücadelesini gerçekleştirdiği jeopolitiği bir alan olarak, stratejik, siyasi ve kültürel yükümlülükleri taşımaktadır. Bu kavram ilk olarak Alman bilim adamı olan Von Humbolt tarafından literatüre geçirilmiştir. Avrasya kelimesi Avrupa ve Asya kıtasının bütün coğrafyasını tanımak için kullanılan bir kavramdır.⁷⁹ Avrasya tarih boyunca büyük güçlerin nüfuz mücadelesine şahit olan ve onlar tarafından işgal edilmeye çalışılan bir coğrafyadır. Ayrıca eski dünyanın merkezi olan bu bölgede eski felsefe ve dinlerin ortaya çıktığı da bilinmektedir.

Avrasya tanımı sosyal, siyasal, ekonomik ve askeri bakış açısından farklı ve değişik görüşler vardır. Avrasya kavramı coğrafi geniş anlamda pasifik okyanusundan Atlantik okyanusuna kadar Avrupa ve Asya kıtalarının birleşmesini ifade eder. Dar anlamda ise doğu Avrupa ile batı Asya’yı kapsayan dünyanın merkezi olarak bilinen bölgedir.⁸⁰ Ancak Avrasya’nın tanım hakkında farklı görüşlerin var olmasına rağmen Orta Asya’dan Kafkasya ve balkanlara kadar uzanan bölgeyi kapsamaması konusunda görüş birliğinin var olduğunu söyleyebiliriz. Eski jeopolitikçilerin eserlerine bakıldığında jeopolitik ile Avrasya’nın sıkı ilişkisinin var olduğunu görmekteyiz. Mackinder’in jeopolitik teorisinde Avrasya’nın ismi “Heartland-Kalpgah” olarak verilmektedir. Ayrıca bu teoriye eleştiri olarak Spykman Rimland teorisini ortaya atar. Spykman Rimland teorisinde Mackinder gibi hemen hemen aynı jeopolitik bölgeleri mütalaa

⁷⁷ Bakar, s. 51.

⁷⁸ İşcan, s. 74.

⁷⁹ Salih **Yılmaz**, “Yeni Avrasyacılık ve Rusya”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34, Bahar 2015, s. 112.

⁸⁰ Yerkinay **Ongarova**, “Kazakistan Dış Politikasında Avrasya Birliği’ne Yönelik Yaklaşımlar”, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2010 (yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), s. 3.

etmektedir. Fakat Mackinder merkezden dışa Spykman ise dıştan merkeze gelişmeyi uygun görür. Mackinder, kim doğu Avrupa'yı elinde bulundurursa Merkez bölgeni kontrol eder, kim merkez bölgenin elinde bulundurursa Dünya Adasını kontrol eder, Dünya Adasını kontrol eden dünyaya hâkim olur, şeklinde ifade eder. Spykman ise kim Rimland'ı kontrol ederse Avrasya'ya hükmeder. Kim Avrasya'yı yönetirse dünyaya hükmeder şeklinde açıklar.⁸¹

Aslında Avrasya terimi, Avrupa ile Asya kelimelerinin birleşmesiyle üretilmiş olsa bile Asya ağırlıklı olduğunu çok net ve somut bir şekilde Brzezinski'nin Avrasya Balkanları olarak adlandırdığı, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve dokuzuncu ülke eski Sovyetlerin içinde olmayan Afganistan oluşturur. Bu listeye eklenebilecek potansiyel adaylar olarak Türkiye ve İran'ı görmekteyiz. Bu bölge yeraltı ve enerji kaynakları bakımından çok önem taşımakta, bu nedenle küresel üstünlük mücadelelerinin sürdürüldüğü bir satranç tahtasına benzetilmektedir.⁸²

Avrasyacılık kavramı Rusya'nın 20. yüzyıldan bu yana Avrasya coğrafyasına hâkim olmak için bu bölgede yaşayan insanları tek çatı altında birleştirerek Avrasyalı bir kimliğinin oluşturulmasını istemekte olup batı medeniyetine karşı alternatif bir milli ideolojik olarak Avrasya görüşünü savunmaktadır. Klasik Avrasyacılıkta Rusya ne Avrupalı ne de Asyalıdır. Belki kendine özgü kültürel-coğrafi bir dünyası vardır.⁸³ Klasik Avrasyacılığın kendine birinci hedefi Rus kimliğini oluşturarak Batılaşma sürecine karşı bir önlem olarak batının etkisini azaltmaya çalışmışlardır. Klasik Avrasyacılık Slav milliyetçiliğini inşa ederek sosyalizmi Avrasyacılık ideolojisinde bir araç olarak kullanmıştır. Yeni Avrasyacılık kavramını ortaya koyan ise Rus jeopolitiğini savunan Aleksander Dugin olmuştur. Dugin göre Avrasya'yı ne tamamen ayrı özel bir coğrafya, ne de benzersiz bir uygarlık olarak tanımlamaktadır. Daha ziyada siyasal ve ideolojik açıdan yaklaşır. Bu yaklaşım soğuk savaş sonrası tek kutuplu yenedünya düzeninin kurulmasına karşı, ABD'nin büyük küresel üstünlük projesine bir tepkidir.⁸⁴ Dugin'in Avrasyacılık yaklaşımı Atlantikçi düşüncüyü destekleyen ülkeleri Avrasya

⁸¹ Adem **Özder**, "Avrasya Kavramı ve Önemi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 70.

⁸² Brzezinski, s. 178.

⁸³ Yılmaz, s. 112- 113.

⁸⁴ Mark **Bassın**, "Klasik ve Yeni Avrasyacılık: Geçmişten gelen devamlılık", (Çev. Özgür Tüfekçi), *Bilge strateji Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2011. s. 124.

projesine dâhil edilmemelidir. Dugin Rusya'nın Heartland bölgesinde büyük bir alanı oluşturduğuna inanmaktadır. Rusya'nın büyük rakibi Kalpgah'i çevreleyen Rimland bölgesi değil deniz gücüne sahip olan Amerika Birleşik Devletleridir. Bu nedenle Avrasya da Rusya'nın jeopolitik ve stratejik egemenliği için sadece eski Sovyetlerin egemenliğinde olan bölgeler değil bunun yanında Almanya, Japonya ve İran gibi jeopolitik eksenleri kurarak Moskova merkezli yeni bir imparatorluğun sınırlarını çizmektedir.⁸⁵

⁸⁵ Yılmaz, s. 114.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN JEOPOLİTİK DURUMU VE SİYASİ GELİŞMELER

2.1.Afganistan'ın Jeopolitik Önemi

Afganistan jeopolitik olarak çok önemli bir bölgede yer almaktadır. Bu nedenle tarih boyunca dönemin küresel güçlerinin dikkatini çekerek sürekli işgallerine maruz kalmıştır. Afganistan, Avrasya'nın güneydoğusunda önemli bir kesişim noktasını oluşturarak Avrasya hâkim olmak isteyen bölgesel ve küresel güçlerin her zaman nüfuz alanı olmuştur. Afganistan tarihin çeşitli dönemlerinde küresel güçlerin Hindistan'ı fethetmek için ve bunun yanında Avrasya'ya hâkim olma konusunda çok büyük önem taşımıştır. Afganistan jeopolitik açıdan bir önceki bölümdeki bahsi geçen Mackinder'in kara hâkimiyet teorisinde dünya hâkimiyetinin elde etmek için belirtilen merkez bölgenin güneyinde ve Spykman'ın Kenar Kuşak teorisine göre dünyaya hâkim olmak için mutlaka elde edilmesi gereken Heartlan ülkeleri arasında yer almaktadır.⁸⁶ 18 ve 19. asırdaki Çarlık Rusya ile Britanya arasındaki çekişmelere bakıldığında Afganistan'ın jeopolitik önemi Mahan'ın Deniz Hâkimiyet teorisinde görülmektedir. O dönemlerde sıcak denizlere inmek isteyen Çarlık Rusya ile Hindistan gibi büyük bir sömürgeyi kontrol etmek ve Rusya'nın güneye doğru ilerlemesine engel olmak isteyen İngiltere'ydi. Rusya'nın Afganistan'ı işgal ederek sıcak denizlere inmesinden korkan İngiltere Rusya'ya set olmak için Afganistan'a siyasi ve askeri müdahale yapmıştır. Bu doğrultuda Rudyard Kipling Afganistan'ın Stratejik konumu nedeniyle başına gelen bütün talihsizliği Büyük Oyun olarak adlandırmaktadır.⁸⁷

⁸⁶ Azimi, s. 137.

⁸⁷ Ersoy, s. 38.

20. yüzyılın başında Afganistan'ın İngiltere'nin kontrolünden çıkararak bağımsızlığını kazanması tekrardan Rusya ile İngiltere arasında tampon bölge olmuştur. Yine de iki büyük güç arasında tampon bölge olarak kullanılması ülkenin kenar kuşak bölgesindeki önemini ortaya koymaktadır. Koşulların değişmesine rağmen soğuk savaş döneminde aynı oyunlar ABD ile Sovyetler Birliğinin arasında da devam etmiştir. Bu dönemde Sovyetler Birliğinin en önemli hedefi ABD'yi çevrelemesi ile oluşan zinciri kırmak için planlar kurmak ve çevreleme stratejisinde herhangi bir şekilde sıcak denizlere çıkmak ve bu kıyılarda üsler teşkil etmektir. Bu dönemde Rusya ile ABD'nin orta doğu bölgesinde uzun yıllar karşı karşıya gelmesi ve SSCB'nin hedefine ulaşması için 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmesi ve buna karşın ABD'nin Afganistan direnişçilerine destek vermesi sonucunda SSCB, Afganistan'dan çekilmek zorunda kalmıştır.⁸⁸ Bu dönemde Rusya'ya karşı ABD tarafında olan Müslüman unsurlar, eğitim destek vererek bu hat üzerinde yeşil kuşak teşkil etmiş, bu kuşağın aktörleri kısa süre sonra ABD'yi kendi içinde vuracak olan Taliban ve El Kaide'ye dönüşerek Afganistan coğrafyasından bütün dünyaya nüfuz etmiştir.⁸⁹

Tarihsel süreçte Afganistan, bölgesel ve küresel güçlerinin üzerinde mücadeleye giriştikleri ülkelerin başında yer almaktadır. 19. yüzyılda petrol ve doğal gazın önemi artmasıyla Afganistan'ın jeopolitik önemi daha da artmıştır. Afganistan üzerinde ticari yolları barındıran bir ülke olarak Hazar havzası ve Orta Asya yer altı zenginliklerinin, Pakistan, Çin ve Hindistan gibi enerji açlığı çeken güney Asya ülkelerini Orta Asya bağlayabilecek en kısa yol özelliğine sahiptir. Aynı zamanda Afganistan enerji kaynaklı ülkelere yakın olma sebebiyle bu ülkelerin önemli enerji kaynakları olan petrol ve doğal gazın dünya pazarına en ucuz ve kısa yol ile aktarılacak olan bir köprü pozisyonundadır. Hindistan ve Çin kaynaklı uluslararası ticaretin, Orta Asya ve devamında Avrupa'ya oluşturulacak modern ipek yolunun üzerinde yine Afganistan vardır.⁹⁰ Nitekim ABD'nin Afganistan'a odaklanmasının temel sebepleri Afganistan'ın Nükleer güce sahip olan Rusya, Çin, Pakistan, Hindistan ve Nükleer güce sahip olma yolunda olan İran gibi ülkelere oldukça yakın olması büyük devletler için önemini arttıran bir etkidir. Başka bir etken ise Asya'da güneye inen uç geçiş yolundan (Balkanlar,

⁸⁸ Laziza Nurpeiis, "20'inci yüzyıldan 20'inci yüzyıla Geçişte Jeopolitik Kırılmalar ve Yeni dengelerin oluşumu", *Journal of International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish*, Cilt 8, Sayı 5, Bahar 2013, s. 519.

⁸⁹ Nurpeiis, s. 519,

⁹⁰ Ersoy, s. 35-36.

Kafkaslar, Orta Asya ve Afganistan) birini oluşturur, bunun yanında batı dışındaki dört büyük kültür havzasının, İslam, Hint, Rus Ortodoks'u ve Çin içindedir. Bu nedenle her zaman büyük yayılmacı güçlerin dikkatini çekmiştir.⁹¹

Soğuk savaş sonrası dönemde, Afganistan'ın dünya gündeminde olması, Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesiyle beraber bölgede güç boşluğu yaratmasıdır. Bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu doldurarak Orta Asya'daki doğal gaz ve petrolden faydalanmak amacıyla “Yeni Büyük Oyun” başlar.⁹² Bu sefer “Yeni Büyük Oyun'da” sadece küresel güçler arasında değil bir takım bölgesel güçlerin de bölge kaynakları üzerindeki etkilerini arttırmak için sert bir mücadele içerisine girmişlerdir. Mücadelenin ana sebebini enerji kaynakları oluştursa da, Orta Asya ve Kafkasya'ya hâkim olmanın verdiği jeopolitik avantaj küresel güçlerin gözünü buraya dikmesinde etkili olmuştur.⁹³ Hazar havzasındaki hidrokarbon potansiyeli, dünya pazarına aktarılması konusunda Afganistan alternatif güzergahlar arasında yer alması, 1991 yılında Sovyetlerin Birliğinin dağılması sonrasında dünya kamuoyunun girmiştir. Sovyetler döneminde bölgenin önemli kaynakları olarak bilinen Azerbaycan petrolü ile Türkmenistan gazı başta olmak üzere bütün bölge kaynakları sadece doğu bloğu içinde kullanılmaktaydı. Ve dünyanın diğer bölgelerine taşınması söz konusu değildi.

Burada altının çizilmesi gereken önemli husus ise Hazar havzasındaki enerji kaynakların dünya piyasasına aktarılmasıdır. Söz konusu kaynakların dünya pazarına aktarılmasında öngörülen 4 ana hattı vardır. Birinci hat Hazar denizin kuzeyinden Rusya aracılığıyla Avrupa ve Atlantik'e, ikinci hat doğuda Çin üzerinden Pasifik'e, üçüncü hat güneyde Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan aracılığıyla Hint Okyanusuna, dördüncü hat ise Hazar denizin güneyinden İran ve Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya aktarılacak hatlardır.⁹⁴ Yıllardır Hazar havzasındaki Türkmenistan'a ait doğal gazın, Afganistan üzerinden Pakistan aracılığıyla Hindistan'a uzanacak boru hattı planlanmaktadır. Ancak bugüne kadar bazı nedenlerden dolayı bu hattın uygulanması başarılı olmamıştır. Önümüzdeki yıllarda petrol ve doğal gazın önem arz etmesi, enerji kaynakları bakımından zengin olan Orta Asya, petrol ve doğal gazının dünya piyasasına

⁹¹ Erol, s. 19.

⁹² Ertan **Efegil**, Elif Hatun Kılıçbeyli, Pınar Akçalı, *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, Gündoğan Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2004, s. 10.

⁹³ Aktürk, s. 21.

⁹⁴ Davutoğlu, s. 182.

akışında Afganistan'ın stratejik geçiş güzergahı olmasına değer katmaktadır. Son dönemlerde Afganistan toprakları üzerinde devam etmekte olan çatışma ve iç karışıklıkların başlıca sebeplerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür.

Brzezinski'nin 1997 yılında yayınlanan büyük satranç tahtası adlı eserinde, Amerika Avrasya'yı ele geçirdiği takdirde dünyanın en zengin ve verimli üç bölgesinden ikisini kontrolü altında tutacağını farkındadır. Yine dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi olarak bilinen Çin ile Rusya'nın iş birliği yapması ABD'nin Orta Doğu ve Orta Asya'daki çıkarlarının önündeki en büyük engel ya da rakipler olarak tanımlanmıştır. ABD daha sonra bu rakiplere özellikle Orta Asya'da nüfuzunu etkinleştirmeye çalışan İran'ı da katmıştır.⁹⁵ Bu bağlamda ABD'nin stratejisine bakıldığında kendi amaçlarına ulaşmak için Afganistan üzerinden Orta Asya ve Kafkasya'da egemenlik kurmak istemektedir.

Brzezinski'nin Avrasya Balkanları olarak tanımladığı bölgede Afganistan'ın da adı geçmektedir. Bu nedenle Avrasya Balkanlarına egemen olmak isteyen yayılmacı güçlerin hedefine ulaşması için Afganistan coğrafyasına ihtiyaç duymaktadır. Afganistan'ın oldukça zayıf bir ülke olması her zaman Rusya, ABD gibi büyük ve küresel güçlerin bölgeye hâkim olmasına zemin hazırlamıştır.

Önümüzdeki yıllarda dünya enerji tüketimi çok büyük oranda artacak olması, ABD'nin enerji dairesinin tahminine göre 1993-2015 yıllar arasında dünya enerji talebi %50'den daha fazla artmasıdır.⁹⁶ Bu tahmine göre Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki kaynaklarının önemi iki katına çıktığını söyleyebiliriz. Hazar havzasındaki kaynakların dünya piyasasına aktarılmasında ABD başta olmak üzere batılı güçlerin kazanımlarına bakılacak olursa, bu husustaki önemli noktalar şunlardan ibarettir.⁹⁷

- Batılı devletler bu kaynakları güvenli şekilde ve Rusya'nın kontrolü olmaksızın dünya pazarına sunabilecek, petrol ve doğal gaz açısından hem Rusya hem de Orta Doğu hâkimiyetinden ve bağıllığından kurtarabilecektir.

⁹⁵ Hilal **Önel**, "ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 6, Sayı 23, 2010, s. 52-53.

⁹⁶ Brzezinski, s. 177.

⁹⁷ Ertan **Efegil**, "Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 2, Yaz 2000, s. 188.

- Bu kaynaklarını dünya piyasalarına aktararak belli bir zenginliğe ulaşan bölge devletleri, dünya devletleri için önemli bir pazar haline dönüşecektir.
- Eğer bölge devletleri ekonomik ve siyasi bakımından kendi egemenliklerini sağlamlaştırırsa, Rusya'nın bölge kaynakları üzerindeki hâkimiyeti tümüyle kırılabilecektir. Ve Rusya'nın tekrardan süper güç olması engellenebilecektir.

ABD'nin son dönemlerdeki Avrasya'ya yönelik politikasına bakıldığında, söz konusu enerji kaynaklar ve güzergâhları kontrol ederek bölgedeki yeni büyük oyun üzerindeki çatışma alanlarını kendi denetimine almaktadır. Bu bağlamda ABD'nin 2001 yılındaki Afganistan'ı işgali Avrasya'yı denetim altına alması için ilk adım olmuştur. Bu durum Afganistan'ın neden önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

2.2.Afganistan'a Genel Bakış

Afganistan'ın Avrasya Jeopolitiğindeki yerini belirlemek için öncelikle Afganistan'ın kısa tarihini incelememiz gerekmektedir. Asya'nın kalbi olarak bilinen Afganistan coğrafi konumu itibariyle sadece bugün değil eski çağlardan beri birçok emperyalist güçlerin saldırılarına maruz kalarak sürekli savaş içinde olmuştur. Kaynaklara göre ilk defa M.Ö. 500'lü yıllarda İran hükümdarı tarafından bu ülke işgal edilerek buradan güneye, İndus Vadisine inmeye başlamıştır.⁹⁸ İranlılar yaklaşık iki asır bölgede hakimiyet sürdürmüşlerdir. Daha sonra Afganistan'daki İranlılara ait hükümeti Makedonya kralı Büyük İskender yenerek Afganistan'ı işgal etmiş ve Hindikuş Dağları'nı geçerek Sağdlar ülkesine kadar uzanmıştır.⁹⁹ İskender'in bu topraklardan çekilmesinden sonra Yunanlılara ait Baktariona devleti kurulmuş ve yaklaşık bir asır bölgeye hâkim olduktan sonra Hindistan'da ortaya çıkan Çandragupta devletiyle savaşarak zayıflamış ve bunun yanında kuzeyden gelen baskılar sonucunda Baktariona devleti M.S. 50 yılında çökmüştür.¹⁰⁰

Batıdan gelen emperyalist güçlerin sona ermesinden sonra Afganistan toprakları kuzeyden tehdit edilmeye başlamıştır. M. Ö. 50-125 yıllar döneminde İskitler ve M.S. 125-480 yıllar arasında ise Kuşanlar bölgede İktidar kurmuşlar, İskitlerin İran asıllı ve

⁹⁸ Mehmet **Köçer**, *Emanullah Dönemi Afganistan*, Manas Yayını, İstanbul 2009, s. 25.

⁹⁹ Mehmet **Saray**, *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayını, İstanbul 1981, s. 21.

¹⁰⁰ Mehmet **Saray**, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987, s.7.

Kuşanların da Türk olduğu tahmin edilmektedir. 480'den itibaren bölgeyi Türk devletleri hakimiyetine almaya başlar. 7. yüzyılın sonuna doğru Akhunlar olarak bilinen Halaç Türkleri ve Göktürkler Afganistan'da hüküm sürdürmüştür.¹⁰¹ Ancak devletinin yıkılmasına rağmen Halaç Türkleri Afganistan'ı terk etmemiştir. 7. yüzyılın sonuna doğru Afganistan Arap orduları tarafından istila edilir. Arap ordusunun uzun süre Afganistan'da kalmamalarına rağmen İslamiyet hızla yayılıp Müslüman olmuşlardır. Arap ordusunun istilasından sonra bu topraklarda Samaniler, Gazneliler, Selçuklular ve Harzemşahlar, gibi Müslüman Türk devletleri kurulmuştur. Özellikle Gazneli Mahmud (999-1030) zamanında İslam medeniyeti Afganistan'da güçlenmişti. Gazneli devletinin ardından Afganistan Selçuklu devletinin hakimiyetine girer. Selçuklu devletinin hakimiyeti, memleketin güney doğusundan Hindistan'a doğru uzanan sahada bir devlet kurmuş olan Gurlular tarafından zaman zaman tehdide uğramıştır.¹⁰² Son Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in ölümünden sonra Gurlular kısa bir müddet Afganistan'ı hâkimiyet altına almışlarsa da 12. yüzyılın sonuna doğru Afganistan'daki hakimiyetini Türk devleti olan Harzemşahlar'a bırakmak zorunda kalmışlardır. Harzemşahlar'da bu devirde altın çağlarını bölgede sürdürmüşler, 1220 yılından sonra Moğollar Afganistan'ı işgal ederek yaklaşık bir buçuk asır hâkimiyet kurmuşlardır. Moğolların Afganistan'ı istila etmeleri Afganistan'ın kuzeyinde yaşayan Türk boylarının Anadolu'ya göç etmelerine neden olmuştur.¹⁰³ Afganistan Moğol devleti de 14. yüzyılın sonuna doğru Timur tarafından yıkılmıştır. Her ne kadar Timur'un ölümünden sonra Timur'un kurduğu imparatorluğu uzun süre yaşamamış ise de o'nun torunu olan Muhammed Babür Afganistan ve Hindistan'ı içine alan bir Türk devleti kurmuştur. Babür'ün Afganistan'da kurduğu Türk devleti Türklerin Hindistan'a yerleşmesini sağlamıştır. Afganistan Nadir Şah'ın istilasına kadar Babür devletinin kontrolünde kalmıştır. Babür hükümetinin zayıflaması sonucunda bölgede yaşayan kabileler kendi başlarına bağımsız olarak harekete geçmişlerdir. Bu kabilelerin kendi başına hareket etmeleri iyice iç karışıklığı arttırmıştır. Bu ortamdan istifada ederek Nadir Şah komutasındaki Türkmen ordusu Afganistan ve İran hâkimiyetini ele geçirirler Nadir Şah'ın suikasta uğramasından sonra Afganistan hakimiyetini kendisi Türk olmayan Peştun kabilesinden Ahmed Şah Dürrani 1747 yılında üstlenmiştir. Ahmed Şah Dürrani Afgan kabilelerini

¹⁰¹ Akkurt, s. 91.

¹⁰² Saray, Düünden Bugüne Afganistan, s. 23.

¹⁰³ Saray, Afganistan ve Türkler, s. 9.

bir araya toplayarak bugünkü Afganistan devletini kurmuştur. Ahmed Şah Dürrani'den bugüne kadar Afganistan'da hep Peştunların hükümeti devam etmektedir. Ahmed Şah Dürrani'nin ölümünden sonra yerine geçen oğulları Afganistan'ın istikrarını sağlayamadıkları için iç karışıklıklar baş göstermiştir. Ancak iç karışıklıklar Dost Muhammed Han'ın iktidara gelmesiyle birlikte son bulmuştur. Bu dönemde İngilizlerle Rusların arasında Afganistan üzerinde nüfuz mücadeleleri yaşanmaktadır. Rusların Kafkasya ve Orta Asya'da yeni işgallere girişerek Afganistan sınırlarına kadar ilerlemesi İngilizlerin derin endişeye sokmuştur. Rusların Afganistan üzerinden güneye inerek Hindistan'ı işgal etmesinden korkan İngilizler, Afgan kralı Dost Muhammed Han'ı düşürüp yerine kendi adamını, Hindistan'da sürgünde bulunan Şah Şüca'ı hükümdar yapmak istemişlerdir. Bu nedenle ilk Afgan-İngiliz savaşı patlak vermiştir. Dost Muhammed Han İngilizlerin İşgaline rağmen Tekrar Afganistan birliğini sağlar. Dost Muhammad Han'ın vefatından sonra tekrar Afganistan'da iktidar mücadelesi yaşanmış, 1868 yılında Şir Ali Han tahta geçer. Ardından da Yakup Han ve Abdurrahman Han ülkeye hâkim olmuşlardır. Abdurrahman Han döneminde ikinci İngiliz-Afgan harbi (1878-1880) vuku bulmuş ve iç karışıklıklar artmaya başlamıştır. Bu dönemin İngiltere ile Rusya'nın Afganistan üzerinde nüfuzu artarak Büyük Oyunlar başlamıştır.

Abdurrahman Han döneminde (Durand Hattı) Antlaşması İngiltere ile imzalanmış¹⁰⁴ ve bu antlaşma bugüne kadar Afganistan'da yaşanan olayların başlangıcı olarak kabul edilir. Bu antlaşma ile Afganistan toprağından Pakistan toprağına katılmıştır. Bu olay hala iki ülke arasında sınır sorunu yaratmaktadır.

1901 yılında Abdurrahman Han'ın büyük oğlu babasının sağlığı bozulması nedeniyle onun yerine tahta geçmiştir. Bu dönemde yine Çarlık Rusya Orta Asya'daki Türk devletlerini birer birer istila ederek Afganistan'a yaklaşmış ve buradan da güneye doğru ilerlemeyi hedeflemiştir.¹⁰⁵ Hindistan'daki İngilizler daha önce Rusların güneye doğru ilerlemesini engellemek amacıyla Afganistan'ı işgal etmiş ancak bu işgaller sonucunda başarılı olamayıp geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Böylece bu iki gücün Orta Asya ve Afganistan üzerinde çıkar çatışmalarını düşünerek Afganistan işgal etmek yerine stratejik açıdan önemli bir konumu olan bu ülkeyi (Tampon Bölge) olarak karar

¹⁰⁴ Akkurt, s. 97.

¹⁰⁵ Hasan Uysal, *Adı Afganistan*, Öteki Yayımları, Ankara 1996, s. 75.

alınmıştır.¹⁰⁶ Bu nedenle iki ülke arasında 1907 yılında bir antlaşma gerçekleşmiştir.¹⁰⁷ Ancak bu antlaşma Rusya'daki Bolşevik devrimine kadar devam etmiştir. Bu “Büyük Oyun” esnasında Habibullah Han'ın ölümünden 1919 yılında Emanullah Han Tahta geçmiştir. Bu dönemde tekrar üçüncü Afgan-İngiliz savaşı başlamış ve bu savaşta iki tarafta çok ağır kayıplar vermiştir. Afganistan bu tarihten sonra bağımsız bir ülke olarak tanınmaktadır. Emanullah Han tahta geçtikten sonra ülkeyi geri kalmışlıktan kurtarmak amacıyla 1927-1928 yılları arasında bir Orta Doğu ve Avrupa gezisine çıkmış, Kral bu gezi sırasında Türkiye'yi ziyaret ederek Mustafa Kemal Atatürk ile bir araya gelmişlerdir. Türkiye'deki yeni reformlardan ve modernleşmeden etkilenerek azimli ve kararlı olarak tekrar ülkeye döndü. Kral ülkeye döndükten sonra acele ile Afganistan toplum yapısına aykırı ve uygun olmayan yeni reformlar başlatılmıştır.¹⁰⁸ Afgan Halkı Emanullah Han'ın bu yaptıklarını İslam'a karşı olarak görmüşler. Ancak yeni reformların başlatılması sonucunda ve dıştan gelen kışkırtmalarla beraber ayaklanmalar başlamıştır. Ayaklanmaya önderlik eden Beçe-i Sakav adlı okuma ve yazmayı bilmeyen birsidir. Emanullah Han ayaklanmalara dayanamayıp Kandahar'a kaçmıştır. Kral'ın iktidarı bırakıp kaçmasından sonra Beçe-i Sakav kendini Afganistan Kralı ilan etmiştir. İktidarı uzun sürmeyen Beçe-i Sakav 1929 yılında Muhammed Nadir Şah tarafından tahttan indirilmiştir. Ve yerine Nadir Şah'ın kendisi oturmuştur. Yeni Kral iktidarı kurarken din adamlarıyla istişare ederek İslam esaslarına dayalı bir hükümet kurmuş ve kısa süre içinde Afganistan'daki iç karışıklıkları durdurarak, istikrarı sağlamıştır. Muhammed Nadir Şah bir okul ziyaretine gittiğinde suikastla 1933 yılında öldürülmüştür. Ve yerine 19 yaşında olan oğlu Muhammed Zahir Şah tahta geçmiştir.¹⁰⁹ Genç yaşta krallığı ele geçiren Muhammed Zahir Şah 40 yıl boyunca Afganistan'ı bir duraklamayla yönetir. Kral ülke sorunlarıyla pek ilgisi olamayıp kendi isteklerini yerine getirmek için daha çok yurt içi ve yurt dışına geziye çıktığı bilinmektedir. Muhammed Zahir Şah'ın bütün olumsuzluk hareketlerine rağmen 1964 yılında ülkede yeni bir demokrasi programı uygulamayı ilan etmiştir. Bu program çerçevesinde anayasa değişikliği gerçekleşir. Yeni anayasada siyasi partilerin kurulmasına hak tanınmıştır. Yeni Anayasa'ya göre kurulmasına hak verilen siyasi partiler meydana gelmiştir. İlk olarak Sovyet Komünist Partisini örnek olarak Afganistan Demokratik Halk Partisi

¹⁰⁶ Akkurt, s. 98.

¹⁰⁷ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 53.

¹⁰⁸ Tanin, s. 52.

¹⁰⁹ Akkurt, s. 104.

(ADHP) kurulmuştur.¹¹⁰ Bu dönemde Kral'ın yakın akrabası olan Muhammed Davut Han Başbakan olur. Davut Han'ın başbakan olması Sovyetlerin Afganistan'a nüfuz etmesine yol açılmıştır. Davut Han başbakan olduktan sonra Sovyetlerle farklı alanlarda antlaşmalar yapmıştır. Kral buna karşın Sovyetlerin nüfuzunu engellemek için Davut Hanı vazifeden azletmiştir. Davut Han'ın Başbakanlıktan alınması nedeniyle bir yıl sonra Kral Muhammed Zahir Şah yurt dışına geziye çıkarken darbe ile yerine Muhammed Davut Han gelmiştir. Muhammed Davut Han iktidarı ele geçirdikten sonra Cumhuriyeti ilan etmiştir. Böylece Afganistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olarak bilinmektedir. Davut Han ülkeyi kalkındırmak amacıyla batı ülkelerine yaklaşması, Sovyetleri çok tedirgin etmiştir. Bu nedenle Sovyet destekli (ADHP) tarafında darbe gerçekleştirilir. Darbe sonunda Muhammed Davut Han bütün ailesiyle birlikte ele geçirilip katledilmiştir. Davut Han'ın ölümünden sonra (ADHP) lideri olan Nur Muhammed Taraki iktidarı ele geçirmiştir. Bu partinin iktidara gelmesi Sovyetlerin Afganistan işgaline yol açmıştır.

Günümüzde Afganistan'ın siyasi haritası şu şekildedir.

Şekil 2.1. Afganistan'ın siyasi haritası

¹¹⁰ Akkurt, s.107.

2.3. Coğrafya ve Etnik Yapı

Bugünkü Afganistan olarak bilinen ülke, eski çağlarda Aryana, orta çağlarda Horasan adıyla Orta Asya, Güney Asya, Ortadoğu ve Kafkasya'nın kesişim noktasını oluşturmaktadır. Afganistan coğrafi konumu itibariyle, Orta Asya ile Güney Asya arasında önemli bir geçit yolu oluşturmaktadır ve bu nedenle tarih boyunca yayılcı güçlerin nüfuz mücadelesine sahne olmuştur.

Afganistan Kuzeyde üç Orta Asya cumhuriyeti, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, batıda İran, güney ve güney doğuda Pakistan ve doğuda ise ufak bir sınırla Çin Halk Cumhuriyeti ile sınır komşusudur. Afganistan 650000 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Ülke toprakları arasındaki uzaklık batıdan doğuya 1350 km, kuzeyden güneye ise 900 km'dir.¹¹¹ Aslında Afganistan dağlık bir ülkedir. Bu sıra dağların en önemli ve meşhurları ise Hindikuş, Sefidküh, Küh-i Baba dağlarıdır. Hindikuş dağlarının en yüksek noktası deniz seviyesinden 7697 metre yüksek olup ülkeyi batıdan doğuya doğru ikiye bölmektedir. Bu sıra dağlar Badahşan bölgesindeki Pamir yaylalarına kadar ulaşır. Ziraat ülkesi olan Afganistan iklim ve yağış şartlarından dolayı toprağın ancak %12'si işletilebilmektedir. En büyük nedeni ülkenin kuraklığından kaynaklanmaktadır. Bu ülkede tarımın yanı sıra hayvancılık ve hayvan ürünleri önemli gelir kaynaklarındandır. Afganistan'da akar su şebekesinin sık olmasına rağmen önemli nehirler bulunmaktadır. Bunlar Amu Derya, Hilmend Derya, Hari Rod Ferah, ve Kabil deryalarından ibarettir. Ülkenin büyük ölçüde su ihtiyacını Hindikuş dağlarından temin edilmektedir. Afganistan'ın kuzey bölgesinde 600 km boyunca Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan sınırlarını oluşturan Amu Derya, Kokça Derya ve Kunduz Derya ile birlikte ülkenin kuzey doğusunda başlayıp 2500 km²'lik bir alanın sularını biriktirerek Türkmenistan çöllerine akıtmaktadır. Dağlık bir ülke olan Afganistan günümüzde 34 vilayetten oluşmaktadır. Bunların en büyükleri Kabil, Herat, Mezar-i Şerif, Kandahar, Kunduz, Celalabad'dır.

Afganistan'ın etnik yapısına bakıldığında, ülkede farklı etnik grup ve kavimlerin beraber yaşadığı görülmektedir. Bu etnik gruplar arasında dil ve kültür farklılığından dolayı uluslaşma süreci gerçekleşmeyip etnik ayrımcılık yüzünden çatışma ve gerginlikler yaşanmaktadır. Bunun en büyük sebebi ise dış güçlerin kendi çıkarları için

¹¹¹ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 37.

Afganistan'da farklı etnik grupları desteklemelerinden kaynaklanmaktadır. Afganistan etnik grubu üzerine farklı araştırmalar yapılmıştır. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda belli bir sonuç elde edilmemiştir. Yapılan bir araştırmaya göre ülkede 55 farklı etnik grubun var olduğunu belirtmektedir.¹¹² Afganistan'daki en büyük etnik grupları sırasıyla Peştunlar, Tacikler, Türkler (Türkmenler ve Özbekler) ve Hazaralardan oluşmakta olup bunun yanı sıra Nuristani, Beluçi ve Hindu gibi belli başlı diğer ırklarda vardır. Afganistan genel nüfusu hakkında belli bir rakam vermekte çok zordur. Çünkü son senelerde ülkedeki iç savaş ve kaostan dolayı nüfus sayımı yapılmamıştır. 1979 yılında yapılan son sayıma göre Afganistan'ın nüfusu 18 milyon civarındadır.¹¹³ Ancak bazı çalışmalarda son yıllarda Afganistan nüfusunun 30 milyondan fazla olduğu tahmin edilmektedir.¹¹⁴ Afganistan nüfusunun yüzde 99'u Müslüman'dır. Bunun %85 Sünni Hanefi %15 Şii mezhep ve çok az sayıda Hindu gayrimüslimler de bulunmaktadır.¹¹⁵

Afganistan'da farklı etnik grupları arasında kendi yerel dilleri konuşulmasına rağmen iki resmi dil vardır. Bunlardan birisi Peştunca dili çoğunlukla ülkenin güney bölgelerinde konuşulmaktadır. Diğer ise Farsçanın farklı bir şivesi olan Dari dili olup ülkenin kuzey ve batısında konuşulmaktadır. Ülkeni en kalabalık etnik grubu olan Peştunlar nüfusun yaklaşık %45'ini teşkil ederek 1747 yılından bu yana Afganistan yönetimini ellerinde tutmuşlardır. Peştunların milattan önce kuzeyden gelerek Afganistan'daki Süleyman Dağları etrafında yerleştikleri tahmin edilmektedir. Diğer taraftan hakiki Afgan sayılan Peştunların Gılzay veya Galcay boyunun Hz. Nuh soyundan ve Halaç Türkleri soyundan geldikleri konusunda iddialar vardır.¹¹⁶ Ağırlıklı olarak ülkenin güneyinde yaşayan Peştunlar Kandahar, Uruzgan, Paktika, Nangarhar, Gazne ve Helmand gibi illerde yaşamaktadırlar. Peştunlardan sonra ülkenin ikinci en büyük etnik grubu Taciklerden oluşmaktadır. Taciklerin İran kökenli bir kavim oldukları ve Afganistan'da çok eskiden beri yaşadıkları bilinmektedir.¹¹⁷ Tacikler

¹¹² Nacefi **Ali**, "Tennvi Kavimi, ferengi ve zibani der Afganistan", (Afganistan'da Etnik, Kültürel ve Dilsel Çeşitlilik), *Pojohişkedeyi Mentikeyi Dergisi*, Sayı 5, Son Bahar- kış 1389, s.42.

¹¹³ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 37.

¹¹⁴ Aysultan **Hayri**, "Afganistan'da Dil Politikaları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1, Nisan 2010, s. 48.

¹¹⁵ Ümit **Karadağ**, *Afganistan Taliban ve Ladin*, Bireysel Yayıncılığı, İstanbul 2001, s. 14.

¹¹⁶ Saray, *Dünden bugüne Afganistan*, s. 17.18.

¹¹⁷ Ruhullah **Bezzad**, "11 Eylül Sonrası Afganistan'da Demokratikleşme Ve Taliban Örgütü", Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2014 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 5.

ülkenin başkenti olan Kabil etrafında kuzey ve doğu bölgelerle, Herat civarında dağınık bir şekilde yaşam sürdürmektedirler. Afganistan'da Tacik kültürünün büyük bir etkisi vardır. Hemen hemen ülkenin bütün nüfusu Farsça konuşup anlayabilmektedir. Afganistan'ın birçok illerinde eğitim-öğretim de Farsça dilinde yapılmaktadır. Afganistan'da Peştunlar ve Taciklerden sonra çoğunluğu oluşturan diğer bir etnik grup Türklerdir. Türk gruplarının en kalabalık olanı Türkmenler ve Özbeklerdir. Bunun yanında Kazak, Kırgız, Kızılbaş ve Uygular gibi Türk toplulukları da bulunmaktadır. Türklerin yoğun olarak yaşadığı kuzey bölgesi Afgan Türkistan'ı olarak bilinir. Bu bölge her ne kadar bugünkü Afganistan sınırları içinde yer alsaydı da jeopolitik olarak büyük Türkistan'ın bir parçasıdır. Ülkenin en doğusundaki Vahan koridorundan en batıdaki tarihi Herat şehrine kadar uzanan bölgeyi kapsayan Afgan Türkistan'ı, Katağan ve Türkistan olarak iki bölgeye ayrılır. İsmi bir Özbek aşiretinden olan Katağan bölgesinin merkezi Kunduz, Türkistan merkezi ise Şeborgan kentidir.¹¹⁸ M.S. 1. yüzyılda gelen Yueh-Ci Türklerinden 1747'de Nadir Şah Avşar'ın ölümüne kadar Afganistan'da Akhunlar, Göktürkler, Gazneliler, Selçuklular, Timuriler, Şeybaniler, Harzemşahlar ve Avşarlar gibi Türk devletleri hüküm sürdürerek kendilerinden büyük izler bırakmışlardır.¹¹⁹ Afganistan Türkleri yoğun olarak kuzey bölgelerinde yaşamakta olup Tarım, Hayvancılık ve Ticaret ile uğraşmaktadırlar. Afganistan'da dördüncü büyük etnik grup ise Hazaralardan oluşmaktadır. Hazaraların kökenleri hakkında çok farklı görüşler vardır. Kimileri Moğol kökenli olup Cengiz Han'ın 13. yüzyılda Afganistan'ı işgal ettikten sonra geride bıraktığı askerlerinin bugünkü Hazara topluluğunun ataları olduğunu iddia etmektedir. Ve kimisi ise Türk-Moğol karışım bir kabile olduklarını söylemektedirler. Son dönemlerde yapılan araştırmalarda Hazaraların tamamıyla Türk oldukları, hatta kendileri de Türklüğü kabul etmektedirler. Hazaralar özellikle Afganistan'ın merkez illerinde yaşamakta olup Şii mezhebi tercih etmişlerdir.

2.4.Afganistan'ın Ekonomik Yapısı

Bilindiği gibi Afganistan dünyanın en gelişmemiş ve yoksul ülkelerinden biridir. Bu ülkenin bu kadar geri kalmışlığının tek nedeni uzun yıllardan beri devam eden iç savaş ve dış müdahalelerdir. 1979 yılında Sovyetlerin işgali, daha sonra Sovyetlere karşı direnen Mücahit grupların iktidara gelmesi için kendi aralarında savaş açmaları ve

¹¹⁸ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 43.

¹¹⁹ Akkurt, s.66.

ardından Taliban ve El Kaide'nin iktidara gelmesi, Afganistan'ın ekonomisini çok büyük zarara uğratmıştır. Uzun yıllar süren iç savaş altyapıyı tahrip etmiş, eğitilmiş ve bilimsel insanlar ülkeden kaçmış, milyonlarca insan toprağını terk edip Pakistan ve İran gibi ülkelere sığınmış, sağlık hizmetleri yetersiz kalmış, ülkede kuraklık nedeniyle tarıma uygun arazilerin sulama sisteminden yoksun olması, geri kalmış ekonomik durumu daha kötü duruma sokmuştur.¹²⁰

2001 yılına gelindiğinde Afganistan'ın ekonomik durumu çökmüş bir durumda idi. Bu ülkenin yeniden yapılandırılmasında, uluslararası koalisyon güçlerin yardımı olmadan gerçekleşmesi mümkün değildi. Bu nedenle o tarihten bugüne kadar Afganistan ekonomisi dış yardımlara bağlı olarak kalmıştır. Taliban rejiminden sonra ortaya gelen yeni hükümetin desteklenmesi için birçok uluslararası konferanslar düzenlenmiştir. 2004 yılında gerçekleştirilen uluslararası konferansında bu ülke için toplanan yardım 8,3 milyar dolar, 2006 yılındaki Londra Konferansı'nda toplanan yardım ise 10,4 milyar dolar olmuştur. Afganistan'a bu kadar yardımların yapılmasına rağmen 2007 yılındaki BM açıklamasına göre 178 ülke arasında, 174'üncü sırada yer alarak dünyanın en fakir ülkelerinden biri olmuştur.¹²¹ Yakın tarihe bakıldığında Afganistan'ın yeniden inşası konusunda ABD başta olmak üzere uluslararası kuruluşların yaptığı destekler çok büyük orandadır. Sadece 2008 yılındaki düzenlenen Paris Konferansında 20 milyar dolar ve 2010 yılında Afganistan'ın kalkınması için 6,4 milyar dolar yardım yapılmıştır.¹²² Bu kadar uluslararası yardımların yapılmasına rağmen Afganistan ekonomisinde kayda değer bir ilerleme yoktur. Henüz gün geçtikçe güvenlik sorunları artarak insanlar işsiz kalmaktadır.

Afganistan'da sanayi sektörü pek gelişmemiştir. Çimento fabrikaları gibi birkaç ufak çaplı fabrikalar Sovyet işgali döneminden kalmıştır. Ve bunun dışında şu ana kadar eskiden kalan bir sanayi alanı mevcut değildir. İç savaş döneminde eskiden kalmış bütün sanayi sistemleri tahrip veya kullanılmaz hale getirmiştir. Mevcut durumu itibarıyla ihtiyacı karşılayacak bazı sanayi alanları tekrardan inşa edilmeye başlamıştır. Yeniden kurulan sanayi sistemleri, tekstil sanayi ve deri üretimi, kuru meyve üretimi ve

¹²⁰ Mustafa Arslan, "Afganistan'da istikrarsızlık ve Temel Sebepleri", *Uluslararası İşletme ve yönetim Perspektifleri Dergisi*, Sayı 2, Mart 2016, s. 50

¹²¹ Arslan, s. 51

¹²² T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği 2017 Afganistan Ülke Raporu s. 5.

işlenmesi, bazı inşaat malzemeleri, ayakkabı üretimi, cam ve şişe fabrikalarıdır.¹²³ Afganistan yeraltı kaynakları açısından zengin kaynaklara sahip olduğu bilinmektedir. Afganistan genelinde 1400'den fazla maden sahasının bulunduğu söylenmekte olup bunlardan en önemlisi, petrol, doğalgaz, kömür, bakır, krom, demir, altın, gümüş, tuz ve kıymetli taşlardır. Ancak kaynakların işletilmesine ülkede vuku bulan iç savaş ve karışıklıklar engel olmuştur.

Ülkenin en önemli doğal kaynaklarında birisi, 1967 yılında keşfedilen doğalgazdır. 1980'li yıllarda doğalgazın satışları yılda 300 milyon ABD dolarını bulmuş ve ülkenin ihracat gelirinin %56'sını oluşturmuştur. Söz konusu ihracatın %90'ı SSCB'ne gerçekleştirilmiştir. SSCB'nin Afganistan'dan geri çekilmesiyle birlikte 1989 yılından bu yana doğalgaz üretimi sekteye uğramıştır.¹²⁴ Afganistan'ın yeni düzeninden sonra ülkedeki doğalgazın çıkarılması, önemli miktarda gelir sağlayacağı düşünülmektedir.

Afganistan ekonomisi, arazilerin sadece %15 ekilebilir olmasına rağmen, ağırlık olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır.¹²⁵ Nüfusun büyük bir kısmı tarımla uğraşarak ailesini geçindirmektedir. Tarım üretimi halen ilkel koşullara dayanmaktadır. Ülkenin GSYİH'nin yaklaşık %53 tarım ve hayvancılıktan elde edilmekte olup ülke ekonomisine büyük önem katmaktadır. Ülkenin tarımsal üretiminde başta buğday olmak üzere, arpa, pirinç, mısır, şeker kamışı, pancar, pamuk, meyve, sebze ve sert kabuklu yemişler oluşturmaktadır. Afganistan'da tarım sulamaya dayanmaktadır. Bu ihtiyacı karşılayan dağlardaki eriyen karlarla bahar mevsiminde yağın yağmurlardır. Afganistan tarım üretiminde kendi kendine yeterli olmayıp yurt içi ihtiyaçlarını karşılamak için her sene Orta Asya ve Pakistan gibi ülkelere gıda ithal etmektedir. Afganistan Topraklarının %12'si tarım alanı %46'sı otlak alanı %3'ü ormanlık alanı kalanı dağlık ve bozkırdır. Ülke genelinde sert bir bozkır iklimi hakimdir.¹²⁶ Afganistan'da hayvancılık üretimi ve el sanatları ülke ekonomisinde büyük önem arz ederek ülke dışına satılmaktadır. Afgan halkının tarımdan sonra en çok uğraştığı alanlarıdır. Ülkede bulunan önemli hayvan türleri koyun, keçi, at, eşek, deve ve büyük baş hayvanlardır. Hayvancılık ürünlerinden en çok deri, karakol koyununun kürkleri ve post ihraç

¹²³ Akkurt, s. 53.

¹²⁴ T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği 2017 Afganistan Ülke Raporu s. 8-9.

¹²⁵ Jahadkhal **Jauhari**, "Karzai Döneminde Afganistan İnan ilişkileri", Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 32.

¹²⁶ Sayed Hanan **Yousofi**, "Afganistan'da Siyasi Partiler(1990-2010)", Trakya Üniversitesi SBE, Edirne 2013(Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), s. 51.

edilmektedir. Ülke ekonomisine katkıda bulunan hali, kilim, dericilik gibi el sanatları Afganistan'ın kuzeyinde yaşayan Türkmenler ve Özbekler tarafından işlenmektedir.¹²⁷

Afganistan'da uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığı yaygın bir şekilde devam etmektedir. Ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlık, yaygın fakirlik ve yoksulluk, Afyon ve eroin üretimine yol açmıştır. Dünya genelindeki uyuşturucunun %90 Afganistan'da üretildiği bilinmektedir. Uyuşturucu üretimi ülkenin en önemli ekonomik kaynaklarından. BM'nin son tahminlerine göre dünya genelinde Afyon üretimi 68 milyar dolardır. Bu gelirin yaklaşık 55-60 milyar doları Afganistan kökenli üretiminden elde edilmektedir. Bu miktarın sadece 3-4 milyar doları Afganistan'da kalmaktadır. Bunun da yalnızca 500-600 milyon doları haşhaşla uğraşan Afgan çiftçilerin eline geçmekte olup geri kalan kısmı ülkede bulunan tacirlere, ellerinde silah bulunduran suç örgütlerine ve bu ticaretin gerçekleşmesine yardım eden otoritelere gitmektedir.¹²⁸

Afganistan'da Sovyet işgali ve sonrasında patlak veren iç savaş döneminde tamamen çökmüş olan bankacılık sistemi 2001 yılı sonrası bankacılık sistemi gelişmeye başlamıştır. Şu an itibarıyla Afganistan genelinde 16 ticari banka faaliyet göstermektedir.¹²⁹ Şehir merkezleri dışında bankacılık sistemi mevcut değildir. Nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kısımlarda yaşamakta olup kendi aralarında havale denen kişisel ilişkilere dayanan gayri resmi bankacılık sistemini yürütmektedirler.

Afganistan'da sağlık hizmetleri oldukça zayıf ve düşük seviyededir. Afganistan'ın bazı bölgelerin hala temiz suya ulaşmada çok büyük sıkıntı çekmektedir. Sağlık alanında insan kaynaklarının sınırlı olduğu temel sorunlardandır. Sağlık eleman dağılımı bölgeden bölgeye büyük farklılık göstermektedir. Benim yaşadığım ve şahit olduğum 120000 civarında nüfusu olan bir ilçede bazen bir doktor bile bulunmamaktadır.

Son olarak ekonomik açıdan oldukça zayıf olan Afganistan, 2003-2012 yıllarda ülkenin yeniden kalkındırılması için birçok uluslararası konferans gerçekleştirilmiştir. Ve konferanslarda Afganistan'a yönelik çeşitli yardımlar yapılmıştır. Bugüne kadar ülkeye yapılmış olan yardım miktarı 69 milyar doları geçmiştir. Bu yardımlar sayesinde bazı sektörler ufak çaplı gelişmiştir. Ve bunun dışında herhangi bir ekonomik projenin ele

¹²⁷ Zabihullah **Dashti** , “Karzai Döneminde Afganistan- Pakistan İlişkileri (2001-2014)”, Kocaeli Üniversitesi SBE, Kocaeli 2015 (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), s. 8.

¹²⁸ Ersoy, s. 88.

¹²⁹ T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği 2017 Afganistan Ülke Raporu, s. 11.

alındığı yoktur. Bilindiği gibi az az uluslararası yardımlar sona ermektedir. Artık ülkenin ekonomik kalkınması için alternatif yolların aranması gerekmektedir.

2.5. Afganistan'ın Siyasal Yapısı

1919 yılında Afganistan, İngiltere karşısından bağımsızlığını kazanmış ve 1973 yılına kadar krallık sistemi ile yönetilmiştir. 1973 yılında Afganistan'da 40 yıl krallık hâkimiyetini sürdüren Mohammad Zahir Şah amcasının oğlu olan Mohammad Davut Han tarafından gerçekleştirilen bir darba ile tahtan indirilmiş ve yerine kendisi geçmiştir. Davut Han tahta geçtikten sonra cumhuriyet ilan etmiştir. Cumhuriyetin kurucusu olan Davut Han ailesiyle birlikte 1978 yılında Sovyet destekli (ADHP) tarafından hunharca öldürülerek Sovyet yanlısı Afganistan Demokratik Halk Cumhuriyeti ismini kullanmıştır. Bu tarihten sonra ülkenin düzeni bozularak berbat olmuştur. Ülkede Moskova yanlısı komünist partinin iktidarı döneminde uygulanan programlar Moskova'daki komünist partinin kopyasıydı. Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte 1992 yılında Sovyet destekli Hükümeti, doktor Nacibullah'ın başkanlığı ile son bulmuş iktidarı Sovyetlere karşı direnen Mücahit gruplar ele geçirmiştir. Bu tarihten sonra ülkenin ismi Afganistan İslam Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Savaşı kazan Mücahitler ülkeyi İslam ilkelere göre yöneteceğini söz vermişlerdir. Ancak kendi aralarında başlayan iktidar mücadelesi ve kanlı iç savaş hiçbir şeye fırsat vermemiştir. Afganistan İslam Cumhuriyeti 1996 yılında Taliban örgütü tarafından ele geçirilip Afganistan İslam Emirliği olarak adlandırılmıştır. Taliban'ın kurduğu rejiminde bütün kurallar ve yasalar İslam kanununa göre yöneteceklerini bildirmişlerdir. Ancak bunlarında anayasası kendi isteklerinden başka bir şey yansıtmıyordu. Taliban rejiminin yıkılmasından sonra yeni düzenin kurulmasında hemen hemen bütün aşiretleri, etnik ve azınlıkları içerecek bir milli birliğin sağlanmasında önemli adımlar atılmıştır. Buna rağmen hala egemen bir hukuk devletinin var olduğunu söylemek mümkün değildir.

Yeni siyasal sistem 11 Eylül sonrası Taliban rejiminin ortadan kaldırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Yeni kurulan bu sistem 5 Aralık 2001 yılında bütün tarafların katılımıyla Almanya'nın Bonn Şehrinde gerçekleştirilmiştir.¹³⁰ Bonn konferansında sadece Afganistan'daki siyasi çevreler değil, Afganistan konusunda hassas olan bütün ülkeler

¹³⁰ Andışmand, s. 280.

katılmıştır. Bonn konferansında Afganistan'da gelecekte kurulacak olan yeni düzen için bütün taraflar arasında antlaşmalar yapılarak şu kararlar alınmıştır. Geçici hükümetin kurulması, Loya Jirga'nın toplanması, demokrasi değerlerine uygun olarak yeni anayasanın yapılması, geçici iki yıllık hükümet sonrası cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin yapılması tasarlanmıştır. Bonn konferansına katılan bütün taraflar Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanması, etnik ve azınlıkların katılması, insan haklarının daha iyi korunması konusunda gerekli önlemleri yapacaklarını söz vermişlerdi. Maalesef 16 sonra ülkenin durumuna bakıldığında ABD başta olmak üzere bütün taraflar verdiği sözlere sadık kalmamışlardır. Afganistan'daki otorite sahipleri de ülkenin milli çıkarlarını değil, kendi çıkarlarını düşünmüşlerdir.

Bilindiği gibi bir ülkenin siyasal yapısını şekillendiren başlıca unsur anayasasıdır. Afganistan anayasası toplanan bir Loya Jirga (büyük şura) ile 8 Ocak 2004 yılında onaylanmış olup, 16 Ocak 2004 yılında yürürlüğe girmiştir.¹³¹ Loya Jirga tarih boyunca Afganistan'ın siyasal hayatını şekillendiren bir kurumdur. Ülke genelinde olağanüstü krizler, anayasanın onayı ve yenilenmesi, devlet başkanının seçilmesi ve benzeri tarihi kararların alınması gereken durumlarda bütün aşiretleri, dini ve etnik grupların temsilcilerinin oluşturduğu bir kurultaydır. En önemli Loya Jirge 1747 yılında ülkeyi yönetecek olan kralı seçmek için dokuz gün toplantı şeklinde gerçekleşmiştir.¹³² Bu toplantı sırasında Afganistan'ın kurucusu olarak bilinen Ahmet Şah Durrani, kral olarak seçildi. Hemen belirtmelidir ki Ahmet Şah Durrani Türk olmayan ilk Peştun kökenli kraldır.

Taliban rejiminin yıkılmasından sonra 2001 yılındaki yeni yapılan siyasal sistem Montesquieu'nun güçler ayrılığı teorisine göre tasarlanmıştır. Bu neden ile güçler ayrılığı, yürütme, yasama ve yargı biçiminde monarşiye gitmemeleri için görev ve yetkilerini belli olması esas alınmaktadır.¹³³ Afganistan'da ne kadar güçler ayrılığı yasalara göre belirlenmiş olsa da uygulamada tek kişinin egemenlik yürüttüğünü görmekteyiz. 2004 yılındaki yapılmış olan anayasaya göre Afganistan'ın siyasal sistemi başkanlık sistemi olarak değerlendirilebilir. Çünkü cumhurbaşkanı ve parlamentonun

¹³¹ Afganistan Ülke Bülteni, DEİK, Haziran 2011, s. 3.

¹³² Najmiddin **Afgan**, *Tarih Maasır Afganistan* (Afganistan'ın yeni Çağ Tarihi), Bayhaki Yayını, İkinci Baskı, Mezarı Şerif 2006, s. 12.

¹³³ Mohammad Eşref **Resuli**, *Tahlil ve Nakdî Kanunu Asası* (Afganistan Anayasasının analizi ve eleştirisi), Sayed Yayinevi, Kabil 2010, s. 46-47.

yetkilerine bakıldığında bakanlar cumhur başkan tarafından seçilmektedir. Bu durum parlamenter sistemlerde tam tersine bakanlar meclis tarafından seçilmektedir. Afganistan anayasasının 64. maddesinde bakanların cumhurbaşkanı tarafından seçildiğini beyan eder.¹³⁴ Bakanların kabul veya reddi meclisin görevidir.¹³⁵

Afganistan'da cumhurbaşkanı yürütme erkinin başında yer alarak hem hükümet hem de devlet başkanlığı görevini üstlenir. Afganistan'ın anayasasına göre cumhurbaşkanı Afganistan devletinin başıdır. Cumhurbaşkanının iki yardımcısı olmalıdır. Cumhurbaşkanlık seçimlerinde adayların yardımcılarını kendileri ile birlikte belli etmeleri gerekmektedir. Cumhurbaşkanı ülkede bulunmadığı zaman veya görevden istifa ettiği zaman birinci yardımcısı cumhurbaşkanının yetkilerini üstlenir. Aynı şekilde cumhurbaşkanı ve birinci yardımcısı görevde olmadığı zaman ikinci yardımcısı görevlerini üstlenir. Afganistan'da cumhurbaşkanı beş yıllık bir süre için seçilmektedir.¹³⁶ Afganistan'da yasama organı iki kanatlı bir yasama organına sahiptir. Birinci yasama erki Wulisi Jirga (meclis) ve ikinci yasama organı ise Muşranu Jirga (senato) bilinmektedir. Wulisi Jirga ülkenin en üst düzey yasama organı olarak tanınmaktadır. Birinci meclis olarak bilinen Wulisi Jirga'nın 249 üyesi bulunmaktadır. Her vilayetin nüfusuna göre milletvekili belirlenmektedir. Afganistan bölgeleri 34 ilden oluşmaktadır.¹³⁷ Afganistan'ın ikinci yasama organı ise Muşranu Jirga (senato) olarak bilinmektedir. Senato 102 senatörden oluşmaktadır. Senato üyelerinin üçte biri vilayet konseylerinden, üçte biri de ilçe konseylerinden ve kalan üçte biri ise cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Cumhurbaşkanı tarafından atanacak olanların %50'si kadınlar olmalıdır.¹³⁸ Afganistan anayasasına göre yargı sistemi özgür ve bağımsız bir güç organı olarak tanınmaktadır. Ancak yargı ne kadar özgür ve bağımsız görünüyorsa de yüksek mahkeme (Estra Mahkeme) ve il mahkemelerinin üyeleri devlet başkanı tarafından aday gösterildiği için bağımsız ve özgür bir yargıdan söz etmek mümkün değildir. Yüksek mahkemenin 9 üyesi vardır. Bu üyeler cumhurbaşkanı tarafından parlamento güvenoyu ile seçilmektedir. Bunlardan birisi ise cumhurbaşkanı tarafından başkan olarak atanır.¹³⁹

¹³⁴ Afganistan Anayasası, Kabil 2003, 64.Madde, s. 22.

¹³⁵ Afganistan Anayasası, Kabil 2003, 77.Madde, s. 29.

¹³⁶ Afganistan Anayasası, Kabil 2003, 60-61 Madde, s. 19.

¹³⁷ Afganistan Anayasası, Kabil 2003, 82-83.Madde, s. 31-32.

¹³⁸ Resuli, s. 171-172.

¹³⁹ Resuli, s. 113-114.

Afganistan'daki mevcut sisteme göre cumhurbaşkanı bütün alanlarda yüksek yetkiye sahiptir.

2.6. Afganistan'daki Siyasi Çekişmeler ve SSCB'nin Afganistan Üzerindeki Etkisi

Afganistan kralı olan Nadir Şah 1933 yılında düzenlenen bir suikast ile öldürülerek yerine oğlu Mohammad Zahir Şah geçmiştir. Genç yaşta iktidarı sahibi olan Zahir Şah ülkeyi yoksul durumdan kurtarmak için bir şeyler yapmak istediğinde ilk olarak ABD'den yardım istemiş, ABD bu isteği reddince bu kez Sovyetlerden yardım talebinde bulunmuştur. Bu durum ise Sovyetlerin Afganistan'a yaklaşmasına yol açmıştır.¹⁴⁰ Sovyetler isteği olumlu karşılmasına rağmen kral Zahir Şah ABD ile de ilişkileri iyi tutarak müttefiki olmuştur. Batı yanlısı Mahmud Han kralın amcası 1946 yılında başbakan olarak atanıyor. Mahmud Han'ın sürdürdüğü dış politika ise ABD başta olmak üzere batılı ülkeler ile ilişkileri iyi tutmaktı. 1953 yılında başbakanlık görevini üstlenen ve eskiden Afganistan'ın Savunma bakanı olarak görev yapan Zahir Şah'ın amcaoğlu ve damadı Mohammad Davud Han SSCB yanlısıydı.¹⁴¹ Yeni dönemde kral Zahir Şah ve Başbakan Davud Han ülkelerinin geliştirmek ve modernleştirmek amacıyla sürekli olarak Sovyetlerle iyi ilişkilerde bulunmuştur. Bu tarihten itibaren SSCB ekonomik ve askeri bakımdan Afganistan'a yaklaşık 3 milyar dolar yardım etmiştir. Oysa aynı dönemde ABD'nin Afganistan'a yönelik yapmış olduğu yardım 500 milyonu geçmemiştir. ABD yardımının büyük kısmı 1950'li yıllarda gerçekleşmiştir. ABD'nin 60-70'li yıllar arasında Afganistan'a ilgisiz kalması bu ülkeyi daha çok Sovyetlerin önüne itmiştir.¹⁴² Bu dönemde Sovyetler Birliği'nde Stalin ölmüş ve iktidarı Nikita Hruşçev ele geçirmiştir. Hruşçev ile ekibi tarafından yeni politikalar geliştirilmiştir. Eski tehdit ve baskı yoluyla yayılma politikası bırakılarak, yerine sızma ve etki altına alma politikası belirlenmişti. Sovyetlerin geliştirdiği yeni politikasında başarılı olması için en uygun ülke olarak Afganistan seçilmiştir. Sovyetler ile Afganistan hükümeti arasında 1954 yılında 3,5 milyon ve 1955 yılında 100 milyon dolarlık, iki kredi anlaşması imzalanmıştır. Bu arada kredilerin kollaracağı yerlerde çalışmak üzere, çok sayıda Sovyet teknisyenlerin Afganistan'a gelmelerine müsaade buyrulmuştur. Bu dönemde Sovyetlerle Afganistan'da birtakım projeleri de üstlenmişlerdir. Bunlar

¹⁴⁰ Uysal, s. 77.

¹⁴¹ Hakco, s. 99.

¹⁴² Raşid, s. 20.

arasında stratejik öneme sahip olan Salang Tüneli, otoyollar, köprüler, Kabilin Kuzey’indeki Bagram hava üssü projeler vardı. Sovyetlerin bu dönemde hava üsleri, köprüler, otoyollar yıllar sonra kızıl ordunun Afganistan işgalinde önemli rol oynayacaktır.¹⁴³

Diğer yandan Davud Han başbakan olduktan sonra Afganistan-Pakistan arasındaki Peştunistan meselesinin ortaya çıkması, Davud Han’ın daha çok Sovyetlere yaklaşmasına sebep olmuştur. Peştunistan meselesi gün geçtikçe iki ülke arasında ciddi sorunlar yaşatacaktı. Her an savaşın çıkmasına ihtimal vardı. Bu durum Davud Hanı derinden kaygılandırmıştır. Davud Han Afgan ordusunu güçlendirmek amacıyla Sovyetlerden Silah satın alır. Böylece iki ülke arasındaki devam eden sınır sorunları Sovyetlerin Afganistan’a sızmasını kolaylaştırmıştır. İlişkilerin geliştirildiği bu dönemde Davud Han Sovyetler Birliği’ne ziyaret eder. Ziyaret sırasında Sovyetler Birliği ile bazı anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde Sovyet danışmanları Afganistan’a iyice gelmeye başlar. Orduya yardım ve sivillere danışman olarak geldiklerinin belirtmişlerdir. 1956 tarihinden bu yana her yıl 100 Afgan öğrenciyi Sovyetler Birliği’ne Askeri eğitim için gönderilmiştir. Gönderilen bu öğrenciler yüksek düzeyde askeri tatbikatlar ve silahların kullanımını öğrenerek ülkeye dönüyordu. 1960’li yıllardan sonra Sovyet eğiticileri, Askeri Akademide öğretmenlik yapmak için Afganistan’a geldiler. Aynı yılda Davud Han’ın anlaşmaları üzere, binlerce Afgan Subayı Sovyetler Birliği ve Çekoslovakya’ya gönderildi. Eğitim için gönderilen bu Subaylar beyinleri yikanarak KGB ajanı olarak ülkeye geri dönüşlerdir.¹⁴⁴

1963 yılında dünya ve bölgede değişen şartları göz önünde bulundurarak ülkenin merkeziyetçi ve otoriter idari sistemini değiştirmeye karar vermiştir. Afganistan’ın yürürlükte olan anayasası yerine daha liberal ve özgürlükçü bir anayasa hazırlayarak, ülkede meşruti bir idari yapının kurulmasını ilan etmiştir. Bu dönemde Başbakan Davud Han’ın ileri sürdüğü dış politikada ise Sovyetler ile derin ilişkiler kurması ve bunun yanında Afganistan- Pakistan Peştunistan meselesiydi. Davud Han Pakistan’da yoğun olarak yaşayan Peştunların bölgesini Afganistan ile birleştirmek istemekteydi. Davud Han’ın yaptığı bu siyasete Kral Zahir Şah karşıydı. Bu nedenle Davud Han Başbakanlık vazifesinden azl edilmiştir. Yine de Davud Han gizli olarak perde arkasında siyasi

¹⁴³ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 73.

¹⁴⁴ Broxup, s. 1-2.

faaliyetlerini devam ettirmiştir.¹⁴⁵ Yürürlüğe giren yeni anayasa çerçevesinde partilerin kurulması serbest olması, 1964 yılında önce Davud Han Vihzelmeyan (Bilinçli Gençler) adında Parti kurar, ardından da 1965 yılında Nur Mohammad Taraki başkanlığında Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) ülke çapında faaliyete başlamıştır. ADHP Sovyetlerdeki komünist partinin aynisiydi. Davud Han da iktidarı ele geçirmek için ADHP ile iş birliğine gitmişti. 1973 yılına gelindiğinde Davud Han Afganistan sol görüşlü partileri organize ederek 40 yıllık iktidarda kalan kralı kansız bir darbe ile devirmiş ve yerine kendisi geçerek ilk kez Afganistan’da cumhuriyet ilan etmiştir.¹⁴⁶ Bu tarihten itibaren Sovyetlerin Afganistan’a nüfuz etmesi için yeni sayfa açılmıştır. Afganistan’ın Sovyetler işgaline giden sürecin başlangıcı olarak bilinmektedir.

2.7.Sovyetlerin Afganistan Müdahalesi

27 Nisan 1978 tarihinde Afganistan’daki Adalet Demokrasi Halk Partisi(ADHP) tarafından kanlı bir darbe ile Davud Han iktidardan indirilerek ve tüm ailesiyle birlikte öldürülmüştür. Ülkede Sovyet yanlısı yeni bir rejim tesis edilmiştir.¹⁴⁷ Moskova yanlısı ADHP başına Nur Mohammad Taraki bulunuyordu. Komünist Partinin başında gelen ve iktidar değişiminde önemli rol oynayan diğer iki kişi ise Babrak Karmal ve Hafızullah Emin’dir. Komünist Parti Ülke hâkimiyetini ele geçirdikten sonra Başkan Taraki ve Başbakan Hafızullah Emin Arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Başkan Taraki Hafızullah Emmini öldürmek için suikast tertip etmiş, ancak düzenlenen bu tertip hedefe ulaşmayıp Emin erken davranarak Taraki’yi öldürmüştür. Afganistan’daki komünist Rejimin başına Hafızullah Emin geçmiştir. Hafızullah Emin Sovyetlerin Desteğiyle iktidara gelmesine rağmen aynı zamanda ABD’den de destek istemiştir. Emin Kabil’de bağımsız bir güçlü ordu tesis etme düşüncesindeydi. Afganistan ordusunun kontrolü Afganlara ait olacaktı. Böylelikle Hafızllah Emin Sovyet politikasını da takip edeceğini söz vermişti. Yine de Afganistan yönetim değişikliği Moskova’nın hoşuna gitmemekteydi. Sovyetler Emin’in kendilerine bağlı olmadığından şüphe ederek baskı altına almışlardı. 100 günlük bir iktidar sonrası Hafızullah Emmini CİA ajanı olmakla suçlanarak tüm aile fertleriyle birlikte öldürülmüştür. O sırada kendilerine bağlı olan

¹⁴⁵ Mohammad İkrām **Andişmand**, *Munaziayi Devrand ve Aklaniyeti Siyasi* (Devrand Savaşı ve siyasi Rasyonellik), Said Yayınları, Kabil 2014, s. 72-73.

¹⁴⁶ Mohammad Nabi **Azimi**, *Urdu ve Siyaset* (Ordu ve Siyaset), Mayvand Yayınları, Kabil 2000, s. 58.

¹⁴⁷ Alexander **Lyakhovsky**, *Tofan Der Afganistan* (Afganistan’da Fırtına), (Çev. Aziz Aryanfar), Mayvand Yayınları, Kabil 2012, s. 50-51.

Babrak Karmal Prag'dan getirilerek, Afganistan Cumhurbaşkanı olarak ilan etmişlerdir.¹⁴⁸

24 Aralık 1979 yılında Sovyet ordusu Afganistan'ı karadan ve havadan 85000 kişilik bir güçle dorudan işgal etmeye başlar. Sovyet askerinin sayısı gün geçtikçe artarak 150000'e ulaşmıştır. Bu arada Sovyet Birliği'nin Afganistan sınırının hemen kuzeyine düşen bölgede de sayısı 30000 ile 40000 arasında değişen bir destek mevcuttu.¹⁴⁹

27 Aralık 1979 yılında iktidara gelen Babrak Karmal ise Sovyetlerin işgali üzerine başlayan uluslararası girişimleri kınayarak şu açıklamayı yapmıştı: “bütün dünyaya ilan etmek isterim ki; Sovyet Birliklerinin Afganistan'a girişi, Nur Mohammad Taraki yönetiminin son zamanlarında ve daha sonra Hafızullah Emin yönetiminde de istenmiş, benim yönetime gelişimden bir süre önce gerçekleşmiştir. Sovyetlerin gelişi 1979'da imzalanan anlaşma gereği ve yönetimin çağrısı üzerine olmuştur.”¹⁵⁰

Babrak Karmal iktidara geldikten sonra yeni bir program ilan etmiştir. Kendisinden önceki komünist yönetimlerin hatalarını tekrarlamamaya kararlıydı. Başkan Karmal'ın ilan ettiği yeni program şu altı başlık altında özetlemek mümkündür.¹⁵¹

- Önceki yönetim zamanında hayatta kalmayı başaran tüm siyasi tutukların serbest bırakılması.
- Hükümetin tüm anti-demokratik ve insanlık dışı uygulamalarının yasaklanması.
- İslam'ın bütün kurallarına, düşünce ve vicdan özgürlüğüne, aile bütünlüğünün korunmasına ve vatandaşların mülkiyet haklarına saygı gösterilmesi.
- İnsanın bireysel ve toplumsal güvenliğiyle ülkede barış ve istikrar ortamının sağlanması.
- İlerici parti ve derneklerin kurulması, basın ve gösteri özgürlüğü, seyahat ve haberleşme hakkının dokunulmazlığı.
- Yeni neslin, öğrencilerin ve aydınların gelişmesine devlet desteği sağlanması.

¹⁴⁸ Rauf **Beg**, *Adı Afganistan Taliban Eline Nasıl Düştü*, Turan Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 2001, s. 17-19.

¹⁴⁹ Krakowski, s. 8.

¹⁵⁰ Uysal, s. 92-93.

¹⁵¹ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 149.

Sovyetler Birliği 1979 yılında Afganistan'ı işgal edince ilk tepki ABD başkanı James Carter tarafından gelmiştir. Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi İkinci Dünya Savaşından sonra dünya için en büyük güvenlik tehlikesi yaratacağını söylemiştir. Amerika, Sovyetleri cezalandırmak için ekonomik ambargolar uygulamaya karar vermiştir. 1980 yılındaki Moskova'da yapılacak olan yaz olimpiyat oyunları ABD tarafından ambargo edilmiş ve bunun yanında ticaret konularında sıkı kayıtların uygulanması ele alınmıştır. Aynı zamanda birkaç hafta içinde ABD'nin körfez bölgesindeki gücünün artırılması da hedeflenmiştir.¹⁵²

1978 yılında iktidara gelen komünist partinin açıklaması üzere Afganistan'ın karmaşık geleneksel toplum ve yaşam tarzına aykırı reformlar zorla uygulanması nedeniyle, komünist yönetime karşı ülke genelinde başlayan direniş ve küçük çaplı ayaklanmalar, SSCB'nin 1979 yılında Afganistan'ı doğrudan doğruya etmesiyle bu ayaklanmalar genişleyerek, Sovyet ordusunu hedef alarak, topyekûn milli bağımsızlık mücadelesine girmişlerdir.¹⁵³ ADHP dışında ülkede büyük bir uzlaşmanın ortaya çıktığı söz konusudur. Afganistan'ın bütün illerinde farklı ırk ve etnik gruplar bir araya gelerek Sovyetler ordusuna karşı ülkesini kurtarmak için ayaklanmışlardır. Nitekim bu savaşta farklı ırk ve ideolojilerden insanlar yer alsada komünist rejiminden kaçarak Pakistan'a sığınan İslami direniş grupları ön planda yer almaktaydı. İslam dininin etnik ve ırk ayrımcılığını reddederek, din adına topyekûn savaşı öngören kutsal savaş, yani Cihat anlayışını öne çıkaran, tüm dünyada Mücahit olarak tanımlanan bu gruplar, dini argümanlarının yanında dünyanın her tarafından, özellikle ABD'den gelen maddi destekler sayesinde, bu mücadele daha avantajlı olmuşlar ve direnişin önderliğini yapmışlardır.¹⁵⁴

Dolayısıyla Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi, dünyanın iki süper gücü bir kez daha karşı karşıya gelmişlerdir. Vietnam Savaşında yenilgiye uğrayan ABD, Sovyetlerin Afganistan işgalinde intikam almak için Sovyetlere karşı direnen Mücahit grupları desteklemiştir. ABD bütün desteklerinin Pakistan İstihbaratı (İSİ) üzerinden, Suudi Arabistan'ın mali ve askeri destekleriyle gerçekleştirilmiştir. Bunlardan yardım alan

¹⁵² Diego Cordovez ve Seling S. Harrison, *Hakayık Puştı Perde Tahacimi İttihadi Şurevi Ber Afganistan* (Sovyetlerin Afganistan'ı İşgalinde Perde arkasındaki gerçeği), (Çev. Abdul jabbar Sabit), Meyvand Yayını, Peşaver 1998, s. 106.

¹⁵³ Oğuz, *Afganistan*, s. 142.

¹⁵⁴ İrfan Kaya Ülger, "Taliban Afganistan'da Pax Amerika'nın İslamcı Militanı", *Avrasya Dosyası* (Afganistan ve Pakistan'a özel), Cilt 4, Sayı 3, Sonbahar- Kış 1998/98, s. 98.

Mücahit gruplar Pakistan'ın Peşaver şehrinde bir araya gelerek Sovyet işgaline karşı şiddetli bir mücadele sürdürmekteydiler.

Savaşın ilk başlarında ABD ve Suudi Arabistan Mücahit gruplara gizli olarak yardım etmekteydi. Hatta kendi ürettiği silahları mücahitlerin elinde bulundurmalarını istemiyordu. Bu doğrultuda ABD bazı ülkelerin mücahitlere silah satma ve yardım etmelerini temin etmekteydi. 1980'li yıllarda ABD ve Suudi Arabistan'ın Mücahit gruplara yaptığı yardım 30 milyon dolar olmuştu. Bu rakam giderek artmış 1981 yılında 50 milyon iken 1991 yılına gelindiğinde ise 2,8 Milyar dolara yükselmiştir.¹⁵⁵

ABD savaşın son yıllarında açık bir şekilde kendi ürettiği silahları mücahitlerin eline ulaşmasını sağlamıştır. ABD'nin gönderdiği silahlar arasında Stinger füzeleri de bulunmaktaydı. Gönderilen ağır silahların Mücahitlerin eline ulaşması nedeniyle Sovyetlerin hava üstünlüğünü etkisiz hala getirmiştir. Yine de bütün bu gelişmelere rağmen Sovyetler birliği Afganistan'daki askeri varlığın arttırmaya devam ettiler. Giderek Sovyet karşısında direnen Mücahitler güçlenmekteydi.¹⁵⁶ Bu sırada mücahitler Sovyetler Birliğine ağır kayıplar vermekten geri kalmamıştır. Bu hususta kayıplar tam manasıyla tespit etmek zor olsa da çarpışmalar, hastalıklar ve kazalar yüzünden Sovyet kayıpları 1985 yıllarında 15000 bulmaktadır. Bu kayıpların büyük bir çoğunluğu da son 18 ay içinde verildiğini söylemek mümkündür. Bunun yanında her ay 300-400 arasında zırhlı aracı tahrip edildiği söylenmektedir.¹⁵⁷

Sovyetler Birliği'nde iktidara gelen Mikail Gorbaçov'un yeni stratejisine göre Afganistan'daki Sovyet yanlısı rejimin güçlendirilmesi için iktidar değişimi yapılması gerekmektedir. 1979 yılında Sovyet ordusuyla ülkesine dönen Babrak Karmal yönetimi başkasına bırakmak zorunda kaldı. Bu dönemde Afganistan'da etkisini göstererek Babrak Karmal döneminde gizli servis yöneticiliğinde görev yapan daha sonra başbakan yardımcılığını vazifesinde bulunan Dr. Nacibullah 1986 yılında Moskova'nın kararı üzere Afganistan Cumhurbaşkanı olmuştur. Dr. Nacibullah yönetimi ele geçirdikten sonra ülkede barış ve huzurun sağlanması için "milli uzlaşma" çağırısında bulunmuştur. Bu çağırıda hemen sonra yönetime karşı savaşan mücahitlerle iletişim kurmaya çalışmış, daha sonra 1987 yılında Anayasa değişikliğiyle cumhuriyet ilan edilir.

¹⁵⁵ Cordovez ve Harrison, s. 106-107.

¹⁵⁶ Jamil Rahman **Kamgar**, Afganistan, Mayvand Yayınları, Kabil 2004, s. 53-54.

¹⁵⁷ Broxup, s. 4.

Bütün tarafların ve partilerin hükümette temsil edilmesine izin verilmiştir. Ülkede bir tek taraflı ateşkes ilan etmiş, maalesef bu teklif mücahitler tarafından kabul edilmemiştir.¹⁵⁸ Batılı ülkelerin yardımını ile savaşan mücahitler ülke genelinde her gün daha büyük başarı ve üstünlük elde ederek güçlenmekteydi. SSCB mücahitlerin yenilmeyeceğini fark edince Afganistan'dan çekilme kararını almıştır. Eskiden BM'ce ele alınan Afganistan sorunu 14 Nisan 1988 yılında Cenevre antlaşmasıyla sonuçlanır. Cenevre antlaşmanın imzalanmasıyla Sovyetler Birliği 1988-99 yılında Afganistan'dan çekilmiştir.

2.8.Soğuk Savaş Sonrası İç Savaş

Sovyetler Birliği Cenevre anlaşmasıyla Afganistan'dan çıkmış olsa da Kabil'deki Dr. Nacibullah Hükümeti'ne yönelik gereken yardımı ileri sürdürmekteydi. Cenevre anlaşması Afganistan'ın barış ve huzura kavuşması yönünde yapılmışsa da hiç etkili olmamıştır. Bu anlaşmayı tanımayan mücahit gruplar Sovyet destekli kurulan yönetimi yıkmak için büyük şehirlere saldırmaya başlamışlardır. İlk saldırı ise mücahitler için büyük önem taşıyan Celalabad şehri olmuştu. Bu savaşta mücahitler yenilgiye uğramıştı. Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesinden sonra Kabil yönetiminin 6 ay içinde Mücahitler karşısında yenilmesi ve iktidarın mücahitler eline geçmesi bekleniyordu. Ancak beklenenin aksine, Sovyetler ordusunun Afganistan'dan çıkmasından bir yıl geçmişti. Hala Sovyet destekli yönetim iktidardaydı. Ve mücahitler hiç bir büyük şehri ele geçirmemişti. Sovyetler çıktıktan hemen sonra iç savaşın başlamasıyla kabil'deki elçilikler boşaltmaya başlamıştır. Sovyetlerin silah ve lojistik yardımları Dr. Nacibullah hükümetinin ayakta tutmüştür. Savaşta kayıp eden ve sarsılmış, yerel mücahitlerin bazıları Dr. Nacibullah hükümetiyle anlaşma yaparak savaş alanından çekilmiştir. Gülbeddin Hikmetyar Dr. Nacibullah hükümetinin savunma bakanı olan General Şahnavaz Tanai ile işbirliği yaparak Kabil yönetimine karşı darbe planlamıştır. Ancak planlanan bu darbe başarısız olmuştur.¹⁵⁹

Dr. Nacibullah hükümetinin ayakta kalıp devam etmesi, Sovyetlere bağlıydı. Sovyetlerin yardımı yavaş yavaş azılmaya başlarken ne yazık ki Sovyetlerin dağılmasıyla sona ermiştir. Bu tarihten sonra Dr. Nacibullah hükümeti Sovyetlerden

¹⁵⁸ Kamgar, s. 53-54.

¹⁵⁹ Ersoy, s. 53-54.

aldığı silah, lojistik ve moral desteği kayıp etmiştir. Kendi sorunlarıyla baş edemeyen Sovyetler Afganistan'ı gözden çıkarmaya başlamıştır. 13 Eylül 1991 yılında Sovyet ve ABD dışişleri bakanları Moskova'da bir araya gelerek Afganistan'daki savaşan taraflara askeri ve silah yardımlarının durdurulması konusunda anlaşma yapmışlardır.¹⁶⁰ Bu anlaşmadan sonra Sovyetlerin desteği durdurulmasıyla Dr. Nacibullah ile birlikte hareket eden bazı Generaller mücahitlerle anlaşma yaparak saf değiştirmiştir. Örneği Dr. Nacibullah önemli komutanlarından olan Özbek asıllı General Abdurreşit Dostum Tacik asıllı mücahit grupların önemli komutanlarından olan Ahmed Şah Mesud ile anlaşma yaparak mücahitlere katılmıştır. Bu gelişmeler karşısında fazla dayanamayacağını fark eden Dr. Nacibullah 16 Nisan 1992 yılında iktidarı mücahitlere bırakarak ülkeyi terk etme kararı aldı. Ancak mücahitler ülkeden kaçmasına engel olmuşlardır. Böylece Dr. Nacibullah Birleşik Milletlerin binasına sığınmıştır.¹⁶¹

Dr. Nacibullah Hükümetinin yıkılmasından sonra Cemiyet-i İslami'ye bağlı olan Tacik komutanı Ahmed Şah Mesud başkent Kabil'i ele geçirmiş ve Pakistan'ın Peşaver kentinde yaşayan Mücahit grupları Afganistan'da hükümet kurmaları için davet etmiştir. Mücahit gruplar Mesud'un çağırısına uyarak 26 Nisan 1992 yılında Kabil'e dönmeden Peşaver kentinde toplanarak geçici bir yönetim Konsayı oluşturmuşlardır. Bu Konsey'de Mücahit gruplar ülkeyi seçime götürecek geçici hükümet kurmuşlardır. Varılan anlaşmaya göre geçici Hükümete iki aylık bir süreyle Sibgetullah Müceddedi cumhurbaşkanlığı yapacaktı. Ve iki ay sonra yerine başka birisi seçilerek Devlet başkanlığını devir edecekti. Bu tarihten itibaren Mücahit gruplar yeni hükümeti kurmak için akın akın Kabil'e gelmeye başladılar. Mücahitler her birisi Kabil'e geldikten sonra değişik semtlerde yerleşerek, iktidar mücadelesine girmişlerdir. Hizb-i İslami lideri Gülbeddin Hikmetyar geçici yönetimin kuruluşundan bu yana Kabil'i tek başına ele geçirmek umudundaydı. İki ay sonra varılan anlaşmaya göre geçici yönetim yerine, Tacik Asıllı Cemiyet-i İslami lideri Burhaneddin Rabbani cumhur başkan, Peştun Asıllı Hizb-i İslami lideri Gülbüddin Hikmetyar başbakan ve Cemiyet-i İslami'ye bağlı olan Ahmed Şah Mesud savunma bakanı olarak getirilmiştir.¹⁶² Başbakanlıktan memnun

¹⁶⁰ Qassem **Muhtat**, "S.S.C.B.'nin 1979 Yılından Afganistan'ı İşgalinden 2001 ABD Müdahalesine Giden Süreçte Uluslararası Ortamda Afganistan'ın Konumu", Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2011 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), s. 47.

¹⁶¹ Ahmadi, s. 297.

¹⁶² Özgür **Çınarlı**, "Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)", Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2009 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 189-191.

olmayan Gülbüddin Hikmetyar iktidar mücadelesi için Kabil'e roket ateş ederek iş savaşı başlatmıştır. Böylece iktidar kavgası bütün mücahit gruplar arasında başlamıştı. Her birisi Kabil'de otoriteye hâkim olmak için ülkeyi kan gölüne çevirmiştiler. İktidarı paylaşamayan farklı etnik gruplara mensup olan mücahitler fikir ayrılıkları nedeniyle yeni kurulan yönetimi işlemez hala getirmişti. Kentler dışında tüm ülkede etnik çatışmalar başlamıştı. Önce Kabil'de daha sonra Kabil dışında bir yandan Tacik komutanı olan Ahmed Şah Mesud birlikleriyle Hikmetyar birlikleri arasında çatışmalar devam ederken, diğer yandan şehir merkezinde de Şii Hazara olan Hizbi Vahdet lideri Abdul Ali Mezari ile Peştun asıllı İttihadi İslami lideri Abdurrahman Resul Sayyaf arasında çatışma yaşanıyordu. Bu çatışma kısa bir süre sonra Cümbüş-ü İslami lideri General Abdurrahşid Dostum birlikleri (Özbek ve Türken) saf değiştirerek Hazara birlikleriyle ittifak kurmuşlardır. Savaş esnasında çatışma halinde olan mücahit gruplar kendi menfaatleri için sürekli saf değiştirerek birbirleriyle çarpışmıştır. 1994 yılının ilk günlerinde Gülbüddin Hikmetyar, General Dostum ve Abdul Ali Mezari'nin birlikleri Burhaneddin Rabbani birliklerine bağlı olan Ahmed Şah Mesud'e karşı saldırıları başlatmışlardır. Gülbüddin Hikmetyar güçleri Kabil'in Çarasyab semtinden Kabil'e füze ve roketleri atarken, Raşid Dostum'un Mezar-i şerif havaalanından kalkan savaş uçakları Kabil'de bulunan Rabbani birliklerinin ve Bagram hava üssünü bombalamış aynı şekilde Burhaneddin Rabbani'ye bağlı olan savaş uçakları Bagram havaalanından kalkarak Raşid Dostum'un yönetiminde olan kuzey vilayetleri bombalamaya başlamıştır.¹⁶³ Böylece mücahitlerin kendi aralarında çatışmaları nedeniyle on yıllık Sovyet işgali döneminde görülmeyen vahşet ortamı yaratmıştı. Kentler birer birer yıkılmış ve harabeye dönmüştü. Binlerce insan bombardıman ve çatışma nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Esir alınan kişiler feci şekilde öldürülerek, ele geçirilen bölgelerde birbirlerinin kadınlarına tecavüz etmişlerdir. Bu yıkıcı iç savaş ülkenin yoksulluk durumunu daha çok arttırmıştır.

Afganistan'ın komşu ülkeleri kendi çıkar ve menfaatleri için savaşan tarafları desteklemiştir. Pakistan her zaman kendine bağlı olan Peştun asıllı birisinin iktidara gelmesini istemesiyle Hikmetyarı daha çok desteklemiştir. İran Afganistan'da güçlü bir suni hükümetinin kurulmasını uygun bulmuyordu. Bunun için Afganistan'daki Şii

¹⁶³ Mohammad Aref **Salihy**, "Afganistan'da iktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler, 1973-2014", Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2014 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 72.

Hazara birliklerini tercih etmiştir. Afganistan'ın işgal döneminde mücahitler yardım eden ABD ise Sovyetlerin çekilmesiyle ülkeye yönelik ilgisiz kalmıştır. Afganistan'daki savaşın durdurulması için Birleşmiş Milletlerin Genel Kurulu 1993 yılının aralık ayında aldığı bir kararla Mahmut Mestiri'yi Afganistan'a özel temsilci olarak gönderiliyor. Mestiri Afganistan'a geldikten sonra barış görüşlerini sunarak, geçici hükümetin kurulması, daha sonra uyugun bir zamanda seçimin yapılması için çok uğraşmıştır. Ancak Burhaneddin Rabbani'yi istifa etmesine ikna edememiştir. Mahmut Mestiri son olarak 1995 yılı başlarında çeşitli mücahit liderleriyle bir araya gelerek, geniş tabanlı bir hükümetin kurulmasını önerdi ancak tarafları yine ikna edemeyip görevden istifa ederek Afganistan'dan ayrılmıştır.¹⁶⁴ Böylece barış girişimleri başarısız olarak mücahitler kendi aralarında şiddetle savaşırken ortaya Taliban örgütü çıkmıştır.

2.9. El Kaide'nin Gelişmesi

Usame Bin Ladin 10 Mart 1957 yılında Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da dünyaya gelmiştir. Usame'nin Babası Muhammed Bin Ladin 1930 yılında Yemen'den Suudi Arabistan'a göç etmiştir. Muhammed Bin Ladin Suudi Arabistan'a yerleştikten sonra bir inşaat şirketinin kurmuştur. Muhammed Bin Ladin Suudi Kral Melik Faysal ile yakın dostu olduktan sonra kısa zamanda büyük servetler elde ederek Orta doğunun en zengin Müteahhitlerinden biri olmuştur. Usame bin Ladin küçüklükte Suudi prensleriyle birlikte büyümüş ve onlarla aynı okullarda eğitim görmüştü. Üniversiteyi Cidde'de Melik Abdulaziz Üniversitesinde Komu Yönetim bölümü bitirmişti. Daha sonra İslami bir Atmosferin Hâkim olduğu bu Üniversitede İslami Hareketler ve liderleriyle yakın temasa geçmiştir.¹⁶⁵

Sovyetler Afganistan'ı işgal ettikten sonra ABD'nin teşvikiyle tüm İslam dünyasından özellikle Arap ülkelerinden akın akın Pakistan'a gelerek Afganistan'da Sovyetlere karşı direnen Mücahitler katılmıştır. Afganistan'a gönüllü olarak gelen kişilerin uçak bileti, yol parası, silah, eğitim ve konaklama gibi kolaylıklar CİA tarafından sağlanmaktaydı. Suudi Arabistan'ı temsil eden gönüllü mücahitler arasında Usame bin Ladin'de bulunmaktaydı. Zaten Usame'nin babası Afganistan'daki Mücadele eden mücahitleri destekliyordu. Usame'nin Afganistan'a gidip Mücahitlere katılmak istediğinde, ailede

¹⁶⁴ Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, s. 301-302.

¹⁶⁵ Karadağ, s. 124.

coşkuyula karşılanmıştır. Usame bin Ladin ilk gez 1980 yılında Pakistan'ın Peşaver kentine geçmiş ve burada Afganistan'da Sovyetlere karşı çatışmada olan mücahit liderleriyle tanışmıştır. O sırada Usame bin Ladin'in ilk kez Cidde Üniversitesinde tanışıp kendisine lider görerek saygı gösterdiği hocası Şeyh Abdullah Azzam'ın Peşaver kentinde Müslüman kardeşlerine yönelik açtığı Mekteb-el Hidamat (Hizmet Bürosu) adlı derneğinde çalışmaya başlamış ve bu derneğe yüklü miktarda yardımda bulunmuştur. Ladin bununla yetinmeyip bizzat kendisi Afganistan'da savaşa katılmıştı. Hatta savaş esnasında Celalabat yakınlarında ayağından yaralanmıştı. 1986 yılında Arap-Afganlar için kendi kamplarını kurmuştu. Oluşturulan bu dernek ABD başta olmak üzere batılı ülkeler tarafından destekleyerek Afganistan'da savaşan mücahitlere mali ve lojistik yardım etmekteydi.¹⁶⁶

Ladin'in Mısırlı dostları Ebu Ubeyde, Ebu Hafs ve Seif El Adil Afganistan'da kurulmuş olan kamplarda mücahitlere yardım etmekteydi. Ladin Mısırlı dostlarının etkisi altında kalarak oldukça fikirlerinden etkilenmekteydi. Bu üç kişi ladin'in kendisine Lider olarak benimsediği hocası Şeyh Abdullah Azzam'ın başında bulunduğu Mekteb El Hidametten ayrı bir bağımsız bir örgütün kurulması üzerinde ısrar ediyordu. Ladin hocası hayatta olduğu sürece ondan ayrı ve bağımsız bir örgütün kurulmasını uygun görmüyordu. Ancak 1989 yılında Azzam'ın arabasına konan bir bombanın patlaması sonucunda hayatını kayıp etmesi Ladin'in öne çıkmasına yol açmıştır. Cihad sırasında Ladin yeni bir akıl hocasını bulmuştu. Bunu adı doktor Eymen El Zavahiri'ydi. Bu kişi Afganistan'da savaşta yaralananları tedavi ediyordu. Ladin yeni akıl hocası Eymen El Zavahiri ile birlikte 1989 yılında Peşaver'de yeni bir örgütün kurulduğunu ilan etti. Örgütün adı üs veya karargâh anlamına gelen El Kaide idi.¹⁶⁷ O sırada kimse farkında değildi. Ama daha sonraları dünyanın başını ağrıtabilecek olan bir terör örgütün temelleri atılmıştır. Bin Ladin 1989 yılında örgütü kurduktan sonra birkaç bin Arap militanı Konarha, Nuristan ve Bedehşan illerinde çeşitli üsler kurmuşlar ancak çok geçmeden aşırı Vahabi yanlısı uygulamaları yüzünden Afgan nüfusunun çoğunluğunun nefretini kazanmıştır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Raşid, s. 183-184.

¹⁶⁷ Oğuz, *Ülkem ve Ben*, s. 228.

¹⁶⁸ Raşid, s. 185.

1989 yılında Sovyetlerin çekilmesinden sonra Ladin Suudi Arabistan'a dönmüştür. Ladin için cihat daha yeni başlamıştı. Cihadın tamamlanması için Arap coğrafyasını küffardan temizlemesi gerekiyordu. 1990 yılında Irak'ın diktatör lideri Saddam Hüseyin Kuveyt'i işgal etti. Bu olay Ladin için yeni bir başlangıç nokta olmuştu. Suudi Arabistan Ladin'in karşı çıkmasına rağmen ABD'den Kuveyt'i kurtarması için 300 bin kadar askeri yardım alarak ülkesine yerleştirmişti. Kutsal topraklarda Amerikan Askerinin bulunması Ladin için Kabul edilmesi imkânsız ve çok vahim bir durumdu.¹⁶⁹

Bu durumdan memnun olmayan Ladin 1992 yılında tekrar ülkesini terk ederek eski sadık dostlarının yanına gitme kararı almış, önce Pakistan ardından Afganistan'a gitmiş ve bir daha ülkesine dönmeyeceğini söylemiştir. O dönemde Afganistan'da mücahitler arasında iktidar savaşı devam ederken mücahit gruplar Arapların savaşa katılmamalarını istemişlerdir. Ladin'in Afganistan'da aradığını bulmayınca buradan ayrılmış ve Sudan'a yerleşmiştir. Sudan'da ise o dönemlerde İslamcı grupların Lideri Hasan Tarabi, iktidarı ele geçirmiş ve çeşitli İslamcı grupları himaye etmeye başlamıştı.¹⁷⁰ Ladin Sudan'a yerleştikten sonra birçok eylemlerin planladığı ve icra ettiği iddia edilerek suçlanmıştır. Ladin ise kendisine atfedilen eylemleri yaptığını kabul etmeyerek reddetmiştir.¹⁷¹ Gerçekleştirilen terör olayların Ladin ile ilişkilendirildiğinden sonra 1994 yılında Suudi Arabistan vatandaşlığından çıkarmıştır. İki sene sonra Suudi Arabistan ve ABD Sudan hükümetini baskı altına alarak Ladin'in bu ülkeden sınır dışı edilmesini istemiş, bunun üzerine Sudan hükümeti Ladin'i sınır dışı etmeye hazır olmuştu.

1996 yılında Bin Ladin, içinde onlarca Arap militanı, yakın dostları bunun yanı sıra üç kadın ve 13 çocuğundan oluşan aile bireylerinin olduğu bir kiralık jet ile Afganistan'ın güneydoğusundaki Celalabat kentine inerek Afganistan'a geri dönmüştü. Burada Taliban'ın Eylül 1996'da Kabil ve Celalabat kentlerini ele geçirene kadar Celalabat Şurasının himayesine kalmıştı. Bin Ladin Ağustos 1996 yılında Suudi Arabistan'ın işgal edildiğini söyleyerek ABD'ye karşı ilk cihat çağırısını yayınlarken "Baskı ve aşağılamanın duvarlarını ancak kurşun yağmuru yıkabilir", diyordu.¹⁷² Ladin Taliban'ın himayesine girdikten sonra Molla Muhammed Ömer ile yakın dost olarak 1997 yılında Kandahar kentine taşınmıştır.

¹⁶⁹ Oğuz, *Ülkem ve Ben*, s. 229.

¹⁷⁰ Oğuz, *Ülkem ve Ben*, s. 231.

¹⁷¹ Hakan **Tunç**, *Amerika'nın Irak Savaşı*, Harmoni Yayınevi, İstanbul 2004, s. 46.

¹⁷² Raşid, s. 186-187.

1996 yılında gerçekleştirilen bir patlama ile Suudi Arabistan’da 19 Amerikan askerinin öldürülmesi El Kaide liderinin hayatındaki yeni Afgan dosyasını açmıştı. Patlamanın ardından kâfirleri Arap yarımadasında çıkarılması için cihat ilan etmiş bu ilan El Kaide’nin ABD’yi körfez bölgesinden ve İslam coğrafyasından çıkarılması için aldığı ilk savaş kararıydı.¹⁷³

1997 yılında CİA, El Kaide’nin Afganistan’da yakalanması için özel bir grup kurarak Peşaver’e göndermişti. ABD bu operasyonda bazı Afgan ve Pakistanlılardan yardım almasına rağmen başarısız olmuştu. ABD’nin bu faaliyetleri El Kaide daha bir güvenli yerde saklanmasına mecbur bırakmıştı. Bu nedenle Ladin Afganistan’ın Host vilayetini seçerek burada kendisine bağlı olan gruplarla “Yahudiler ve Haçlılara karşı cihat” için uluslararası İslamcı cephe adlı fetvayı yayınlamışlardır. Yayımlanan bu fetva şundan ibarettir. “ABD yedi yıldır Arap yarımadasını ve İslam’ın en kutsal topraklarını işgal ediyor, zenginliklerini sömürüyor, yöneticilerle dayatmalarda bulunuyor, Halkını aşağılıyor, komşularını tehdit ediyor ve buradaki üslerini Müslüman ülkelere saldırı için kullanıyor”.¹⁷⁴

Ladin Batı’ya karşı cihat ilan ettikten sonra 1988 yılında Kenya ve Tanzanya’daki ABD’nin elçiliklerini bombalayarak 224 kişinin ölümüne ve 500’den fazla kişinin yaralanmasına sebep olmuştur.¹⁷⁵

Afrika’daki bomba eylemlerinden sonra CİA, El Kaide’yi terör listesine taşımış ve başına 5 milyon dolar ödül koymuştu. Her Kimse Ladin’i ele geçirilmesi için yardım ederse 5 milyon ödül sahibi olacaktı. Bu ödül birkaç yıl sonra 10 kat daha arttırarak 50 milyon dolara yükseltmiştir.¹⁷⁶

ABD bu olaydan 17gün sonra El Kaide’nin Host, Celalabat ve hem de Sudan’daki ilaç fabrikalarını hedef alarak füzelerle saldırmıştı. Host vilayetindeki saldırı sonucunda Usame’nin 20’e yakın arkadaşı hayatını kayıp etmiştir.¹⁷⁷ El Kaide militanları 2000 Ekim ayında ABD’nin donanmasına bağlı uçak gemisi USS Cole Yemen’in Aden limanında gerçekleştirilen bir bomba saldırı sonucunda 17 Amerikan denizcisi hayatını

¹⁷³ Karadağ, s. 133.

¹⁷⁴ Raşid, s.187-188.

¹⁷⁵ Şirşah **Yusufzay**, *Bazi-i Buzurg* (Büyük Oyun), El Ezher Yayını, Kabil 2011, s. 41.

¹⁷⁶ Oğuz, *Ülkem ve Ben*, s. 237,

¹⁷⁷ Andışmand, *Ameria Der Afganistan*, s. 197-198.

kaybetmiştir.¹⁷⁸ Ve bunun gibi dünyanın her yerinde birçok saldırı ve terör eylemlerine teşebbüs ederek dünya çapında tehlikeli bir terör örgütü olarak ortaya çıkmıştır.

2.10. Taliban'ın Belirmesi ve İktidara Gelişi

Taliban kavramı Arapça “talebe” sözcüğünden gelmekte olup Arapçada bir şeyi aramak, bir şeyi rica etmek ve istemek anlamına gelmektedir. Ama bu sözcüğün çoğulu olan “Talip” Farsçada dini medreselerde İslami eğitim olan öğrenci demek anlamına gelmektedir. Bu sözcük sadece İslami eğitim alan öğrenciler için kullanılmaktadır.¹⁷⁹ Onların kendilerine Talip ismini seçmelerinden amaç, Ülkede iktidarı paylaşamayan diğer İslami partilerin siyasetiyle araya bir mesafe koyarak iktidarı ele geçirmeye çalışan bir parti olmaktan ötürü, ülkeyi tehdit eden her türlü kötülüklerden arındırıp temizlemeyi hedefleyen bir örgüt olduğunu göstermek içindir. Bu hareketin insan kaynaklarını dini medreselerde İslami eğitim olan öğrencilerin oluşturması için, söz konusu hareketin ortaya çıkmasıyla birlikte medya tarafından Taliban, Taliban İslami Hareket, Taliban grubu veya Hareket Tahrir olarak adlandırılmıştır.¹⁸⁰

Taliban hareketi ilk defa 1994 yılında Kandahar vilayetinin Pakistan sınırındaki İspin Boldak ilçesini ele geçirdikten sonra yeni bir grup olarak zuhur etmiştir. Taliban kısa süre içinde Kandahar'ı ele geçirerek Afganistan'ın diğer illerine yayılmaya başlamıştır. Kandahar ve Gazni vilayetlerini Kasım 1994'te Kabil başkenti Şubat 1995'te Afganistan'ın batı bölgesindeki Herat vilayetini Eylül 1995'te ele geçirmiştir.¹⁸¹

Taliban ilk günlerinde, ülkeye barış ve huzur getirmek, Şeriatı uygulamak, halkı silahsızlandırmak gibi ifadalar kullanarak kontrolü ele geçirmeye başlamıştır. Afganistan'da kardeş kavgasını sonlandıracaklarını, adaletin sağlanması için Şeriat yöntemini esas alacaklarını açıklamışlardır. Taliban hareketi ilk başta siyasi bir kimliğe sahip değildi. Bu da Taliban hareketinin hükümet kurma ve iktidara gelme gibi bir amacının yok olduğu ve ülkedeki kaos ortamına zemin hazırlayan İç savaş ve keşmekeş ortamını söndürdükten sonra yönetimi ehline bırakacaklarını söylemişlerdi.

¹⁷⁸ Oğuz, *Ülkem ve Ben*, s. 138.

¹⁷⁹ Emin **Demirel**, *Taliban-El kaide-Ladin ve Paylaşamayan ülke Afganistan*, 3'ncü baskı, İQ Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2002, s. 58.

¹⁸⁰ Hessmeddin **Emami**, *Afganistan ve Zuhuru Taliban*, (Afganistan ve Taliban'ın Ortaya çıkışı), Shab Yayını, Tahran 1999, s. 77-80.

¹⁸¹ Oğuz, *Hedef ülke Afganistan*, s. 309-313.

1996 yılının ilk başlarında 1500 Molla'nın Kandahar'a toplanması sonucunda Taliban'ın kararında köklü bir değişiklik ortaya gelmiş ve bu toplantıda son derece diktatör, merkezîleşmiş ve erişmesi imkânsız bir hükümetin temelini orta atmışlardır. Bu toplantıda Mollalar kendi aralarındaki ihtilafları ortadan kaldırmak için Molla Muhammed Ömer'i cihadın tartışmasız lideri ve Afganistan'ın Emir'i yapacak bir İslami unvanı olan Emir-ül Müminin'iğe kabul edilmiştir. Toplantı sonrası Emir-ül Müminin olarak seçilen Molla Ömer Hz. Muhammed'e ait olduğu söylenen bir Harmaniye giyerek Kandahar Kentinin ortasında yer alan bir binanın çatısına çıkmış ve binanın etrafında toplanan Mollalar tarafından Emir-ül Müminin diye tezahürle alkışlanmıştır. Böylece Taliban Hükümetinin temeli atılmış oldu.¹⁸² Bu tarihten sonra Afganistan'ın yönetim şekli Afganistan İslam Emirliği olarak değiştirilerek ülkede çatışmada olan diğer Partilere karşı cihadın farz olduğu ilan edilmiştir. Molla Muhammed Ömer Emir-ül Müminin lakabı verildikten sonra Kandahar şehrine yerleşerek yönetimin en etkili organı olan 10 kişilik bir geçici yönetim konseyi ya da yüksek şura olarak bilinen bir hükümeti oluşturmuştur. Bu şuraya bağlı olan başka iki şura bulunmaktaydı. Birincisi geçici şura ya da kabine şurası, ikincisi ise askeri şurasıdır. Bu iki şura yüksek şura çerçevesinde faaliyet sürdürmekteydi.¹⁸³

Taliban'ın din anlayışı çok farklıydı. Bu örgütün din anlayışı ne Sünni Müslümanlara benzer nede İslam Tasavvufuyla karşılaştırılabilir. Taliban kendi din anlayışından başka bir din anlayışı kabul etmez fakat kendilerinin ehli-sünnet Müslüman olduğunu iddia ederek yollarının Kur'an ve Hadis olduğunu ifade etmektedirler. Bu doğrultuda anayasasının Kur'an ve takip ettiği yolları ise Hz. peygamberin getirdiği şeriat yolu olduğunu söylemektedirler. Ancak Taliban hareketinin din anlayışında ilham kaynağı Deobend medresesi olduğunu söylemek mümkündür. Taliban'ı ciddi şekilde destekleyen ve Deobend medresesine bağlı olan Pakistan'ın Köktenci ve dinci bir partisi Cemiyeti Ulama İslami'nin lideri Mevlâna Fazlurrahman'ın oluşturduğu din anlayışını ileri sürdürmekteydi. Aynı zamanda Suudi Arabistan'daki Vahabi din anlayışını da esas almaktaydı.¹⁸⁴ Ayrıca Taliban Hareketinin din anlayışı ve medreselerde dini eğitim olan

¹⁸² Abu **Muslim** *Shirzad*, *Taliban Der Puşti Nukab*, (Maskenin Ardındaki Taliban), Said Yayını, Kabil 2014, s. 75.

¹⁸³ *Shirzad*, s. 50.

¹⁸⁴ Suhilla **Aman**, *Mektebi Diobend ve Bunyadgerayı Der Afganistan ve Pakistan*, (Afganistan ve Pakistan Dioband Okulu ve Köktencilik), Merkezi Mutalihat stratejik Vezareti Umuri Harica Yayını, Kabil 2014, s. 186-187.

öğrencilerle yanı sıra etnik anlayışı da vardı. Taliban dini bir hareket olmakla birlikte Peştun milliyetçiliğini de ileri sürdürmekteydi. Taliban'ın destekleyen sadece Dini medreselerde eğitim alan mollalar tarafından değil aynı zamanda Afganistan'da yaşayan Peştunlar tarafından da desteklenmektedir. Taliban'ın askeri ve hükümet teşkilatına bakıldığında bütün önemli komutanlar Peştun asıllı olduğu aşikârdır. Hatta önceden Taliban ile savaşıyan Peştun asıllı komutanlar Taliban bölgeyi ele geçirdikten sonra saf değiştirerek Taliban'a hizmet etmeye başlamıştır. Taliban Hareketi iktidara geldikleri andan itibaren halkın üzerinde çok sıkı kurallar ve baskıcı politikalar uygulayarak toplumu kontrol altına almaya başlar. Afganistan Halkının daha önceden karşılaşmadığı yasalar çıkararak halkın günlük hayatını daha zorlaştırmıştır. Taliban kendi din anlayışına göre insanlar üzerinde çok daha sıkı kurallar uygulamaya başlamıştı. Sosyal alanından başlayarak medyaya kadar çok değişiklik ortaya getirmişti. Taliban medyaya hiç önem vermezdi. Hâkimiyetini sürdürdükleri bölgelerde insanların televizyon, müzik videoları, film vb. şeylerin görmeleri yasaklanmıştı. İnsanları dine davet etmek ve yasaklardan uzak tutmak için Emri Bil Maruf ve Nehyi Anıl Münkir görevini yapan özel asker birimi vardı. İnsanların nasıl bir hayat sürdürecekleri alınan kararnameler çerçevesine beyan edilmekteydi. Taliban'ın kararnamelerine göre kadın evlerinden dışarı çıkmaları yasaklanmıştır. Evden dışarı çıkarken sıkı elbise giyip makyaj yaparsa ağır biçimde cezalandırılıyordu. Erkekler de ailesinin gerekli hayat şartlarını temin etmek sorumluluğu vardı.¹⁸⁵

Taliban kararnamesini uygulamak için toplumda yaşayan her Müslüman-i sorumlu tutmaktaydı. Her kimse bu kararnamelere aykırı şekilde hareket edecek olursa din polisi tarafında tutuklanarak ağır biçimde cezalandırmaktaydı. Taliban insanlar üzerinde uyguladıkları politikayı Şeriat yolunu ön palana alarak uyguladıklarını açıklamaktadır. Taliban için özellikle kadın ve çocuk hakları yok sayıldı. Kadınlar sadece evde ve hastanelerde çalışmaları uygun görülmektedir. Taliban kadınları sadece bir araç olarak değerlendirmekteydi. Taliban'ın eğitim politikası sadece erkekler içindi. Kız çocukların okula gidip eğitim alma gibi bir programı yoktu. Okullarda çoğu din dersler verilmekteydi. Din ilimler dışında hiçbir eğitimin İslam dinine göre caiz olmadığını iddia etmekteydi. Onlara göre Afganistan'a komünizmin gelmesi ve yayılması okullarda

¹⁸⁵ Ahmet Muvaffak **Zeydan**, *Taliban'ın Yükselişi Afganistan'da Yeni dönem* (Çev. Hülya Afacan), Mana Yayınları, İstanbul 2010. s. 56-58.

ve üniversitelerde fen bilimleri okuyan öğrenciler tarafından getirilmiştir. Bu yüzden okullarda fen bilimler kaldırılmış ve yerine dini dersler eklenmiştir.¹⁸⁶

2.10.1. İç Sebepler

Sovyetler Afganistan'dan çekildikten sonra Mücahit gruplar kendi aralarında çatışmayı devam ederek, ülkede barış ve istikrarın sağlanmaması, Taliban Hareketinin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Gerçekten ülkede istikrarı sağlayıp Afgan halkını bir araya getirecek olan milli bir devlet kuracak lider bulunmuyordu. Her ne kadar Sovyetler sonrası mücahit gruplar milli bir devlet kurma ittifakına vermişler de kısa süre sonra anlaşmazlıklar ortaya çıkarak çatışmaya devam etmişlerdir. 1992 yılı Dr Nacibullah Hükümeti sona ermişti. Mücahit gruplar her birisi kendi bölgesinde otorite kurarak iktidarını genişletme çabasıdaydı. İktidarı paylaşamayan Mücahitler iç savaşın gölgesini bütün ülkeye yaymışlardı. Ülkenin her yeri kan gölüne çevrilmişti. Yavaş yavaş bir takım milliyetçilik, ırkçılık, Sünni ve Şiilik gibi olumsuz hareketler başlamıştı. Bu sebeplerden dolayı Afgan halkı yüzlerce sıkıntıyla karşı karşıya kalıyordu. Öte yandan Mücahit gruplar karayollarını bir birine kapatmıştı. Ülkede yiyecek, içecek, ilaç vb gibi insan temel ihtiyacını karşılayacak şeylerin olmadığından dolayı Afgan halkı çok zor durumdaydı. Hatta çatışmada olan partiler başka partiye mensup olan askeri esir alırsa ağır cezalandırarak konteynırların içine atıp üzerine petrol serperek ateşe veriyordu. Bunla yetinmeyip bir birlerine olan öfkelerden dolayı ağır ceza olarak esirin kafalarına 4-6 santimetrelik çivi vuruyordu.¹⁸⁷ Aynı şekilde iç savaş sürdürülmesi, merkezi bir otoritenin yok olması, Mücahit grupların bir araya gelmemeleri, cihadı grupların hırsızlık ve yağmalaması, yıllardır ülkede devam eden iç savaş, Afgan halkı bu durumdan yeterince bıkmışlar ve bir daha cihadı liderlere güvenmeyip onların oyunlarına alet olmamaları gibi kararlar Taliban'ın ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır.¹⁸⁸

Yine de Afganistan'ın Kara yolları ve şehir içindeki güvensizlik sebebiyle ticaret yapan insanlar ülke dışına kaçmış ve ülkenin ekonomik durumu çökmüştü. Bir bölgen başka bir bölgeye giderken yol boylarında silahlı gruplar tarafından durdurularak zorla paralarını alıyorlardı. Zaten Afgan halkı siyasi partilerin yarattığı kargaşa ortamından

¹⁸⁶ M.Nur **Pakdemirli**, "Siyaset ve Terör Kısılcacında Pakistan Medreseler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 33, Ağustos 2014, s. 479.

¹⁸⁷ Mirsahip **Karval**, *Dershayi Talh ve İbret Engiz Afganistan*, (Afganistan'da Acı ve İbret Verici Dersler), Bangahi İntişarat ve Matbaa-ı Meyvand, Kabil 1384, s. 247.

¹⁸⁸ Ahmadi, s. 109.

çok bıkmışlardı. Tam böyle bir hassas dönemde Taliban fırsatı değerlendirerek hızlı şekilde yayılmaya başlıyordu. Öte yanda Afgan halkı dinine çok bağlı ve özen gösteren insanlardır. Taliban medreselerde okuyan beyaz sarıklı temiz insanlar olarak zuhur etmeye başlayınca Afgan halkı tarafından hoş karşılanmaya başlamıştır. Bu sırada Taliban örgütü de gitgide güçlenmiş ve kısa zaman içinde Afganistan'ın büyük kısmını hâkimiyet altına almıştır.

2.10.2. Dış Sebepler

Taliban Afganistan'da nasıl hızlı bir şekilde ortaya çıktı ve iktidarı nasıl ele geçirdi dediğimiz zaman veya finansal kaynağını nereden temin ediyor dediğimiz anda ilk olarak ABD ardından sırasıyla Pakistan ve Suudi Arabistan akla gelmektedir. Çünkü ABD başta olmak üzere bu iki devlet Taliban'ın maddi ve askeri ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Taliban'ın Afganistan'da ortaya çıkışı hakkında Pakistan'ın Başbakanı Benazir Butto Londra'da bir basın toplantısında samimiyetle ifade etmiştir: “Taliban'ın ortaya çıkış fikrini İngiltere, maddi desteği Suudi Arabistan, denetimi ABD, terbiye ve uygulaması Pakistan tarafından sürdürülecek bir projedir.”¹⁸⁹ diye açıklamıştır. Kuşkusuz Pakistan Taliban'ı kendi çıkarları doğrultusunda desteklemekteydi. Taliban Hükümetinin resmi şekilde tanıyan Pakistan, Suudi Arabistan ve Arap Birleşik Emirliği olmuştur. Taliban'ın Pakistan ile çok sıkı bağlantıları vardı. Taliban'ın manevi babası olan Pakistan köktenci Partisi Cemiyet'i Ulama İslam lideri Mevlana Fazıl Rahman Bu örgütün ortaya çıkmasında çok büyük pay vardır. Mevlana Fazıl Rahman Pakistan'ın Kuzeybatısındaki Peştunlar ve Beluçler arasında büyük bir nüfuza sahipti. Aynı zamanda 1993 seçimlerde Mevlâna Fazıl Rahman Başbakan Benazir Butto'nun müttefiki olmuştur. Cemiyet'i Ulama İslam Lideri bu fırsattan istifada ederek Pakistan'ın gizli servisi İSİ ve orduya gerekli bilgiyi vermekteydi. Yeni ortaya çıkan Taliban örgütüne yardım etmek için Hükümete, orduya ve İSİ'ye kolayca ulaşabiliyordu.¹⁹⁰ Pakistan'ın Âlimler Şura Başkanı Tahir Eşrefi Afganistan'da cihadın farz olduğunu dair fetva vermişti. Geçekten Pakistan kendi çıkarları doğrultusunda ciddi şekilde Taliban'ı desteklemeye başlamıştır. Taliban'ın çoğu Pakistan medreselerinde eğitim alan öğrenciler olarak cihat anlayışıyla Afganistan gelip şehit olacağını düşünen insanlardır. Pakistan medreselerinde eğitim almakta olan öğrencilere Afganistan

¹⁸⁹ Ansari, s. 39.

¹⁹⁰ Raşid, s. 34.

cihadına katılması için vaazlar verilmektedir. Hâlbuki Afganistan İslami bir ülke olup nüfusun %99'u Müslüman'dır.¹⁹¹

Pakistan'ın Taliban hareketini desteklemesi için birkaç neden vardı. Bunlardan birincisi Afganistan-Pakistan arasındaki Durand sınır anlaşmazlık meselesiydi bu mesele gelecekte Pakistan için ciddi sorunlar yaşatacağı bunun için kendi kontrolünde olan bir hükümetin iktidara gelmesini istemiştir. İkincisi Pakistan'da yaşaya Peştunların bu ülkeden ayrılarak Peştunistan kurmalarında korkmasıdır. Bunu için her zaman kendisine bağlı olan bir hükümetin iktidara gelmesi istenmiştir. Üçüncüsü ise hazar bölgesinden gelecek olan doğal gaz ve petrol boru hattını Afganistan üzerinden geçirilmesi için Afganistan'da kendilerine bağlı olan bir hükümetin ortaya gelmesini istemektedir.

Suudi Arabistan'ın Taliban'a yardım ettiği açık ve nettir. Çünkü en büyük destekleyicisi olan El Kaide lideri Usame Bin Ladin Suudi Arabistanlıydı. Taliban saflarında cihat için gelen bir sürü Arap askerler vardı. 1997 yılında Taliban Afganistan'ın kuzey bölgesindeki Mezar-ı Şerifi işgal edince Suudi Arabistan, Taliban devletini resmi şekilde tanımıştır. Daha önce söz edildiği gibi Taliban'ın Afganistan'da zuhur etmesinden önce Suudi Arabistan'ın haberi vardı. Çünkü Taliban Kabil ele geçirdikten sonra Suudi Arabistan'ın Büyükelçisi ve Taliban'ın dış işleri bakanı Molla Hasan ile görüşmesinde bizim anlaşmamız böyle miydi demesi, Suudi Arabistan'ın Taliban'ın ortaya çıkmasında büyük rol olduğunu kanıtlamaktadır.¹⁹²

ABD Sovyetlerin işgal döneminde Afganistan'a askeri ve siyasi açıdan önem vermişse de Sovyetler çekildikten sonra bölge ilgisiz kalarak sadece ekonomik arayışları içinde bulunmuştur. Afganistan Hazar denizi bölgesine ve Orta Asya ülkelerine yakın olması için küresel ve bölgesel güçlerin için büyük bir önem taşımıştır. Bölgeye bakıldığında enerji kaynakları açısından çok zengin olan ülkeler Hazar çevresinde yer almaktadır. Bu ülkelerin enerji kaynaklarını dünya pazarına aktarılması için en önemli geçit yol Afganistan olmuştur. Amerikan Unocal şirketi tarafından bir boru hattı Orta Asya'dan Hint okyanusuna kadar indirilmesi planlanmıştır. Planlanan boru hattın Afganistan üzerinden başka bir yol yoktu. ABD bu bağlamda Taliban'a güvenerek birlikte hareket

¹⁹¹ Ahmed **Raşid**, *Taliban: Zenan, Ticareti Mafya ve Projeyi Azim Neft Der Asya'yı Merkzi*, (Orta Asya'da Taliban, Kadın, ticaret Mafyası ve dev petrol projeleri), Bak'a Yayınları, Tahran 2002, s. 275.

¹⁹² Vahid **Müjde**, *Afganistan ve Penç Sal Sultay Taliban*, (Afganistan ve Taliban'ın Beş yıl Yönetimi), Bangai İntişarat Meyvend, Kabil 2001 s. 33.

etmeyi düşünmüştü. ABD Taliban'ı desteklemesinin diğer sebebi ise Taliban'ın İran'ı karşıt olmasıydı. ABD'nin İran çevreleme politikasında Taliban örgütü önemli rol oynayacaktı. Bu doğrultuda Taliban'ın orta ya çıkıp yükselişi ABD tarafından uygun görülmüştür. Ayrıca Taliban'ın iktidara gelişinden çöküşüne kadar ABD'nin yaptığı yardım üç milyar dolara yükselmiştir.¹⁹³

2.11. 11 Eylül Saldırısı ABD'nin Afganistan'a Müdahalesi

11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleştirilen terör saldırıları dünyanı en büyük terör saldırısı olarak bilinmektedir. Bu saldırı 19 El Kaide eylemcisi tarafından dört yolcu uçağı kaçırılarak, vuku bulmuştur. Bunlardan ikisi ABD'nin Dünya Ticaret Merkezinin İkiz Kuleleri'ne, bir diğeri Pentagon'a çarpmış, dördüncü uçak ise yolcuların korsanlarına karşı ayaklanmasından sonra Pensilvanya'daki bir tarlaya indirilmiştir. Gerçekleştirilen bu saldırıda yaklaşık üç bin kişi hayatını kayıp etmiş, Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kuleleri çökmüş ve Pentagonun bir kısmı tahrip edilmiştir.¹⁹⁴ ABD'ye yönelik düzenlenen 11 Eylül terör eylemi uluslararası ilişkilerde birçok değişime neden olarak derinden etkilemiştir. Bu saldırıdan en çok ve yıkıcı şekilde etkilenen ülke de Afganistan olmuştur. 11 Eylül saldırısının hemen ardından Afganistan'da bulunan El Kaide lideri Usame bin Ladin Sorumlu tutarak bu ülkeye yönelik operasyonun başlatılması ön görülmüştür. Dönemin ABD başkanı George W. Bush saldırıdan dört gün sonra 15 Eylül 2001 tarihinde yaptığı "Ulusa Sesleniş" konuşmasında "Savaşta'yız, teröristler tarafından ABD'ye açılmış bir savaş var ve buna cevap vereceğiz, bunları kimlerin yaptığını bulacağız ve onların saklandıkları yerlerden çıkartarak adalete teslim edeceğiz" diyerek terörizme karşı küresel bir mücadelenin başlatılması, konusunda çağırıda bulunmuştur.¹⁹⁵

Bush 20 Eylül'de yaptığı konuşmasında, araştırmalar sonucunda saldırıların faili El Kaide terör örgütünü göstermiş ve bunun için yeterli kanıtların var olduğunu açıklamıştır. El kaide örgütü ise kendisine iddia edilen bu saldırıyı reddetmiştir.¹⁹⁶

¹⁹³ Ansari, s. 48-57.

¹⁹⁴ Serdar **Örnek**, "Onbir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu", *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s. 108.

¹⁹⁵ Gülseda **Acet**, ve Fazlı Doğan, "11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine" *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 17, Sayı 33, Nisan 2017, s. 60.

¹⁹⁶ Dicle **Sasaoğlu**, *NATO Müdahalesi ve Sonrasında Afganistan*, Bilgesam Analizi/ Orta Asya, No: 1176, 8 Ocak 2014, s. 2.

Amerika Afganistan'daki Taliban yönetiminden saldırıların faili olan El Kaide lideri Usame Bin Ladinin ve ülkede saklanan tüm teröristlerin Washington yönetimine teslim veya sınır dışı edilmesini istemiştir. Bu konuda ABD'nin tüm ısrarlarına rağmen Taliban Lideri Molla Muhammed Ömer olumsuz yanıt vererek sert bir şekilde El Kaide lideri Usame'ni teslim veya sınır dışı etmeyeceğini ifade etmiştir. Usame'nin teslim veya sınır dışı edilmediği takdirde Taliban rejiminin de aynı kaderi yaşayacağını açıklamıştır.

7 Ekim 2001 yılında ABD ile İngiltere savaşın ilk aşamasını El Kaide liderinin saklandığı Afganistan'a karşı başlatmıştır. "Sonsuz özgürlük operasyonu olarak" adlandırılan bu operasyonda savaş uçaklarıyla havadan bombaları indirmeye başlatmıştır.¹⁹⁷ ABD ve İngiltere'nin gerçekleştirdiği bu operasyon Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 12 Eylül 2001'de almış olduğu 1368 sayılı kararında gerekirse de 28 Eylül 2001'de aldığı 1373 sayılı kararı doğrultusunda doğal meşru müdafaa hakkı olduğunu açıklamıştır.¹⁹⁸ ABD'nin oluşturduğu Koalisyon Güçleri Afganistan operasyonunda Taliban karşısında savunma pozisyonunda olan kuzey ittifakı ile ortak hareket etmeye başlamıştır. ABD'nin kuzey ittifakı ile birlikte hareket etmesi Taliban rejimini kısa sürede ortadan kaldırmıştı. Taliban Mezar-i Şerif ve Kabilden kaçarak Kunduz ve ilk çıkış noktası olan Kandahar'a toplanmıştı. Buradan tutunmayarak bütün ülkeyi koalisyon güçlerine teslim etmiştir. Taliban rejimi yıkıldıktan sonra 27 Kasım-5 Aralık 2001 tarihleri arası Almanya'nın Bonn Kentinde Uluslararası Afganistan Konferansı BM önderliğinde gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁹ Bonn Konferansında Afganistan'ın geleceğine ve yeniden inşa edilmesine dair önemli kararlar alınmıştır. Ayrıca Bonn Konferansı'nda alınan kararları hayata geçirilmesi için Taliban rejimi sonrası ülkede doğabilecek güç boşluğuna karşı, ülkenin güvenliğinin sağlanması amacıyla BMGK'nin 1386 sayılı kararıyla Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (International Security Assistance Force) İSAF'ın oluşturulması ön görülmüştür.²⁰⁰ Bu konferanstaki Antlaşmaya göre Afganistan'ın geçici hükümeti başına Hamid Karzai getirilmiştir. İSAF'ın Afganistan'da yapacak görevi ise Kabil başta olmak üzere tüm Afganistan'da güvenliği sağlaması, geçici hükümete yardım olmak, hükümet

¹⁹⁷Sasaoğlu, s. 2.

¹⁹⁸ Örnek, s. 109-108.

¹⁹⁹Abdullah **Yegin**, Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu, SETA Yayınları, İstanbul 2015, s. 32.

²⁰⁰Ersoy, s. 62.

kurumlarının geliştirilmesine ve hükümetin otoritesinin tüm ülke çapında genişletilmesinde katkıda bulunmak, ülkenin yeniden inşa edilmesinde destek olmaktır. 2003 yılında 18 ülkeden oluşan İSAF komutası NATO'ye devredilmiştir.²⁰¹ NATO asker varlığını arttırarak ülkenin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.

2001 yılı yok edilen Taliban örgütü tekrardan direnmeye başlamıştır. NATO askerleri de farklı bölgelerde operasyonlar düzenleyerek Taliban örgütüyle karşı karşıya gelmektedirler. Taliban rejimi devrilmesinden sonra Bonn Konferans'ında vaat edilen yardımlar ülkede gerçekleştirilmemesi, ülkede devam eden istikrarsızlığın sağlanmaması, beklenen dönüşümün hayal kırıklığına uğramasına neden olmuştur. Maalesef ABD'nin işgali başlattığı günden bu yana 16 yıl geçmesine rağmen Afganistan'ın istikrarlı ve güvenilir bir ülke olduğunu söylememiz mümkün değildir. Gün geçtikçe terör eylemleri artarak geriye gitmektedir.

²⁰¹ Acet ve Doğan, s. 63.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI AVRASYA JEOPOLİTİĞİNDE AFGANİSTAN'IN KONUMU

3.1. Afganistan'ın Modern İpek Yol Açısından Önemi

Afganistan coğrafi konumu itibarıyla eski İpek Yolunun geçtiği güzergâhlarından biridir. Orta Asya cumhuriyetlerinden (Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan) ve Pakistan, İran, Çin ile sınır komşu olan Afganistan Orta Asya ile Güney Asya, Çin ile İran arasında önemli geçit noktayı oluşturmaktadır. Orta Asya'dan Güney Asya'ya gitmesi gereken bütün yolların Afganistan üzerinden geçmesi gerekmektedir. Enerji kaynakları bakımından yoksul olan Güney Asya ülkeleri Orta Asya ulaşımında tek geçit yol Afganistan'dır.

Tarihi İpek Yolu Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan ticari yolunun adı olup tarih boyunca ticari amaçlı kullanılan en büyük kervan yollarından biridir.²⁰² İpek yolu ticari mallarının taşınması yanı sıra insanların kültürlerinin ve fikirlerinin taşınmasında da önemli rol oynamıştır. Doğu ile batı blok arasında kültürel açıdan tarih boyunca etkileşim noktası olan İpek yolu son yıllarda alternatif güzergâhların bulunmasıyla birlikte tekrar dünya gündemine gelmiştir.²⁰³

Asya'nın kalbi olarak bilinen Afganistan'ın güvenliği ve istikrarı bütün kıtanın güvenlik ve istikrarını ilgilendirmektedir. Afganistan'ın istikrarının sağlanması ancak bu ülkenin kalkınması ve istihdam kaynaklarının artırılmasıyla suretiyle mümkün olacaktır. Bu bağlamda Afganistan'ın kara yolları, demir yolları, boru hatları ve elektrik ağlarının geçtiği bir transit ülkeye dönüştürülerek, ticaret merkezi haline getirilmesi, önemli bir

²⁰² Ergin **Ayan**, "Yeni İpek Yolu Stratejileri ve Trans Avrasya Güvenlik Sistemleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, Aralık 2016, s. 10.

²⁰³ Erdal **Tanas Karagöl**, *Modern İpek Yolu Projesi*, SETA yayını, İstanbul 2017, s. 1.

hedef olarak ortaya çıkmaktadır.²⁰⁴ İpek yolu Afganistan’da güvenlik ve istikrarın sağlanması ve bölgedeki yeni ticari kanallarının açılması süresi için fırsat niteliğindedir. Afganistan’daki gelişmeler küresel ve bölgesel güçlerin dikkatini çekmektedir. Bu ülkenin kalkınmasına yönelik çeşitli projeler geliştirilmektedir. Afganistan’daki güvenlik sorunlarını çözülmesi, siyasi ve ekonomik güvenliğin sağlanması, ülkede yeni ekonomik girişimlere ortam hazırlamaktadır. Bu neden ile Afganistan’ın yeniden yapılandırmasına Orta Asya ülkeleri başta olmak üzere çeşitli ülkeler desteklemektedir.²⁰⁵ Afganistan Orta Asya’da bulunan doğal gaz ve petrolün Güney Asya Aktarılması bakımından bir enerji köprüsü niteliğindedir. Afganistan’ın yer altı kaynaklar bakımından zengin olan ülkelerle yakın olması, bu kaynakların kontrolü için mücadele veren büyük güçler açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda küresel güçlerin Asya coğrafyasındaki jeopolitik amaçları için sürdürdüğü politikaları bakımından kritik bir konumda bulunmaktadır. Bu çerçevede ABD’nin yönetimi Afganistan’ın enerji kaynaklarının taşınması bakımından Orta Asya ve Güney Asya arasında bir köprü görevi görmesini planlamıştır.²⁰⁶

Afganistan’ı transit ülkeye dönüştürecek ve ticaret merkezi haline getirecek en önemli proje ise Türkmenistan doğal gazının Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint okyanusuna ulaştırılması hedeflenen Trans Afgan Boru Hattı (TAPİ) Projesi’dir. TAPİ projesi Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının dünya piyasasına aktarılması için Amerikan Unocal şirketinin planladığı bir projedir. Ancak bu proje Afganistan’da emniyet ve istikrarın sağlanması Orta Asya ve Güney Asya’nın birleştirilmesi gibi pek çok önemli sonuçlar doğuracak Modern İpek yolu projesi olarak adlandırılmaktadır.²⁰⁷

Pakistan 1994 yılında Afganistan ve Çin üzerinden Orta Asya ulaşacak Modern İpek Yolunun imarı için 1,1 milyar dolar tahsis vermiştir. Ancak bu projenin gerçekleştirilmesi için Afganistan’da kendi kontrolünde olan istikrarlı bir hükümetin ortaya gelmesini desteklemiştir.²⁰⁸ Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte gündeme gelmiş olan TAPİ projesi 1995 yılında Türkmenistan- Pakistan arasında imzalanmış ve

²⁰⁴ Fırat **Purtaş**, “Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek yolu Projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan’ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri”, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılığı No: 06 Ankara 2011, s. 23.

²⁰⁵ Ayan, s. 14.

²⁰⁶ Erman, s. 411.

²⁰⁷ Purtaş, s. 27.

²⁰⁸ Ansari, s. 48-49.

1996 yılında bu projeyi gerçekleştirilmesi için ABD Taliban yönetimini destekleyerek Unocal şirketinin öncülüğünde Cent Gas adlı bir konsorsiyum oluşturmuştur.²⁰⁹ Ancak ABD ile Taliban hükümetinin ilişkileri gerginliğe uğraması bu projenin askıda kalmasına neden olmuştur. Yıllar sonra Taliban Hükümetinin ortadan kaldırılmasıyla 11 Eylül 2001 sonrası TAPİ projesi tekrar gündeme gelmiştir. 2002 yılında Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan liderleri TAPİ projesine ilişkin yeni anlaşma imzalamışlardır. Ancak bu projenin karlı hale dönüşmesi için Hindistan'ın da katılması uygun görülerek 2003 yılında projeye katılması için resmen davet edilmiştir. TAPİ projesi son olarak 11 Aralık 2010 yılında Türkmenistan Aşkabat kentinde imzalanan dördü anlaşmaya göre 2016 yılında tamamlanması planlanmıştır.²¹⁰ Alınan karara göre TAPİ üyeleri 2016 yılında tekrar Aşkabat'ta toplanarak projenin açılışını yapmışlardır.

ABD'nin Modern İpek Yolu projesinin dışında kalması 2001 sonrası Modern İpek yolu üzerinden geçmekte olan Afganistan'ın işgal etmesi doğrudan İpek yoluna yaklaşmasına yol açmıştır. Aslında ABD'nin Afganistan'da bulunması Modern İpek Yolu güzergâhları üzerinde bulunan ülkelere nüfuz ederek kendi kontrolüne almak istemesidir.

Afganistan Çin'in önerdiği "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" Projesinde yer almaktadır. Çin'in jeopolitik nedenlerinden ve terörizm hassasiyetlerinden dolayı son yıllarda Afganistan'a daha çok önem vermeye başlamıştır. Afganistan Çin'in bir kuşak bir yol projesinin ekonomik ağı içerisinde yer alması nedeniyle önemli bir ülke olarak bu proje çerçevesinde yatırımlarını arttırmaktadır. Bu bağlamda Çin firmaları özellikle altyapı, madencilik, inşaat, metalürji alanlarında varlıklarını göstermeye başlamıştır.²¹¹ Afganistan Büyük güçlerin İpek yolu rekabeti açısından da önemli bir jeostratejik konuma sahiptir. Afganistan'ın oldukça zayıf bir ülke olması ABD, Rusya, İngiltere ve Çin gibi büyük güçlerin bölgeye yönelik nüfuz etmesi için mücadele alanı olmuştur.

3.2. Yeni Büyük Oyun ve Küresel Güç Müdahalesinde Afganistan'ın Yeri

"Büyük Oyun" kavramı ilk defa 1837-1840 yılları arasında Orta Asya'da görev yapan İngiliz istihbarat subayı Arthur Conolly tarafından kullanılmıştır. 1901 yılında Rudyard

²⁰⁹ Fazıl A. **Burget**, "Hayalden Gerçeğe Trans-Afgan Boru Hattı Projesi: Boru Hattı Gölgesinde Devam Eden Bir Savaşın Anatomisi", *Avrasya Dosyası*, (Enerji Özel Sayısı), Cilt 9, Sayı 1, 2003, s. 197-198.

²¹⁰ Purtaş, s. 28.

²¹¹ Erman, s. 414-415.

Kipling'in "Kim" adlı romanında kullanılan bu kavram, İngiliz Halford Mackinder sayesinde yaygınlaşmıştır. Esasında bu kavram, 19. yüzyılda Orta Asya bölgesinde, o dönemin dünya gücü olan İngiliz İmparatorluğu ile Asya'nın büyük gücü olan Rus Çarlığı arasındaki bölgesel güç mücadelesini ifade etmek için kullanılmıştır.²¹²

Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya'yı etkisi altına almak istemesi ve ardından Hint Okyanusu'na inme arzusunu belli etmesi, İngilizleri tedirgin etmiştir. Rusların, İngilizlerin kontrolünde olan Hindistan bölgesini kuzeyden tehdit etmeye başlamasıyla dönemin İngiliz İmparatorluğu bu gelişmeye karşı önlem almak istemiş ve tehdit altında olan bölgesel yönetimleri etkisi altına almaya çalışmıştır. Aynı zamanda İngilizler geniş bir istihbarat yapılanması oluşturarak Rusları durdurmaya çalışmışlardır. Söz konusu dönemde Mackinder "Avrasya'ya hâkim olan, dünyaya hâkim olur" hipotezini ileri sürmüştür.²¹³ Yirmi birinci yüzyılın başlarında olduğu gibi, 19. yüzyılda da Afganistan önemli çatışma alanı olmuş ve İngiliz İmparatorluğu bu ülkeyi Rus İmparatorluğu ile arasında tampon bölge olarak kabul etmiş ve Rusların Hint bölgesine inmelerini engelleme stratejisi geliştirmiştir.

Diğer kavram ise "Yeni Büyük Oyun" dur. Bu kavram ise, 1991'de SSCB'nin yıkılmasından sonra kendini göstermiştir. 19. yüzyıla benzer şekilde Ruslar 1979'da Afganistan'a askeri müdahalede bulunarak bu ülkeyi işgal etmek istemiş fakat tarihte hiçbir büyük gücün kalıcı olarak işgal edemediği Afganistan macerası, SSCB'nin sonunu getiren hatalardan biri olmuştur. Sovyetlerin çökmesiyle Orta Asya'da ilk defa bağımsız milli devletler ortaya çıkmış fakat bu genç ve tecrübesiz devletler, Rusların bölgeyi terk etmesiyle ortaya çıkan güç boşluğunu dolduramamışlardır. Zengin enerji kaynaklarına sahip olan ve Avrasya kıtasının merkezinde yer alan bölge için, "tacın üzerindeki mücevher" değerlendirilmesi yapılmaktadır.²¹⁴

21. yüzyılın yükselen güçlerinin başında gelen Çin ve bölgede tekrar eski etkinliğini kazanmak isteyen Rusya, Orta Asya'ya sınırdaş olmaları ve bölgenin zenginlikleri ve jeo-stratejik konumu nedeniyle bu coğrafyaya ilgi duymaktadır. Soğuk Savaş sonrası süreçte süper güç olarak değerlendirilen ABD ise, bölgede kurulan yeni cumhuriyetleri

²¹² Tural **Bahadır**, Amerika Birleşik Devletleri, Orta Asya ve "Yeni Büyük Oyun", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2014, Cilt 5 Sayı 1, s. 16.

²¹³ Bahadır, s. 17.

²¹⁴ Firdous Ah. **Dar**, Tabasum Firdous, India's Response to New Great Game in Central Asia, *Journal of South Asia Studies*, 02 (01) 2014. 33-44. s. 34.

tanımış ve ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Fakat 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan müdahalesiyle bölgeye yerleşen ABD diğer ülkeleri tedirgin etmiştir. Böylece söz konusu güçler arasındaki mücadele Amerikan yönetiminin Kırgızistan ve Özbekistan’da askeri üsler elde etmesi ile kızışmıştır. İşte böylece büyük güçler arasındaki mücadele, “Yeni Büyük Oyunun” temellerini atmıştır. Büyük güçlerin nüfuz alanı olan bu bölge 1990 sonrası süreçte; bağımsız cumhuriyetlerin ortaya çıkması, klasik imparatorluklar döneminin geride kalması ve bölgede rekabet eden güçlerin farklı potansiyellere sahip olması gibi nedenlerle 19. yüzyıldakinden tamamen farklıdır. Dolayısıyla Orta Asya bölgesinde 21. yüzyılın başında ortaya çıkan bu güç mücadelesi, “Yeni Büyük Oyun” olarak tanımlanmakta ve değerlendirilmektedir.²¹⁵

1990’lı yıllarda Orta Asya, ABD için çevre ülke olma özelliğine sahipti. Ancak Washington bu bölgenin büyük güçlerin etki alanının dışında kalmasını istiyordu. Orta Asya bölgesine daha önce SSCB hâkim olduğundan dolayı, Amerika’nın bu coğrafyayla doğrudan ilgisi olmamıştır. ABD, 1990’ların başında Orta Asya’da; çatışmaları önlemeye, güvenlik iş birliğini geliştirmeye, demokratikleşmeyi ve pazar ekonomisine geçişi desteklemeye çalışmıştır. Bill Clinton yönetimi, 1997’de Orta Asya’da gelişebilecek olası bir jeopolitik güç mücadelesine karşı çıkmış ve bu bölgenin “büyük güçlerden” arındırılması gerektiğini ifade etmiştir. Washington’un görüşlerine karşı çıkan Moskova ve Pekin, bölgede herhangi bir “büyük güç” olmamasının, güç boşluğuna sebep olacağını savunmuştur.²¹⁶

11 Eylül 2001 saldırılarından “El-Kaide” örgütünü ve Bin Ladin’i sorumlu tutan ABD, bu örgütün Afganistan’da faaliyet gösterdiğini ileri sürerek, 07 Ekim 2001’de Afganistan’a askeri müdahalede bulunmuştur. Bush yönetimi, uluslararası terörizme karşı mücadele etmek için, burada yuvalandıkları düşünülen ve uluslararası faaliyette buldukları ileri sürülen aşırı dinci örgütleri etkisiz kılmak istemiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarını fırsat bilen ABD, BM’nin desteğini sağlayarak Taliban’ı 102 günde etkisiz hale getirmiştir.²¹⁷

²¹⁵ Ainur **Nogayeva**, *Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin*, Stratejik Denge Arayışları, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 11.

²¹⁶ Eugene B **Rumer**, *Peripherie, Zentrum*, Problemfall, die Zentralasienpolitik der USA. Osteuropa, Nr. 8-9, 2007, s. 299-301. S. 299

²¹⁷ Victor **Mauer**, *Die geostrategische Konsequenzennach*. September 2001. Aus Politik und Zeitgeschichte, B 3-4, 2004, s. 18-19. s. 19.

11 Eylül'ün ardından Afganistan'a müdahale eden ABD'nin Orta Asya'daki çıkar algılaması da değişmiştir. Yani, 1890'larda Amerika'nın fazla önem vermediği bu bölgenin önemi artarak "stratejik cephe" haline gelmiştir. Başlangıçta bölgedeki askeri varlığını geçici olarak gören Washington zamanla kalıcı hale gelmiştir. Özbekistan ve Kırgızistan'la yapılan politik ve ekonomik antlaşmalar sonucunda askeri üsler elde eden ABD, bir süre sonra Orta Asya ile ilgili politik, ekonomik ve güvenlik ağırlıklı yeni planlar yapmaya başlamıştır. Bu süreçte Moskova ve Pekin çok rahatsız olmuşlar ve Washington'un, Afganistan'ın da ötesinde, bölgede geniş çapta etkinlik kazanmak istediğini düşünmüşlerdir.²¹⁸ Nitekim gelişmeler Rusya ve Çin'in kuşkularını doğrular nitelikte olacak ve ABD yönetimi, Orta Asya'da çıkarları gereği düşünülenin tersine bölgede uzun vadeli kalma iradesini gösterecek ve amacına ulaşmak için Orta Asya'da sürekli kalma stratejisini benimseyecektir.²¹⁹

Geniş Avrasya coğrafyasının merkezinde bulunan Orta Asya; Rusya, Çin ve Hindistan'a komşu olduğundan bu güçlerin stratejik arka bahçesi konumundadır. Bunun yanında bölge Pakistan, İran ve Türkiye gibi ülkeler de dâhil olmak üzere hiçbir devletin, kayıtsız kalamayacağı stratejik bir öneme sahiptir.²²⁰ ABD'nin Orta Asya'da farklı çıkarları bulunmaktadır. ABD'de bazı gruplar, Orta Asya'yı dünya politikasının merkez noktasına koyarak, "kalpgâhın kalpgâhı" olarak değerlendirmelerde bulunurken, bazı gruplar da tersine bölgeyi; geri kalmış "kenar bölgenin kenarı" olarak değerlendirmektedirler.²²¹ Orta Asya'nın günümüzdeki jeopolitiği ile 19. Yüzyılda "Büyük Oyunun" oynandığı dönem arasında nitelik olarak farklılıklar bulunmaktadır. 19. yüzyılda oynanan büyük oyununda İngiltere, Rusya'nın Hindistan'a, Rusya ise, İngiltere'nin Orta Asya'ya sarkmasını engellemeye çalışmıştır. Dolayısıyla söz konusu dönemde sömürgecilik ve askeri güvenlik önemliydi ve Afganistan tampon ülke görevi görüyordu. Yeni Büyük Oyunda ise, büyük güçler Orta Asya ülkeleriyle iyi ilişkiler

²¹⁸ Bahadır, s.19.

²¹⁹ Charles William **Maynes**, *America Discovers Central Asia*, Foreign Affairs, March-April, 2003, s. 121.

²²⁰ Rumer, s. 300.

²²¹ S. Neil **MacFarlane**, *The United States and Regionalism in Central Asia*, International Affairs, Nr. 3, 2004, s. 449.

kurarak işbirliğini artırmak ve böylece bölgenin petrol ve doğal gaz rezervleri üzerinde söz sahibi olmak istemektedirler.²²²

Alexander Cooley'e göre ise, "Yeni Büyük Oyun", 19. yüzyılın klasik büyük oyunundan üç açıdan farklılık göstermektedir. Birincisi, Washington, Moskova ve Pekin'in bölgede farklı güvenlik algılarına ve stratejik amaçlara sahip olduklarını söylemek gerekmektedir. ABD için Orta Asya'nın önemi; askeri üsler ve enerji kaynakları noktasında düğümlenirken, Çin, Doğu Türkistan'ın Orta Asya ile komşu olmasından dolayı bu bölgede Uygurların bağımsızlık isteklerinden kuşku duymakta ve bölgeyi istikrarlı tutmaya çalışmaktadır.²²³ Diğer yandan Çin'in Kazakistan ve Türkmenistan ile imzaladığı petrol ve doğalgaz antlaşmaları büyük önem taşımaktadır. Birçok Batılı araştırmacı ve politikacı Rusya'nın 2000'li yıllardan itibaren, Orta Asya'da sömürgecilik politikasına dönerek bölgede eski nüfuzunu kurmaya çalıştığını düşünmektedir. İkincisi; her üç güçte bölge ülkeleriyle ilişkilerini artırmışlardır. Fakat bu güçler arasındaki "sıfır toplamlı yarış" ciddi bir çatışmaya neden olmamıştır. Üçüncüsü, Orta Asya ülkeleri tamamen büyük güçlerin dümen suyunda olmayıp, kendi menfaatlerini gerçekleştirmeye çalışan aktörlerdir.²²⁴

Rusya ve Çin, "Şangay İş birliği Örgütü" içindeki iş birliğine rağmen birbirlerinin bölgedeki faaliyetlerinden çekinseler de ABD'ye karşı birlikte hareket etmeyi de ihmal etmemektedirler. Bu bağlamda avantajlı konumunu korumaya gayret eden Rusya, bir taraftan ŞİÖ'nü Doğu'nun NATO'su haline getirerek, Batılı güçlerin etkisini kırmayı planlarken, diğer taraftan bazı Asya ülkelerinin örgüte üye olmasını destekleyerek, Çin'in gücünü zayıflatmayı amaçlamıştır. Ancak bunun farkında olan Çin ise, örgüt içindeki veto hakkını kullanarak yeni üyeliklerin örgüte üye olmalarını engellemiştir.²²⁵

ABD'nin 2014'de Afganistan'dan çekilme planları, Orta Asya'daki büyük güçler arasındaki mücadeleyi farklı boyutlara taşıyabilecektir. Fakat ABD, 2011'de "Yeni İpek Yolu" (New Silk Road Strategy) stratejisini geliştirerek bu bölgeyi terk etmek

²²² Aidarbek **Amirbek**, *Yeni Büyük Oyun "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği"*, (Edt: Mehmet Seyfettin Erol), Yayımlayan: Barış Kitabevi – Ankara Yayın Yılı: 2011 (2. Baskı), s. 123.

²²³ Alexander **Cooley**, *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*. Oxford University Press, New York, 2012, s. 3-4.

²²⁴ Cooley, s. 7.

²²⁵ William H **Overholt**, *Asya, Amerika Ve Jeopolitiğin Dönüşümü*. Elif Yayınevi, Ankara, 2011, s. 207-208.

istememediğini ortaya koymuştur. Gerçekten de ABD, bu stratejiyle 2014 sonrası süreçte bölgede düzeni sağlamak ve etkinliğini devam ettirmek istemektedir. Rusya ve Çin bu gelişmeler doğrultusunda ABD'ye karşı “Stratejik Ortaklık” yaklaşımını benimsemişlerdir. ABD tarafından bir projeler ağı şeklinde planlanan Yeni İpek Yolu stratejisi kapsamında; kara ve tren yolu ağları ile elektrik dağıtım şebekelerinin geliştirilmesine ilave olarak, uyuşturucuyla mücadele de yer almaktadır.²²⁶

Washington bu stratejisini desteklemek için, 2008'den itibaren “Kuzey Dağıtım Ağı” (Northern Distribution Network- NDN) adlı bir girişim başlatmıştır. “Yeni İpek Yolu” stratejisinin temel özelliği bir bakıma “Kuzey Dağıtım Ağını” geliştirerek 2014'den sonra Amerika'nın çıkarlarını korumaya çalışmaktır. Esasında üç büyük güç Orta Asya'da başat konuma geçebilmek için yeni süreçte sadece askeri gücün değil, ekonomi, alt yapı yatırımları ve ticaretin geliştirilmesi gerektiğini kavramışlardır. İşte bu süreçte, ABD, Rusya ve Çin'in Orta Asya'da etki alanlarını geliştirmek için ortaya koydukları mücadele, “Yeni Büyük Oyun” kavramı ile tanımlanabilecek bir süreci ortaya koymaktadır.²²⁷

3.3. Büyük Güçlerin Afganistan'da Stratejik Arayışları

3.3.1. ABD'nin Afganistan Politikası

1945-1979 yılları arasını kapsayan dönemden itibaren bakıldığında Afganistan'ın Amerika Birleşik Devletleri ile ilk temaslarını bu yıllarda kurmaya başladığı görülmektedir. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi, ABD açısından Orta Asya'nın eskisinden daha fazla dikkate alınmasına yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan hükümet değişikliği ile Afganistan'da başbakanlığa gelen Şah Mahmut hem iç hem de dış politikada önemli değişiklikler yapmıştır. Dış politika bağlamında gerçekleştirdiği en önemli gelişme, dünyada artık savaş öncesi İngiltere rolünü üstlenmiş olan Amerika ile yakın ilişkiler kurulması ve Amerika'dan ekonomik yardım temini şeklinde olmuştur.²²⁸

²²⁶ Overholt, s. 208.

²²⁷ Bahadır, s. 24.

²²⁸ Alexander **Knyazev**, *Avrasya'nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan Politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran, Ortadoğu Analiz*, temmuz-Ağustos 2011, Cilt 3, Sayı 31-32, s. 80.

11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin Afganistan ile ilgili politikaları görünüşte terör ile mücadele noktasına gelmesine rağmen içinde tüm Avrasya'yı kapsayan bir "Yeni Büyük Oyun"un argümanlarını taşımaktadır. Bush döneminde ABD Afganistan'da Taliban'ı diğer ülkelerinde desteği ile küçülmeye zorlarken, Obama döneminde nispi bir geri çekilme politikası güdülmüş, yeni seçilen Tump'ın ilk döneminde ise ABD'nin bölgede hem askeri hem de siyasi olarak önceki döneme göre daha belirgin şekilde politika izleyeceği anlaşılmaktadır. Bu anlamda Obama döneminden itibaren ABD'nin Afganistan politikalarına bakmak faydalı olacaktır.

Henüz seçimler öncesinde Afganistan'a müdahale konusunda Obama'nın genel düşüncesi; 11 Eylül saldırılarının bu ülke üzerinden gerçekleştirildiği, bu nedenle saldırılardan sorumlu El-Kaide ve geleceğe dönük benzer planlamalar içerisinde olan terörle bağlantılı diğer grupların eylem yapma olanakları ellerinden alınincaya kadar ABD askerî varlığının Afganistan'da kalması gerektiği yönünde şekillenmiştir.²²⁹ Dolayısıyla Şubat 2009'da, başkan seçilir seçilmez ilk icraat, olarak Afganistan'ın Pakistan sınırına yakın güney bölgesine, özellikle de Taliban tarafından başlatılan ve El-Kaide tarafından desteklenen isyana katılmak için gelen yabancı savaşçıların engellenmesi maksadıyla 17.000 ilave asker gönderilmesi kararını imzalamıştır.²³⁰ Obama daha çok Irak'taki Amerikan askerlerini geri çekme işlemiyle gerçekleştirmeyi düşündüğü bu kararı alırken de üst düzey askerî komutanlarını en azından bir sonraki yıla kadar yeni bir asker talebiyle kendisine gelmemeleri konusunda uyarmıştır.²³¹

Mart 2009'da Obama'nın emri ile hazırlanan rapor, gerçekçi ve başarılması mümkün olarak nitelenen beş hedef üzerinde odaklanmıştır. Bu hedefler şu şekilde belirlenmiştir.

- Afganistan ve Pakistan'daki terör örgütlerinin uluslararası terörist eylem kapasitelerini yok edilmesi,
- Afgan Hükümetinin kapasitesinin özellikle iç güvenliği sağlayabilecek şekilde artırılması,

²²⁹ White House White Paper March 2009, "White Paper of the Interagency Policy Group's Report on U.S. Policy Toward Afghanistan and Pakistan". Akt; Erol ve Bingöl, s. 2

²³⁰ Mehmet Seyfettin **Erol**, ve Oktay Bingöl. "Afganistan'da Geçiş Safhası, Bölge Ülkeleri Ve 2014 Sonrası Öngörüler." *Gazi Akademik Bakış* 5.10 (2012). s. 3.

²³¹ Erol ve Bingöl, s. 3.

- Afgan güvenlik kuvvetlerinin azaltılmış ABD desteğiyle terörizm ve ayaklanma ile mücadele edebilecek yeteneğe kavuşturulması,
- Pakistan Hükümetinin sivil kontrolü sağlayacak şekilde kapasitesinin artırılması ve ekonomik destek verilmesi,
- Uluslararası toplumun desteğinin artırılması ve BM'nin liderlik rolü almasının sağlanması.²³²

Obama'nın ilgili stratejinin de belirlenmesinde etkili olan, günümüz uluslararası sisteminin yapısı ve işleyişine dair ne tür bir algı içerisinde olduğuna ilişkin bazı ipuçları vermek yerinde olacaktır. Buna göre, Obama bir süredir sistem içerisindeki rejimlerin bazılarını kayda değer bir hızla devirebilen, ancak ayaklanmaları kolayca bastırabilme ya da bozulan hükümetleri tekrar inşa edebilme yeteneğinden giderek uzaklaşan ABD'nin, artık gücünün sınırlarına erişme noktasına geldiğinin farkındadır.²³³

Küreselleşmenin jeopolitik alanı yeniden tanımladığı, terörizmden nükleer silahlanmaya oradan da iklim değişimine kadar ulusal sınırların ötesine taşan bir yığın tehdit ürettiği bir dünyada ABD'nin gücü tüm bu tehditleri karşılamaya yetemez. Bu anlamda, ABD'nin Bush döneminde olduğu gibi tek başına çözüm üretip, onu başkalarına empoze edebilmesi nerdeyse imkânsızdır.²³⁴ Dahası bu oldukça kompleks dünyada devletlerin hareket alanlarını belirleyebilmeleri ancak başkalarını da dinleyebilmelerine, uluslararası sistem içerisindeki düzenin tesis edilip devamlılığının sağlanması da hep birlikte hareket edebilmeye bağlıdır.²³⁵

Obama iktidara geldiğinde Afganistan'a yönelik strateji belirlemesini iki temel tespit üzerinden yapmıştır. Buna göre;

- ABD ve müttefiklerinin Afganistan'da uzun sürecek, yıpratıcı bir silahlı mücadeleyi kazanma olasılıkları oldukça azdır,

²³² White House White Paper March 2009, “*White Paper of the Interagency Policy Group's Report on U.S. Policy Toward Afghanistan and Pakistan*”. Akt; Erol ve Bingöl, s. 3

²³³ Mohammad Aref Salihy, “Afganistan'da İktidar Mücadelesi Ve Dış müdahaleler, 1973-2014”, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2014 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 76.

²³⁴ Salihy, s. 77.

²³⁵ Salihy, s. 77.

- ABD askeri varlığının bu ülkedeki kalış süresi uzadıkça yüklenilen kontra-terör misyonu ile Taliban sonrası Afgan devleti inşası arasındaki çizgi giderek silik hâle gelecektir.²³⁶

O hâlde, yeni strateji Taliban'ı tüm unsurlarıyla birlikte yok etmek yerine; esas hedef olarak belirlenen El-Kaideyi lider kadrosu ile birlikte ortadan kaldırmak, Taliban tarafından başlatılan direniş hareketini en fazla ihtiyaç duyduğu insan, para ve güvenli bölgeden mahrum bırakarak, yerel unsurların mücadele edebileceği bir seviyeye geriletmek ilkeleri üzerine inşa edilmelidir.²³⁷

Söz konusu strateji kapsamında Obama yönetimi, öncelikle Bush döneminde olduğu gibi Afganistan'da bulunan askerî kapasiteyi artırma yoluna gitmiştir. Bu amaçla 2009 yılında 17.000, 2010 yılı içerisinde de 30.000 ABD askerinin bölgeye intikali sağlanmıştır.²³⁸ Böylece Afganistan'daki muharip asker sayısı 2009 yılı baharından 2010 yılı yaz sonuna kadar toplamda 100.000 rakamını geçerken, ABD Özel Harekât Gücünün kapasitesi de üç kat artırılmıştır.²³⁹

Geçmiş dönemden farklı olarak Afganistan'a ardı ardına yapılan asker takviyesi ile aslında ulaşılmak istenen hedef Taliban tarafından yakın süreçte sergilenmeye başlanan başarı momentumunu bir şekilde kırabilmektir. Yeni strateji “kısa sürede olabildiğince çok sayıda askeri çatışma alanına sokarak mücadelenin genel seyrini lehe çevirme, sonra da hızla çatışma alanından geri çekilme” üzerine kuruluydu. Ancak, Obama savaşın yalnızca ABD askerleri ile kazanılamayacağını bilincinde olarak Afgan güvenlik güçlerinin sayısını ve kapasitesini de artırmayı, böylece Taliban karşısında yerli muharip unsurları geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede Afgan güvenlik güçlerini eğitmek amacıyla 4.000 Amerikan askerinin Afganistan'a gönderilmesi kararlaştırılmış, Ocak 2009'da 80.000 olarak hesaplanan Afgan ordusunun 2011'e kadar 189.000'e, 73.000 olarak hesaplanan Afgan polis gücünün de 148.000'e çıkartılması planlanmıştır. Afgan güvenlik güçlerinin toplamı için öngörülen rakam daha sonra revize edilerek 2013 Şubat'ı için 352.000 olarak değiştirilmiştir.²⁴⁰ Hedeflenen rakamlar

²³⁶ Özgül **Eren**, *Günümüzde Küresel Güç Dengesi ve Güçler Arası İlişkiler*, Strateji Yazıları-I Milli Güvenlik Perspektifinden İç ve Dış Meseleler, MGK Genel Sekreterliği Yayınları, 2014. ss.7-58. s. 8.

²³⁷ Eren, s. 10.

²³⁸ Erol ve Bingöl, s. 5.

²³⁹ Kerem **Batır**, Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Amerikan Müdahaleciliği Ve Uluslararası Hukuk, *Yönetim Bilimleri Dergisi (9: 1) 2011 Journal of Administrative Sciences*, s. 120.

²⁴⁰ Erol ve Bingöl, s. 6.

için ABD tarafından harcanan miktar 2012 itibarıyla yaklaşık 50 milyar doları geçmiştir.²⁴¹

Obama dönemi Afgan stratejisinin bir diğer ayağını da ABD Merkezî Haber Alma Teşkilatı (CIA) tarafından İnsansız Hava Araçlarıyla (İHA) gerçekleştirilen saldırılar ile gizli kontra-terör operasyonları oluşturmuştur. İHA'ların Afganistan'a intikali en başta müttefik güçlerin istihbarat ihtiyacını karşılamak ve daha çok savunma nitelikli operasyonlara yardımcı olmak üzere gerçekleştirilmiştir.²⁴²

Ancak zamanla yüksek teknoloji ürünü bu araçların aynı zamanda Taliban ile El-Kaide'nin Afganistan'daki hareketliliğini sınırlandırmak, her iki örgütün lider kadrosunu ortadan kaldırmak ya da en azından belirli bir bölgede kalmaya mecbur etmek için de etkin olarak kullanılacakları ortaya çıkmıştır.²⁴³

Afganistan'a yönelik savunma stratejisinin tek başına güvenlik önlemleri olarak başarılı olamayacağı, Afgan hükümetince çeşitli alanlarda temel hizmetler sunma kapasitesi kazanılmadan terör örgütlerinin bölgedeki etkinliklerini kaybetmeyeceğini düşünen Obama yönetimi sivil alanda da yeni politikalar geliştirilmesi gereği üzerinde durmuştur. Bu amaçla öncelikle Afganistan'da sivil kapasiteyi artıracak, özellikle yerel düzeyde temel altyapıyı tesis edecek kurumların ve sistemlerin geliştirilmesine yardımcı olacak yerel uzman kadrolarının artırılması yoluna gidilmiştir. Ekonomiyi uyuşturucu tekelden kurtarmak ve bölge halkına alternatif gelir kaynakları sağlayabilecek bir zemin oluşturmak üzere de bölgeye çok sayıda tarım olmak üzere, uluslararası kuruluşların ve hükümet dışı organizasyonların Afganistan'ın yeniden imarı ve ihtiyaç duyulan reformların yapılabilmesi sürecine daha aktif katılmaları teşvik edilmiştir. Bu amaçla Dışişleri Bakanı Hillary Clinton tarafından 70 ülkeden Afganistan'a 2015 yılına kadar yaklaşık 16 milyar \$ yardım yapılacağı sözü alınmıştır.²⁴⁴ Ayrıca, Afganistan için doğrudan bütçe desteği, kalkınma yardımı, altyapı yatırımları, teknik yardım gibi başlıklar altında değerlendirilebilecek ekonomik yardımlar öngörülmüştür. Örneğin, 2009-2010 mali yılında Afgan halkının yaklaşık % 80'inin geçimini sağladığı tarım sektörüne yapılan yardım miktarı 2,6 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir.²⁴⁵

²⁴¹ Batır, s. 121.

²⁴² Eren, s. 11.

²⁴³ Salihy, s. 77.

²⁴⁴ Erol ve Bingöl, s. 6.

²⁴⁵ Erol ve Bingöl, s. 6.

Sonuç olarak Obama döneminin sonunda ABD'nin Afganistan'daki asker sayısı 8400'e inmiş ve daha çok Afgan güvenlik güçlerinin eğitimine yönelinmiştir.²⁴⁶

ABD Başkanı Donald Trump, göreve gelir gelmez yaptığı konuşmada, "Afganistan ve daha geniş bölgede karşılaştığımız güvenlik tehditlerinin çok büyük olduğu sonucuna vardım. Birlik sayısı veya ileriki askeri faaliyet planımız hakkında konuşmayacağız" ifadesini kullandı. Trump, gelişigüzel zaman çizelgelerinin değil, sahadaki koşulların bundan sonraki stratejilerini yönlendireceğini söyledi. ABD'nin Afganistan'dan hızlı bir şekilde çekilmesinin "öngörülebilir ve kabul edilemez" sonuçlarını önlemek için mücadeleyi sürdürmeleri gerektiğini belirtti. Amerikan halkının "zafer olmaksızın savaş yorgunu" olduğunu da söyleyen Trump, Amerikan halkının hayal kırıklığını paylaştığını ifade etti. Göreve başladıktan sonra Pentagon'a Afganistan konusunda yeni bir strateji hazırlamaları emri veren Trump'ın kabul ettiği planın Afganistan'daki askeri varlığını artırmak olduğu belirtilmektedir.²⁴⁷

3.3.2. Rusya'nın Afganistan Politikası

Rusya'nın Afganistan ile ilişkileri 1980'li yıllara dayanmaktadır. Bolşevik Devriminden sonra iki ülke ilişkileri gelişmeye başlamıştır. 1950'lerden sonra ikili ilişkilerin ekonomik ve ticari boyutu daha fazla gelişmiş, SSCB Afganistan'a mali, askeri ve teknik yardımlarda bulunmuştur. Sovyetlerin 1979'da Afganistan'ı işgali ve 1989'da geri çekilmeleri ayrı bir dönemi ifade etmektedir. Rusya Taliban döneminden oldukça rahatsız olmuştur. Rusya'nın 2001 yılından itibaren Afganistan'da Taliban sonrası hükümetlere ılımlı bir desteği söz konusudur. ABD ve NATO'ya yardımcı olmakta, özellikle lojistik desteğin ulaştırılmasında kolaylık sağlamaktadır. Rusya'nın Afganistan'da geçiş dönemi sonrası Taliban kontrolünün olmadığı ancak ABD'nin stratejik gücünün sınırlandığı bir yapılanmayı isteyeceği ve bu yönde politikalar uygulayacağı beklenmelidir.²⁴⁸

ABD'nin Afganistan'a yaptığı operasyonları aktif bir şekilde destekleyen Rusya, bunu Batı ile entegrasyonda önemli bir fırsat olarak görmüştür. Diğer yandan, Özbekistan'ın ABD'ye üs vermesiyle Orta Asya'da artan ve Rusya'nın çıkarlarını tehdit edebilecek

²⁴⁶ Batır, s. 121.

²⁴⁷ <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41010290> (04.12.2017).

²⁴⁸ Mehmet Seyfettin **Erol**, Aidarbek Amirbek, Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Dış Politikasında Yakın Çevre ve Orta Asya, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIV/1 (Yaz 2014), s. 156.

boyutlara ulaşan Amerikan etkisi ve BDT'nin geleceğinin sorgulanması Rusya'yı Afganistan politikasını belirlemede bir çıkmaza sürüklemiştir. Aynı zamanda Rusya'nın bu yeni düzende Batıdan önemli beklentileri de bulunmaktadır. Çeçenistan sorunundan Taliban sonrası Afganistan'da nüfuz alanı yaratılmasına kadar uzayan bu isteklerine Rusya'nın cevap bulamaması halinde bölgede yeni bir nüfuz yarışı da başlayabilecektir.²⁴⁹

Önceki seleflerine göre dış politikada daha gerçekçi bir tavır sergileyen Rusya'nın reformist Devlet Başkanı Vladimir Putin, bu krizi Batı ile entegrasyonda bir fırsat olarak görmüştür. Krizde, ABD ile sıkı iş birliğine gitme kararı alınmış ve bu olaylar karşısında ABD'ye verilecek destek ile bu çerçevede Rusya'nın izleyeceği politikalar beş maddede toplanmıştır. Açıklanan bu planda, ABD ile istihbarat alanında iş birliğine gidileceği, insani yardım amaçlı olarak Rusya'nın ve onun müttefikleri olan Orta Asya cumhuriyetlerinin hava sahalarını açılacağı, ilgili bölgelerdeki arama kurtarma faaliyetlerine katılacağı ve Rusya'nın resmi hükümet olarak tanıdığı Kuzey İttifakı ve Rabbani yönetimine her türlü desteğin sağlanacağı bildirilmiştir.²⁵⁰

Başlangıçta Rusya Federasyonu'nun, ABD'ye destek vermesi konusunda iki genel düşünce ortaya çıkmıştır. Dışişleri çevrelerince bu olayın uluslararası terörizm çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği ve olayın Çeçenistan boyutu da düşünüldüğünde ABD'ye çerçevesi belirlenmiş bir destek verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Savunma Bakanlığı çevrelerince ise bu olay Rusya'nın bölgedeki çıkarlarına yönelmiş bir tehdit olarak algılanmış ve bunun son safhada BDT'nin zayıflamasına ve bu birliğin Rusya'nın kontrolünden çıkmasına sebep olacağı değerlendirmeleri yapılmıştır. Fakat, Başkan Putin'in ağırlığını koymasıyla başkanın Batı ile entegrasyon tercihi daha baskın çıkmıştır.²⁵¹

Rusya, en başından beri bu olayları Çeçenistan sorununu çözme fırsatı olarak görmüş ve Gürcistan üzerinde giderek azalan etkisini yeniden kazanma fırsatı olarak

²⁴⁹ Ali **Asker**, Rusya'nın Afganistan Politikasındaki Belirsizlik, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Rusya-Avrasya Araştırmaları Merkezi*, Ocak 2011, Sayı: 25, s. 41.

²⁵⁰ Gökhan **Çapar**, *11 Eylül Sonrası Dönemde Rusya'nın Uluslararası Terörizme Yönelik Uluslararası İşbirliği: Dinamik, Yapı Ve Sorunlar*, Doktora Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2013, s. 125.

²⁵¹ Ali Cem Kaya, "Yeni Büyük Oyunda Çatışma ve İşbirliği Alanı Olarak Afganistan: Abd-Rusya Kontrollü Rekabeti", Kadir Has Üniversitesi SBE, İstanbul 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 24.

değerlendirilmiştir. Terörist saldırıların hemen ardından bütün uluslararası terör hareketlerine karşı olduğunu açıklayan Rusya, uluslararası terör ve Çeçenistan arasında sürekli bir bağ kurmaya çalışmıştır. Bu adımla da “terörist” olarak nitelendirdiği Çeçenlerle mücadeleye uluslararası haklılık kazandırmaya çalışmaktadır. Rusya dolayısıyla bu sorunu uluslararası alanın dışına taşıyıp “bir iç sorun ve uluslararası terör” değerlendirmesi çerçevesinde çözmeye çalışmaktadır.²⁵² Rusya diğer yandan, sürekli olarak Batı kamuoyuna Çeçenistan ile Afganistan arasında paralellikler kurulabilecek ifadeler yansıtmaktadır. Bu çerçevede Rusya Savunma Bakanı İvanov’un, Afganistan ve Çeçenistan’daki terörü “bir ağacın dalları”na benzetmesi Batı kamuoyuna yönelik bir kamuoyu oluşturma hareketi olarak algılanmıştır. Diğer yandan son günlerde Abhazya’da meydana gelen çatışmaları da Rusya’nın Afganistan savaşının gölgesinde bölgede girdiği bir yeniden yapılandırma hareketi olarak değerlendirmek mümkündür.²⁵³

Rusya bu yeni fırsatı iyi kullanarak uluslararası terörizmle mücadelede kendi üzerine düşeni gereğince yapmak ve uluslararası arenanın yeniden önemli bir üyesi olmak istemektedir. Rusya bununla kendisi hakkında Batı kamuoyunda zaman içerisinde oluşmuş olan olumsuz imajı silmek ve Federasyonun en öncelikli sorunu olan Çeçenistan sorununu Batının desteği ile çözmek istemektedir.²⁵⁴

Bölgede ABD tarafından Rusya’nın çıkarlarının tatmin edilmemesi ve Batı ile başlatılan entegrasyon sürecine Batıdan yeterli desteği bulamaması durumunda Rusya’nın daha sert politikalar izleyebileceği düşünülebilir. Özellikle Afganistan’a yönelik bölge politikalarında giderek daha sıkı bir hal alan ABD-Pakistan ittifakına karşı bölgede çıkarları bulunan diğer ülkeler: Rusya, Hindistan, Çin ve İran arasında doğal bir ittifaklaşma süreci başlayabilir. Bu durum ise ABD’nin bölgedeki çıkarlarına ciddi bir tehdit oluşturabilir.²⁵⁵

Zira, son günlerde ABD-Pakistan yakınlaşmasına paralel olarak Taliban’ın ılımlı kanadının kurulacak yeni koalisyon hükümetinde yer alacağını ABD’li yetkililerce ifade edilmeye başlamasının ardından buna kesinlikle karşı olan Rusya’nın bu

²⁵² Çapar, s. 127.

²⁵³ Kaya, s. 24-25.

²⁵⁴ Dicle Sasaoğlu, NATO Müdahalesi ve Sonrasında Afganistan, *BİLGESAM Analiz*, Ocak 2014, ss.1-8. s. 3

²⁵⁵ Sasaoğlu, s. 4.

rahatsızlığını Şanghay’da bulunan Dışişleri Bakan Yardımcısı Aleksandr Lokyusov açıklamış ve Taliban’ın hiçbir şekilde yeni kolisyon içerisinde yer almasını istemediklerini bildirmiştir. Ardından yine Şanghay’da Başkan Putin’den de benzer bir açıklama gelmiştir.²⁵⁶

Çin ve Rusya Federasyonu dışişleri bakanları Rusya ve Çin’in Afganistan’da demokratik bir koalisyon hükümetinin oluşturulmasından yana olduklarını açıklamışlardır. Bölgede Taliban ve Pakistan karşıtı politikalar izleyen bir diğer ülke olan Hindistan da Kuzey İttifakı’na destek vermektedir. Bu desteği daha harekât hazırlıklarının başladığı günlerde Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov açıkça ortaya koymuş ve “bütün bu yıllar boyunca Hindistan ve İran ile beraber Kuzey İttifakı’na askeri ve lojistik destek verdiklerini ve bu desteğin hala sürdüğünü” açıklamıştır. Afganistan’a askeri hareketin başlaması ve ardından gelişen ABD-Pakistan ve Taliban’ın ılımlı kanadı arasında başlayan yakınlaşma sürecinin ardından Hindistan’ı ziyaret eden Rusya Federasyonu Başbakan Yardımcısı İlya Klebanov, Hindistan ve Rusya’nın, Afganistan konusunda aynı düşünceleri paylaştıklarını ifade etmiştir. Burada paylaşıldığı iddia edilen ortak düşünce ise Pakistan destekli Taliban karşıtlığıdır.²⁵⁷

Diğer yandan, bölgede giderek artan Batı etkisinden oldukça rahatsız olan ve aynı zamanda Afganistan üzerinde önemli etkiye sahip olan bölgenin iki önemli ülkesi Rusya ve İran hadiselerin gidişatına paralel olarak birçok bölgesel olayda olduğu gibi muhtemelen bu olayda da güç birliğine gideceklerdir. Zira Afganistan’da Taliban karşıtı Kuzey İttifakı içerisinde mevcut bulunan güç dengelerinde belirli etki ve ağırlıklara sahip olan bu iki ülke kurulacak yeni bir Afgan yönetimi içerisinde Batı karşısında etkilerini geçerli kılmak için kendilerine yakın olan grupları ortak hareket etme konusunda iknaya girişebileceklerdir.²⁵⁸

Bugün Rusya’nın desteklediği Kuzey İttifakı’nı oluşturan bütün kabilelerin ortak özellikleri “Peştun” karşıtı olmalarıdır. Bu ortamda ABD’nin Pakistan ile beraber oluşturmaya çalıştığı “Peştun” ağırlıklı bir yapılanma içerisinde Kuzey İttifakı’nın

²⁵⁶ Necip Yıldırım, Batı’nın Çıkamaz Sokağı: Afganistan, *Ortadoğu Analiz*, 2011, c.3 s.31-32. ss.83-92. s. 84.

²⁵⁷ Sasaoğlu, s.5.

²⁵⁸ Sinan Oğan, Rusya’nın İkinci Afganistan Çıkamazı, TÜRKSAM, *Dış Politika Araştırmaları Merkezi*, Güney Asya, 28 Aralık 2004. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/631-rusya-nin-ikinci-afganistan-cikmazi>.

rahatsızlığını gidermek oldukça zor gözükmektedir. Peştun, diğer bir ifade ile Taliban'a olan karşıtlığı ile bilinen bölgenin üç etkin ülkesi Rusya, Hindistan ve İran'ın da bu aşamada Taliban karşıtlığına yönelik söylemlerini giderek daha yüksek seslerle ifade etmeleri ve kendi destekledikleri Taliban dışındaki güçlere daha fazla yardım etmeye başlamaları bölgede Taliban rejimi yıkılsa dahi şimdi ortak payda Taliban'a karşı oluşturulmuş olan koalisyonun hükümet kurma aşamasında çok büyük sorunlarla karşılaşabileceğini söylemek mümkündür. Zira Rusya "Taliban ve teröristler bir madalyonun iki yüzüdür" benzetmesini yaparak kesinlikle Taliban'a karşı olduğunu ortaya koymuştur.²⁵⁹

Rusya, ABD'ye Afganistan konusunda her türlü desteği verirken, operasyonların sadece Afganistan'la sınırlı kalmasını ve diğer bölgelere (Irak v.s) sıçramaması gerektiği hususunu sıklıkla vurgulamaktadır. Moskova'nın bu uyarılarının içerisinde biraz tehdit de sezilmek mümkündür. Zira Moskova, ABD'nin operasyonları Afganistan dışına taşıması durumunda mevcut koalisyonun dağılacağını ifade etmektedir. Rusya, ABD'nin bu operasyonu fırsat olarak kullanıp özellikle Ortadoğu'da Irak vb. ülkelere de saldırarak bu bölgede Rusya'nın hayati çıkarlarına darbe vuracağından endişe etmektedir.²⁶⁰

Afganistan, Rusya Federasyonu'nun "Yakın Çevre" doktrini içerisinde önemli bir jeopolitik algılama sahasıdır. Rusya, Taliban sonrası Afganistan'da özellikle kuzey bölgesinde kendisine bir "nüfuz bölgesi" verilmesini istemektedir. Rusya'da özellikle askeri çevreler, Kuzey İttifakı'nın daha fazla desteklenerek Afganistan'ın büyük kısmının hatta başkent Kabil'i ele geçirmelerinin sağlanması ve Tacik grupların düzenli ordu kurma çalışmalarının desteklenmesi gibi konularda Başkan Putin'e baskı yapmaya çalışmaktadırlar.²⁶¹

3.3.3 Çin Halk Cumhuriyeti'nin Afganistan Politikası

1980'lerden itibaren hızlı bir ekonomik kalkınma sürecine giren ve kalkınma hamlesini 30 yıldır sürdüren Çin, ekonomik gücüne paralel olarak siyasi ve askeri gücünü de artırmış, bir bölge gücünün ötesinde ABD'ye rakip bir küresel devlet algısı yaratmıştır.

²⁵⁹ Yıldırım, s. 86.

²⁶⁰ Sasaoğlu, s. 6

²⁶¹ Sasaoğlu, s. 6-7.

“Çin’in yükselişi” olarak özetlenen bu durum, “Çin tehdidi” tezlerinin gündeme getirilmesine neden olmakta ve Çin’in yükselen gücü ve bu gücün dünya dengelerine etkisi küresel ölçekte tartışılmaktadır.²⁶²

1,370 milyarlık nüfusuyla dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin’in nüfusunun 2025 yılında 1,6 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Ülkedeki toplam işgücü 800 milyon civarındadır. Ancak, nüfus kontrol politikaları nedeniyle Çin’in nüfusu yaşlanmakta ve nüfus artış hızı gerilemektedir. Önümüzdeki 20 yıl içinde Hindistan’ın, Çin’in nüfusunu geçeceği öngörülere yapılmaktadır.²⁶³

Dünyanın en kalabalık ordusuna sahip Çin’de, paramiliter birlikler ve yedekler de hesaba katıldığında silahlı kuvvetlerin mevcudu 3,2 milyonu bulmaktadır. Çin, Asya’da en çok muharip gemiye sahip ülkedir. Öte yandan, donanmanın Çin kıyılarının ötesinde operasyon yapma kabiliyeti henüz sınırlıdır. Nükleer güç bakımından ABD, Rusya, İngiltere ve Fransa’dan sonra 5. sırada yer alan Çin’in stratejik silah envanterinde 8.000 km menzilli 20 adet ve 5.000 km menzilli 24 adet balistik füzesi olduğu tahmin edilmektedir. Savunma harcamalarında, ABD ve Rusya’dan sonra gelen Çin’in 2012 yılı resmi savunma bütçesi 106 milyar dolar olarak açıklanmıştır.²⁶⁴

Çin, ekonomik kalkınma hedefini gerçekleştirebilmek için barışçı ve istikrarlı bir uluslararası düzene ihtiyaç duymakta ve barış içinde bir arada yaşama politikası izlemektedir. Kendisine yönelik küresel algının farkında olan Çin, hegemonyacı emellerinin bulunmadığı, barışçı kalkınma idealine bağlı olduğu ve yükselen gücünün hiçbir ülke veya bölgeyi hedef almadığı mesajlarını her fırsatta vermektedir. Siyasetin dokümanlarla duyurulmasının bir teamül olduğu Çin’de, Eylül 2011’de yayınlanan “Barışçı Kalkınma” başlıklı Beyaz Kâğıt benzer bir yaklaşımla, Çin’in yayılmacı bir siyaset güdeceği ve saldırgan hale geleceği korkularının bertaraf edilmesi amacıyla hazırlanmıştır.²⁶⁵

²⁶² Babor Haya, “Uluslararası Alanda 11 Eylül Sonrası Afganistan”, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2014 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), s. 91.

²⁶³ Haya, s. 92.

²⁶⁴ Ahmet K. **Han**, Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan’da Süpergüç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, s. 59.

²⁶⁵ Faridullah Talash, “Afganistan- Çin İlişkileri”, Niğde Üniversitesi SBE, Niğde 2016 (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), s. 48.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) daimî üyesi olan Çin, bölgesel ve uluslararası sorunların mümkün olduğunca Birleşmiş Milletler (BM) zemininde çözümlenmesini desteklemekte, öte yandan, doğrudan kendisini ilgilendirmeyen konularda BMGK içinde öne çıkmaktan kaçınmaktadır. Herhangi bir askeri ittifaka bağlı olmayan Çin, BM şemsiyesi altındaki barışı koruma çabalarına katkı sağlamaktadır. Çin ayrıca, ŞİÖ içinde ağırlıklı bir konumda yer almakta, ASEAN ve Asya'da İş birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı gibi bölgesel güvenlik ve istikrarın korunmasına yönelik forumlara aktif olarak katılmaktadır.²⁶⁶

Kendisini dünyanın gelişmekte olan en büyük ülkesi olarak tanımlayan Çin, ekonomik gelişimi paralelinde kalkınma yardımları sağlayan bir ülke haline gelmiştir. Çin resmi verilerine göre 1950-2009 döneminde sağlanan dış yardım tutarı 40 milyar Dolardır. Çin'in kalkınma yardımlarının yarıya yakını Afrika'ya, geri kalanı Asya ve Latin Amerika ülkelerine verilmiştir. Yayılmacı emelleri olmadığını vurgulamasına ve ekonomik kalkınması için istikrar ihtiyacına rağmen, Çin'in artan gücü dış politikada daha iddialı bir tutum benimsemesine neden olmaktadır. Esasen Çin'in dış politikada fazla öne çıkmaktan kaçınma yönündeki tutumunu, mevcut koşullarda sürdürmesinin zor olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Çin dış politikası geleneksel olarak "Rüzgârda en yüksek ağaç olmama" ilkesiyle şekillenmekle birlikte, Çin'in küresel sistemde daha fazla sorumluluk üstlenmesi beklentisi artmaktadır. Ayrıca Çin'de bazı kesimler ülkelerinin artan gücü doğrultusunda görünürlüğünü yükseltmesi gerektiğini savunmaktadır.²⁶⁷

Özellikle kırmızı çizgileri olarak nitelendirdiği egemenlik hassasiyetleri konusunda tavizsiz tavırlar sergileyen Çin, diğer ülkelerin işlerine müdahale olarak algıladığı söylem ve eylemlere sert tepki göstermektedir. Tayvan, Tibet ve Sincan-Uygur Özerk bölgesi kaynaklı ayrılıkçı hareketlerin diğer ülkeler tarafından desteklenmemesi beklentisi taşıyan Çin, ayrılıkçı olarak nitelendirdiği şahıslara yönelik devlet kabullerinden rahatsızlık duymaktadır. Çin'in ekonomik iş birliğine duyulan ihtiyaç bu

²⁶⁶ Talash, s. 50.

²⁶⁷ Sasaoğlu, s. 9.

anlamda diğer devletlerin davranışlarını etkilemekte, ülkeler Çin'le ilişkilerini çatışma eksenine oturtmaktan kaçınmaktadır.²⁶⁸

Denizlerdeki egemenlik ihtilafları da Çin'in son dönemde daha iddialı hale geldiği bir alandır. Pek çok bölge ülkesiyle deniz alanlarının kullanımı konusunda çakışan iddiaları bulunan Çin, bu meseleleri ülkelerle ikili düzeyde ve ASEAN gibi bölgesel forumlarda ele almayı tercih etmekte, ABD başta olmak üzere, diğer ülkelerin konuya müdahil olma girişimlerine tepki göstermektedir.²⁶⁹

Uluslararası ilişkilerin egemen eşit devletler arasında yürütülmesi ilkesini benimseyen Çin, insan hakları gibi gerekçelerle ülkelerin içişlerine müdahale edilmesine karşı çıkmaktadır. Anılan dış politika yaklaşımı ve sömürgeci bir geçmişe sahip olmaması Çin'e yumuşak güç unsuru olarak geri dönmekte ve Afrika gibi bölgelerde genellikle iyi karşılanmasını sağlamaktadır.

Ekonomik kalkınması için duyduğu enerji ihtiyacı, Çin'in bölgesel ve küresel siyasetini şekillendiren önemli bir faktördür. Enerji arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve nakil güzergâhlarının emniyetinin sağlanması enerji siyasetinin iki önemli sütununu oluşturmaktadır. Bu kapsamda Çin, enerji zengini bölgelere özel önem vermekte, enerji nakil güzergâhları üzerinde kontrol sahibi olabilmek için projeler geliştirmekte, deniz yolunun risklerine karşı kara ve demiryolu ile boru hatları projelerini gündeme getirmektedir. Orta Asya, Kafkaslar, Güneybatı Asya, Latin Amerika, Afrika ve geniş Ortadoğu bölgesinde enerji konusundaki ağırlığını artıran Çin, enerji güvenliğini sadece ekonomik açıdan değil, stratejik açıdan da değerlendirmektedir.²⁷⁰

1993 yılından bu yana net petrol ithalatçısı olan Çin'in petrol ithalatında en çok pay sahibi ülkeler Suudi Arabistan, Angola, Rusya ve İran'dır. Ayrıca Sudan, Irak, Oman, Orta Asya ve Latin Amerika ülkelerinden de petrol ithal edilmektedir. Doğalgaz Çin'in enerji tüketiminde hali hazırda %3 gibi küçük bir paya sahip olmakla birlikte, doğalgazın toplam enerji tüketimindeki payının 2030'a kadar %10'a çıkarılması

²⁶⁸ Han, s. 61.

²⁶⁹ Mehmet Seyfettin **Erol**, Oktay Bingöl, Afganistan'da Geçiş Safhası ve 2014 Sonrası Öngörüler, *Akademik Bakış*, Cilt 5 Sayı 10, 2012, s. 175.

²⁷⁰ Mervener **Lüleci Karadere**, *Afganistan: Asya'daki Stratejik Çıkılmaz*, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İstanbul: Ağustos 2015, s. 3.

hedeflenmektedir.²⁷¹ Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan üzerinden Çin'e ulaşan Orta Asya-Çin doğalgaz boru hattının bir bölümü faaliyete geçmiştir. Çin ayrıca, nükleer, hidroelektrik, rüzgâr ve güneş enerjisinin tüketimdeki payını artırmak için projeler geliştirmektedir. Afganistan'ın kuzeyindeki petrol üretiminde aktif rol oynayan ve uluslararası toplumun Afganistan'daki çabalarını desteklemesine rağmen bağımsız bir politika izleyip direkt bir askeri müdahaleden kaçınan Çin, Afganistan'a yatırım yapmak için güvenlik gerekliliğini önceleyen ülkeler arasındadır. Afganistan'da uzun süreli bir istikrarın oluşması bölge ülkeleri gibi Çin'in de çıkarına hizmet edecektir. Çin ile Afganistan 76 kilometrelik bir sınırı paylaşmaktadır ki bu sınır Wakhan Koridoru'ndan Uygur Müslümanlarının yaşadığı Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne (Xinjiang) kadar uzanmaktadır.²⁷²

Çin açısından Taliban yönetimi altındaki Afganistan ayrı bir sorun teşkil etmekteydi. Pekin'e göre Taliban rejimi döneminde Afganistan'da yaklaşık 1.000 Uygur militanı silahlı eğitim almaktaydı. Pekin bu yüzden Uygur ayrılıkçılara destek verdiği gerekçesiyle çeşitli defalar Taliban yönetimini uyarmıştır. Yine ayrılıkçı Uygurların faaliyetleri iki sıkı müttefik olan Çin ile Pakistan'ın arasını da açmıştır. Bazı Uygur ayrılıkçıların Pakistan'da eğitim gördükten sonra Çin'e geçtiğinin ortaya çıkması üzerine Pekin, müttefiki İslamabad ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Bu ortamda Çin, Pakistan'la olan ilişkilerini tamamen ihmal etmeksizin eski rakibi Hindistan'la çeşitli konularda iş birliği yapmaya başlamıştır.²⁷³

Taliban sonrası dönemde Kabil ile iyi ilişkiler kuran Pekin yönetimi, Afganistan'da çıkacak olası bir güvenlik sorunundan ülkedeki radikal unsurların etkilenmesinden ve Taliban ile Doğu Türkistan'daki grupların etkileşime girip güvenlik tehdidi oluşturmasından endişelenmektedir. Çin Afganistan ile ilişkisini geliştirirken aynı zamanda Pakistan ile olan ilişkisini de zedelemek istememektedir. Fakat buna rağmen 2014 sonrası dönemde Pekin'in uygulamaya başladığı yeni proaktif diplomasi ve

²⁷¹ Alexander **Knyazev**, Avrasya'nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan Politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran, *Ortadoğu Analiz*, temmuz-Ağustos 2011, Cilt 3 Sayı 31-32, s. 75.

²⁷² Knyazev, s. 76.

²⁷³ Erol ve Bingöl, s. 176.

inisiyatifi ele alan ekonomik politikalar neticesinde Afganistan'da daha aktif rol oynaması beklenmektedir.²⁷⁴

Afganistan'daki yeniden yapılanma çabalarını siyasi ve ekonomik olarak destekleyen Çin, Taliban'ı Afgan siyasi hayatının bir parçası olarak kabul etmekle birlikte, eski koşullarda iktidara geri dönüşünden kaygı duymaktadır. Çin'in bu tutumunda, Sovyet-Afgan savaşından sonra SUÖB'de radikalizmin yükselmesi ve ayrılıkçı unsurların Taliban yönetiminden destek görmesi etkilidir. Çin, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD öncülüğünde Afganistan'a yapılan müdahaleye karşı çıkmamış, bunun karşılığında aşırı unsurlarla mücadelesine, terörizmle mücadele kapsamında uluslararası kabul sağlamaya çalışmış, Doğu Türkistan'da faaliyet gösteren Doğu Türkistan İslami Hareket (ETİM)'in, ABD ve BM terör listelerine alınmasını sağlamıştır. Afganistan'a ilgisi stratejik olduğu kadar, ekonomik saiklerden de kaynaklanan Çin, hali hazırda en büyük yabancı yatırımcı konumunda olduğu Afganistan'da özellikle maden kaynaklarına ilgi duymakta, bu nedenle yatırım projelerinin hayata geçirilebileceği güvenli bir ortamın tesisini istemektedir.²⁷⁵

ABD'nin 11 Eylül sonrası Afganistan'a yönelik askerî harekâtı, Taliban rejimini yıkması ve El Kaide örgütünün varlığını çökertmesi dolayısıyla Çin açısından olumlu olmuştur. Pekin terörle mücadele konsepti çerçevesinde Afganistan ve diğer Orta Asya ülkelerindeki Doğu Türkistanlı ayrılıkçıları sindirme fırsatını yakalamıştır.²⁷⁶

3.3.4.AB'nin Afganistan Stratejisi

11 Eylül olayından önce AB üye ülkeleri tek tek kendi ulusal menfaatleri doğrultusunda Afganistan ile ilgili proje ve eylemlerde bulunuyorlardı. 11 Eylül sonrasında ise AB ve üye ülkeleri terörün karşısında olduklarını belirtip, terörle mücadele için Amerika ile birlikte Afganistan sahnesine bütün olarak rol oynamaya karar vermişlerdir. Ama bu kararların hepsi kâğıt üzerinde kalmış ve ortak dış politika konusunda, Afganistan Birlik üyeleri arasında tam bir uzlaşma sağlanamamıştır.²⁷⁷

²⁷⁴ Knyazev, s. 76.

²⁷⁵ Knyazev, s. 76-77

²⁷⁶ Knyazev, s.77.

²⁷⁷ Sanem Özer, Ceren Uysal Oğuz, Senem Atvur, NATO ve AB'nin Değişen Güvenlik Stratejilerinin Afganistan Örneğinde Değerlendirilmesi, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (19) 2010, s. 258.

Üye devletler arasındaki görüş ayrılıkları, Birliğin somut, açık ve net bir Afganistan politikası üretmesine engel olmuştur. Halen üye ülkeler Afganistan'daki faaliyetlerini birlik adı altında değil, her biri kendi ulusal çıkarları adına yürütmektedir. Örneğin: Hollanda ve Danimarka, insan hakları konusunda faaliyet ya da yatırım yapmayı tercih ederken, İtalya yargı reformu, Almanya ve Fransa yönetim konusuyla ağırlıklı olarak ilgilenmektedir.²⁷⁸

Üye ülkelerin iç siyasetlerindeki çıkarları doğrultusunda farklılaşan ilgi alanları Afganistan'a yapılan mali yardımlara da yansımakta ve bütçe konusunda Afganistan ihtiyaçları önceliklendirilmeden AB üyelerinin proje ve isteklerine göre bütçe tahsis ederek uygulamaktadırlar. Konuyu örneklendirecek olursak; İngiltere Hilmend şehri ile ilk andan itibaren yakından ilgilenmektedir. Bu şehrin özelliği afyon üretimde birinci sırada yer alıyor olmasıdır. İngiltere diğer AB üyeleri afyon üretimi ve kaçakçılığından ekonomik ve sosyo-kültürel, ahlaki ve sağlık gibi çok yönlü zarar gördüğünden dolayı saldırı sonrası geçen on yılı aşkın süreç içerisinde ajanları sadece bu şehirde bulunmakta, faaliyetlerini bu bölgede yoğunlaştırmıştır.²⁷⁹

Kısaca, gelişmiş ülkelerin Afganistan'a demokrasinin yerleştirilmesi, kalkınmanın ve büyümenin sağlanması, insan haklarının yerleştirilmesi ve yoğun din baskısının kabul edilebilir düzeylerde bırakılması gibi insani yardımları kendi çıkarları gereği ortaya atılan kamuoyunu ikna etme söylemleri görünümünü her geçen gün daha netleştirmektedir. Aslında İspanya, İtalya ve Fransa gibi eski sömürge devletleri, eski sömürgeleri olan Afrika ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesine öncelik verirken, sömürgesi olmayan Almanya ve Doğu Avrupa ülkeleri Afganistan'a öncelik vermektedir, stratejik ortak olan İngiltere ve ABD ise eş uyum ile çalışmakta ve birbirlerinin politikalarını takip etmektedirler.²⁸⁰

AB 11 Eylül olaylarından sonra Afganistan'ı uluslararası bir tehdit olarak görmüş ve Afganistan'da yaşanan gelişmelere dahil olmaya başlamıştır. Avrupa Birliği liderleri Afganistan'da barış ve istikrarı sağlama söylemleriyle Afganistan sahnesine girmiştir.

²⁷⁸ İhsan **Bal**, *Terörizm Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadele Ulusal ve Bölgesel Deneyimler*, 1. Baskı, Ankara, 2006, s. 198.

²⁷⁹ Shafi Ershad, "Afganistan'da 2001 Sonrası Devlet İnşasında Avrupa Birliği'nin Rolü", Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2014 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 36.

²⁸⁰ Muhiburrahman **Rahimi**, *Nakdi Bar Sakhtar-e- Nizam Dar Afghanistan* (Afganistan'daki Devlet Yapısının Üzerinde Bir Analiz), Kabil, Sayit Yayınları, 2008, s. 176- 177.

Bu amacın gerçekleşmesi için Afganistan'daki devlet kurumlarının yeniden inşası, demokrasi ve siyasi seçimlerin desteklenmesini araç edinmiş ve konumunu belirlemiştir.²⁸¹ AB, Afganistan ile ilgili düzenlenen uluslararası konferansları temel çözüm olarak görmektedir. Konferanslar sırasında Afganistan eylemi için uluslararası toplumla uzlaşma sağlamak için çaba göstermiştir Bu yüzden de Afganistan ile ilgili uluslararası konferansların çoğunu AB üyesi ülkelerde düzenlemiştir. Almanya, İngiltere, İtalya ve Fransa'nın yanı sıra AB'nin diğer önemli üyeleri bu konuda aktif role sahiptirler.²⁸²

AB 2001 yılında Afganistan'daki siyasi varlığını artırmak için, ülke'ye bir AB Özel Temsilcisi atamıştır. Bu kapsamda Alman bir bürokrat olan Mr.Klaus Peter Klaiber, Konsey kararıyla atanan ilk özel temsilci olmuştur. Bu görevlendirmeye AB, bazı üye ülkelerin bireysel tutumlarına rağmen, Afganistan da “bir bütün” olarak rol oynama isteğini ortaya koymuştur. Başlangıçta askeri konularda transatlantik ilişkileri ön planda tutan üyeleri nedeniyle AB, Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) enstrümanları yerine ekonomik ve siyasi katkı yapmayı tercih etmiştir. Bu durum ise AB'nin Afganistan'da “yumuşak güç aktörü” olarak görülmesine sebep olmuştur.²⁸³

AB görevini yerine getirebilmek amacıyla, Ocak 2002'de Başkent Kabil'de Avrupa Birliği Afganistan Delegasyonu kurmuştur. AB özel temsilcisi aynı zamanda AB Afganistan Delegasyonu başkanıdır. Afganistan'da AB Delegasyonu diplomatik bir misyonla faaliyet göstermektedir. Bu delegasyon AB için, konsolosluk işlemleri dışında, bir tür büyük elçilik işlevi yerine getirmektedir. Delegasyon, AB'ye üye ülkelerin Afganistan'a akredite büyük elçilikleri ile yakın temas ve koordinasyon halindedir. Delegasyon aynı zamanda kamu kurumları, siyasi partiler, iş çevreleri, akademik çevre ve düşünce kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve kültür alanında faaliyet gösteren aktörlerle de çok çeşitli şekillerde irtibat halindedir. Bunların yanı sıra Delegasyon, Avrupa Birliği'nin görünürlüğünü arttırmak ve Birliğin değerleri ve

²⁸¹ Ershad, s. 36.

²⁸² Ertan **Efegil** ve Neziha Musaoğlu, “Demokratikleştirme Bağlamında, Avrupa Birliği'nin Orta Doğu Politikası”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 1, 2008, s. 172.

²⁸³ Ershad, s. 36.

Afganistan'daki faaliyetleri hakkında bilgilerin yaygınlaştırılmasını amaçlayan kapsamlı bir bilgilendirme ve iletişim programını da uygulamaktadır.²⁸⁴

16 Kasım 2005 tarihinde Strazburg'da AB ile Afganistan arasında bakanlık düzeyinde siyasi diyalog kuran ve ilişkileri düzenleyen "Ortak Bildirge" adıyla yeni bir mekanizma ihdas edilmiştir. Bu bildirge ile karşılıklı yükümlülükler beyan edilmekte; aktarılan yardımların özellikle demokratik yapının güçlendirilmesi, şeffaf bir yönetim mekanizmasının geliştirilmesi, hukukun üstünlüğü, insan haklarının özellikle kadın ve çocukların korunması, sivil toplumun gelişimi, yoksulluk, uyuşturucu ve rüşvetle mücadele gibi konulara odaklanması gereği vurgulanmıştır.²⁸⁵

AB'nin Afganistan ile olan mevcut ilişkisi 2006 yılında Londra Konferansıyla hayat bulan "Afganistan Sözleşmesi"ne dayanmaktadır. Sözleşmede "istikrarlı ve refah düzeyi yüksek, iyi bir yönetime sahip, insan haklarını yasa ile güvence altına alan bir Afganistan için çalışma" amacı görülmektedir. Afganistan Sözleşmesine dayalı olarak AB, Afganistan'la karşılıklı iş birliği ve yükümlülükler geliştirmiştir.²⁸⁶

AB halihazırda bir dizi siyasi, sivil ve ekonomik enstrümanlarla Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunmak ve AB'nin Afganistan ile ilişkisini politik bir proje çerçevesinde şekillendirerek projenin nihai hedefi olan başarısız devleti tekrar diğer ulus devletler seviyesine ulaştırarak güven ortamını yaratmaktır. Bu şekilde AB daha çok yumuşak güç "iş birliği, diyalog, demokratik dönüşüm süreçleri" ve kurum inşası üzerine kurulu bir strateji takip etmektedir. 2001 yılından başlayarak günümüze kadar Avrupa Birliği sürekli olarak Afganistan üzerinde ekonomik ve politik etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır. Bazen tek başına, bazen de uluslararası örgütler çatısı altında hareket etmektedir.²⁸⁷

AB'nin Afganistan'ı gündemin üst sıralarında tutup ülkeye bu kadar ilgi duymasının arkasında yatan nedenler, şüphesiz bu ülkedeki değişik çıkar algılamalarıdır. Bu çıkar algılamalarına baktığımız zaman, hem AB'nin bu ülkeye neden bu kadar önem verdiği, hem de AB Afganistan politikası daha kolay anlaşılacaktır. Ancak AB Afganistan'daki yaptığı faaliyetlere geçmeden, AB'nin bu ülkedeki politikalarını şekillendiren çıkar

²⁸⁴ Efegil ve Musaoğlu, s. 172.

²⁸⁵ Özer, Oğuz ve Atvur, s. 260.

²⁸⁶ Sasaoğlu, s. 6.

²⁸⁷ Ershad, s. 40.

algılamalarını ortaya koymak gerekmektedir. AB açısından Afganistan'dan kaynaklanan çıkarlar arasında en üst sırada yer alan AB güvenlik meselesidir. Ayrıca terör olaylarının yanı sıra AB güvenliğine tehdit oluşturan diğer unsurlar da insan kaçakçılığı ve uyuşturucudur.²⁸⁸ AB açısından Afganistan'daki yaşanacak herhangi bir istikrarsızlık veya çatışmanın AB'ye ve Birlik üyesi ülkelere zarar vereceği düşünülmektedir. Bu görüşe gerekçe olarak ise 11 Eylül 2001 yılında gerçekleştirilen terörist saldırılar sonucu uluslararası terörizmin kabul edilmesi ve bu olgunun sadece Afganistan'ı değil, tüm dünyayı tehdit edecek ve uluslararası toplumu çok derinden zarar verecek bir unsur olduğu gösterilmektedir. Bu yönüyle, uluslararası terörist grupların Afganistan gibi ülkelerdeki zayıf güvenlik yapılanmalarından faydalanıp hedef ülkelere ulaşmak için bu ülkelere yerleşmeleri ya da onu bir geçiş koridoru olarak kullanmaları gerçeği kabul edilmiştir.²⁸⁹

ABD ile paralel görüşler doğrultusunda AB ve üye ülkeler bu tür suç örgütlerine karşı AB sınırlarının dışında mücadele etmek kararı almış ve 11 Eylül olayı bir anda yeni politikaları ve bu politikaların benimsenmesini gündeme getirerek Avrupa Güvenlik Stratejisinin (AGS) değişmesini sebep olmuştur.

Bu bağlamda, 2003 yılında yayınlanan Avrupa Güvenlik Stratejisinde uluslararası güvenlik için yeni tehditler belirlenmiş ve bu yeni tehditler şu şekilde sıralanmıştır:

- Terörizm,
- Kitle imha silahlarındaki artış,
- Bölgesel çatışma,
- Başarısız devletler,
- Organize suçlardır.²⁹⁰

AB Afganistan'ı bu beş temel tehditten dolayı başarısız bir devlet saymaktadır ve Afganistan olayına müdahil olmaktadır.²⁹¹ AB güvenliğinin tehdit olarak gördüğü başka

²⁸⁸ Bülent Aras, Şule Toktaş, *Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan*, SETA Yayınları II, I. Baskı, 2008, s. 59-60.

²⁸⁹ Aras ve Toktaş, s. 60.

²⁹⁰ Ershad, s. 45.

²⁹¹ Serdar Örnek, On bir Eylül Olayları Ve Afganistan Operasyonu, *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2012, s.1, ss.107-134, s. 121.

bir faktör de göç sorunudur. Göçün günümüzde dünyanın en büyük sorunlarından biri haline gelmesine neden olan pek çok faktör bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri; ekonomik eşitsizlik, siyasi nedenler ve şiddet eylemleridir. Göç olgusu, kimileri için bir kaçış ve kurtuluş olarak anlam kazanırken, kimileri için ise bir sorun ya da bir tehdit olarak algılanmaktadır. Avrupa’da Göç, 1970’lerin sonlarından itibaren sosyal bir sorun haline gelmiştir. Ancak 1990’lardan itibaren özellikle 11 Eylül olayından sonra göç problemi Avrupa’da ciddi bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. AB ülkeleri, son dönemde bu durumu artan bir güvenlik problemi olarak görmeye başlamıştır.²⁹²

Afganistan’dan da her sene yüzlerce sığınmacı ve göçmen yasal ve yasadışı yollardan Avrupa sınırlarını geçmeye çalışmaktadırlar. Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere zengin ülkelerin sınırlarını daha iyi bir yaşam kurmak için bazen yasal bazen de yasadışı yollarla geçmektedirler. Hâlihazırda 500.000 Afgan mülteci Batı Avrupa’da bulunmakta ve bu göçmenlerin %20’si belirsiz bir durumda yaşamaktadır.²⁹³

Afganistan’da yasa dışı afyon üretimi, AB ve diğer ülkelerin güvenliği etkileyen bir diğer faktördür. Yasa dışı uyuşturucu ticareti Afganistan’ın iyileştirilmesi konusunda en önemli problemlerden biri olarak görülmektedir. 1980’lerin sonuna doğru, Sovyetler Birliğine karşı mücadele etmek için silah almaya çalışan mücahit gruplar yasadışı bu ticareti gelir kaynağı olarak kullanmış ve bu dönemde mücahitlerin haşhaş üretimi CIA ve ISI tarafından da desteklenmiştir. İç savaş sırasında da ülkede güçlü ve merkezi bir hükümetin olmaması, kargaşa ortamında uyuşturucu üretimi ve ticaretini artırmıştır. Taliban yönetimi sırasında bu durum daha da güçlendirmiştir. Taliban da aynı şekilde uyuşturucu ticaret ile kendini finanse etmeye çalışmıştır. Böylece tarih boyunca savaş sırasında uyuşturucu bir silah olarak farklı gruplar ve ağlar tarafından kullanılmıştır.²⁹⁴

Uyuşturucu kaçakçılığı İran, Orta Asya ve Rusya’yı yakından etkilemektedir. Çünkü bu ülkeler üzerinden illegal örgütlerce uyuşturucu Avrupa ve diğer ülkelere kaçak yollarla sokulmaktadır. Bu yüzden Avrupa Birliği farklı yöntemlerle haşhaş üretimi ve ticareti konusunda Afganistan’da bazen tek başına bazen de NATO ve ISAF çatısında uyuşturucu üretime karşı faaliyet göstermiştir. Söz konusu Afganistan’daki yasadışı uyuşturucu ile mücadele kararı uyuşturucu ticaretinin Taliban için bir gelir kaynağı

²⁹² Aras ve Toktaş, s. 62.

²⁹³ Aras ve Toktaş, s. 63.

²⁹⁴ Ershad, s.48.

olması ve uyuşturucu kaçakçılığı ağlarının son derece karmaşık ve güçlü olması nedeniyle pek kolay uygulanamamaktadır.²⁹⁵

AB'nin güvenliği Afganistan güvenliğine önemli derecede bağlıdır. Bu yüzden AB Afganistan'da bulunarak ülkenin halkına ve devletine güvenlik ve istikrarı sağlamada yardımcı olmak istemektedir. AB'nin Afganistan'da artan etkisinin altında yatan nedenlerden biri de AB'nin uluslararası rolü ve onun aktör sorunu ile bağlantısıdır. 1990'ların başında temelleri atılmış olmasına rağmen AB üyesi ülkeler hala tek sesli bir ortak dış politika geliştirememişlerdir. Başka bir deyişle AB hala kendi alanı dışında ciddi anlamda etkili olabilmek bir kapasite geliştirememiştir. AB, Afganistan gibi ülkelerde Ortak Dış Güvenlik Politikası (ODGP) kapsamında geliştirdiği bütün diplomatik, ekonomik ve askeri kapasiteleri denemek istemektedir.²⁹⁶ AB yumuşak güç aracılığı ile 2001 yılından beri bu ülkede barış ve istikrarın sağlanması için, önemli mali ve insani kaynak aktarmıştır. AB tarafından yapılan çabaların başarısızlıkla sonuçlanması halinde, Birliğin uluslararası alandaki imaj ve konumu zedelenebilmektedir. Şüphesiz AB'nin gelecekteki uluslararası pozisyonu bu ülkede ve bunun gibi benzer ülkelerde elde ettiği başarı ya da başarısızlıklara bağlı olmaktadır.²⁹⁷

Genel bakımında, Avrupa Birliği Afganistan'da Geçici Kurumun kurulmasından sonra, 2002 ve 2011 yılları arasında 2,118.34 Avro Afganistan hükümetine mali destek vermiştir. Üstelikle, AB Afganistan için çok yıllık gösterge programına göre 2011- 2013 yılları arasında 600 milyon Avroluk mali tahsisi öngörülmüştür.²⁹⁸

AB öncelikli olarak 2003-2006 yılları arasında, Afganistan'da yoksulluğu azaltılması amacıyla kırsal kalkınma, gıda güvenliği, yönetim, altyapı ve sağlık alanlarını desteklemiştir. Son dönemlerde ise yardımlar daha ziyade kalkınma, sivil toplum, insan hakları, kamu yönetimi, yaşam kalitesinin artırılması gibi konulara odaklanmıştır. Avrupa Komisyonu tarafından Afganistan'ın 2007-2013 dönemine ilişkin Ülke Strateji Belgesi'nde vurgulanan kilit işbirliği hususları doğrultusunda düzenlenen Çok Yıllı

²⁹⁵ Aras ve Toktaş, s. 65.

²⁹⁶ Aras ve Toktaş, s. 66.

²⁹⁷ Ershad, s. 50.

²⁹⁸ Örnek, s.123.

Gösterge Programı'nda (2007-2010) da yardımların sektörlere göre tahsisi bu yönelimi desteklemektedir.²⁹⁹

Sektörel yansımadan görüldüğü üzere AB, yönetim ve sağlık gibi uzmanlık gerektiren idari ve teknik konular ile kırsal kalkınma gibi yerelde ekonomik girişim takviyesine yönelik proje ve işbirliği alanlarına yönelmiş durumdadır. Anılan kalemler zaten yüzde 90'lık bir orana tekabül ettiğinden AB'nin bu kapsamdaki yardım ve iş birliği stratejisini de büyük ölçüde aksettirmektedir. AB tarafından Kasım 2009'da yayınlanan "Mavi Kitap"a göre; Afganistan'a yönelik AB Yardımları içinde ağırlık payları itibarıyla İngiltere ve Almanya öne çıkmaktadır. AB üye ülkeleri arasında yardım ve işbirliği faaliyetleriyle öne çıkan diğer ülkeler ise Hollanda, İtalya, Danimarka, İsveç, Fransa, Finlandiya ve İspanya'dır.³⁰⁰

3.4. Komşu Ülkelerin Afganistan Üzerindeki Etkileri

3.4.1. Pakistan

Afganistan-Pakistan ilişkileri, 1947 yılında Pakistan'ın bağımsızlığını kazanması ile başlamıştır denilebilir. İki ülke ilişkileri, Pakistan'ın kuruluşunun ilk gününden itibaren gerginliklere sahne olmuştur. Bu gerginliklerin temelinde ise Peştunistan ve Durand Sınır Çizgisi sorunları yatmaktadır.³⁰¹

Afganistan, Peştunistan diye adlandırılan bölgenin 18. Yüzyılda Afgan Kralı Ahmet Şah Abdali döneminde Afganistan'a ait oluşunu ve bölgenin Büyük Britanya İmparatorluğu'nun direktmesiyle Afganistan'dan koparıldığını ileri sürüyordu. Pakistan ise, "Durand Sınır Çizgisi" nin Afganistan ile Büyük Britanya İmparatorluğu arasında uluslararası sınır olarak 1893 yılından itibaren Afganistan'ın bütün yöneticileri tarafından kabul edildiğini ileri sürüyordu. Afganistan ile Pakistan arasındaki bu gerginlik, Pakistan'ın batı blokuna daha yakın olması sebebi ile Afganistan'ı doğu bloku yani SSCB'ye bağımlı hale getirmiştir. Afganistan- Pakistan ilişkilerinde asıl dönüm noktası ise 1979'da Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgali ile başlamıştır. Bu dönemde

²⁹⁹ Sasaoğlu, s. 8.

³⁰⁰ Örnek, s.124.

³⁰¹ Yama Habibzada, "1990-2001 Yılları Arasında Pakistan'ın Afganistan Politikası", İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2016 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 44.

Pakistan batılı güçlerinde desteği ve isteği doğrultusunda SSCB'ye karşı savaşan mücahit gruplarını ve bunlardan da özellikle Gülbeddin Hikmetyar'ı desteklemiştir.³⁰²

SSCB'nin Afganistan'ı işgalinin ardından BM, Afganistan sorununun çözümü için devreye girmiş ve 1988 yılına kadar süren temasların ardından 14 Nisan 1988 tarihinde Cenevre Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı 15 Şubat 1989 tarihine kadar terk etmesi gerekiyordu. Pakistan, Cenevre görüşleri esnasında dünya tarafından Afganistan'da SSCB ve Kabil Hükümeti karşıtı grupların destekçisi olarak biliniyordu. Görüşmelerde Pakistan kilit ülke konumundaydı.³⁰³

Cenevre Müzakerelerinin ardından SSCB'nin Afganistan işgaline son vereceği kesinleştiğinde ABD, Pakistan'ın Mücahit gruplardan desteğini çekmesini ve yeni hükümet için çalışmasını istedi. Bu durum ise ABD ile Pakistan arasındaki ilk görüş ayrılığı oldu. ABD'ye göre yeni hükümette Afganistan'ın devrik Kralı Zahir Şah ve yandaşları iktidara gelmeli ve bu hükümet laik olmalıydı. Pakistan ise kurulacak hükümetin kendi kontrolünde bir hükümet olmasını istiyordu.³⁰⁴

SSCB'nin Afganistan'dan çıkması ile mücahit gruplar Afganistan'da daha etkili oldu. Pakistan Afganistan'ın iç işlerinde daha çok söz sahibi oldu. Mücahit gruplarının Kabil sol hükümetine karşı mücadelesi 1992 yılına kadar devam etti ve bu yıl Kabil sol hükümetinin son devlet başkanı Dr. Necibullah iktidarı mücahit gruplarına teslim etti. Bu tarihten itibaren Taliban'ın tüm ülkeye hâkim olmasına kadar geçen süre içinde Pakistan desteklediği mücahid güçleri sayesinde Afganistan siyasetinde etkisini sürdürmüştür. Bu durum 1994 yılında Taliban'ın Afganistan'da ortaya çıkmasına kadar devam etmiştir.³⁰⁵

Afganistan'ı ABD işgaline götüren sebeplerinin başında ülkedeki Taliban yönetimi ve bu yönetimin radikal İslamcı terörizm grupları yaratıp desteklemesi gelmektedir. Bu durum ise Pakistan'ın Afganistan'da izlediği stratejinin direkt yansımalarından biridir.

³⁰² Andişmend, *Amrika Dar Afganistan*, s. 111.

³⁰³ Weliam Melly, *Afganistan, Taliban ve Dünya Politikası* (Çev. Abdulghaffar Muhakik), Tahran, 1997, s. 59.

³⁰⁴ Muhammed Kasım ve Andiş Bahtiyari, *İran ve Pakistan Dar Mukabili Afganistan*, Tahran, Meclis Yayıncılık, 2001. s.164.

³⁰⁵ Zabihullah Dashti, "Karzai Döneminde Afganistan-Pakistan İlişkileri (2001-2014)", Kocaeli Üniversitesi SBE, Kocaeli 2015 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), s. 64.

Ahmet Reşit ‘Taliban İslam, Neft ve Bazi-i Bozurg-i Naw Dar Asya-i Miyana’ adlı kitabında Pakistan ile Taliban’ın arasındaki ilişkiyi şöyle anlatmaktadır: “Taliban’ın Pakistan ile çok sıkı ilişkileri vardı. Taliban, Pakistan’ın kuzeybatısında yaşayan Peştunlar ve Beluciler arasında büyük bir nüfuza sahip olan köktendinci parti Cemaat-ı Ulamay-ı İslam başkanı Mevlâna Fazıl Rahmanın, güçlü desteğine sahip idiler. Aynı zamanda Mevlâna Fazılrahman Başbakan Benazir Bhutto’nun yeni müttefikiydi ve onun ordu, askeri istihbaratı, ISI’le yakın dostluğu vardı ve Taliban’ı onlara yeni ortaya çıkan bir güç olarak tanıtmıştı.”³⁰⁶

Korgeneral Rauf Beg, “Adı Afganistan’dı Talibanların Eline Nasıl Düştü?”, adlı kitabında Pakistan’ın Taliban’ın çıkışında büyük rol oynadığını şöyle anlatmaktadır: Taliban güçlerinin Pakistan tarafından organize edildiği açık bir gerçektir. Nitekim Kandaharlı bir gazeteci olan “Ada Ağa”, British Broadcasting Corporation BBC’ ye verdiği mülakatta Taliban’dan bahsederken: “Afgan kıyafeti giymiş bu milislerin, Afgan dilini bile konuşamayan Pakistanlı milisler olduğunu, liderlerinin de Molla Muhammed Ömer” olduğunu beyan etmektedir.³⁰⁷

Emin Demirel “Taliban El Kaide ve Paylaşılmayan Ülke Afganistan” adlı kitabında Pakistan’ın Taliban’ın ilk ortaya çıkışına verdiği desteği şöyle açıklamaktadır: Pakistan-Taliban bağlantısının önemi çok büyüktür. Pakistan sınırına yakın bir bölgedeki cephaneliği ele geçirmeyi planlayan Taliban’a Pakistan’dan büyük destek gelmiştir. Baskın öncesi Pakistan tarafından atılan roketlerle çevre temizlenmiş. İşleri kolaylaşınca Taliban cephanelikleri rahatça ele geçirmişlerdir.³⁰⁸

Taliban’ın Afganistan’da ortaya çıkışına kolaylık yaratan nedenlerden biride SSCB iktidarının yıkılmasından sonra Afganistan’da barış ve istikrarın sağlanamaması ve Mücahit fraksiyonlarının kendi aralarında cereyan eden kanlı iç savaş dönemidir.

11 Eylül olayları Afganistan – Pakistan ilişkilerinin değişmesine neden oldu. 11 Eylül olaylarından önce yani Afganistan’da Taliban hareketinin iktidarı döneminde iki ülke

³⁰⁶ Mohammad Khalid Ataie, “Pakistan Ve Köktenci Akımlar: Pakistan’ın Afganistan Politikasında Köktencilik Yeri”, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2014 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 21.

³⁰⁷ Rauf **Beg**, *Adı Afganistan'dı Talibanların Eline Nasıl Düştü?*, Turan Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 44.

³⁰⁸ Emin **Demirel**, *Taliban, El Kaide, Ladin ve Paylaşılmayan Ülke Afganistan*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s. 64.

ilişkileri altın çağını yaşıyordu. Bu dönemde Pakistan, Afganistan’da siyasi nüfuzunu artırmıştı. Ayrıca Pakistan topraklarında yaşayan Peştularının merkezi hükümetten ayrılma isteklerinin önüne geçmiş oluyordu. ABD’nin uluslararası toplumun desteğini alarak 11 Eylül faillerinin cezalandırılmak için başlattığı “Enduring Freedom” Sonsuz Özgürlük operasyonu ile Taliban rejimini devirdi. Bu sırada Almanya’nın Bonn kentinde 11 Eylül olayları sonrasında Afganistan’ın geleceği hakkında görüşmeler devam ediyordu.³⁰⁹

Bu dönemde Afganistan-Pakistan ilişkilerini üç ana başlığa ayırabiliriz;

- 11 Eylül sonrasında kurulan yeni hükümet ile Pakistan ilişkisi 2003 yılına kadar normal devam etmiştir. Pakistan yeni kurulan Karzai hükümetini resmi olarak tanımıştır.
- 2003 yılında Pakistan’ın Kabil Büyükelçiliğe karşı düzenlenen protesto gösterisi iki ülke ilişkilerini germiştir. Bu gerginliğe 2005 yılında ABD’nin Kabil Büyükelçisine karşı gerçekleştirilecek olan suikast girişiminde iki Pakistanlının ele geçirildiği iddiası iki ülke ilişkilerini daha da sertleştirmiştir. Afganistan, ise Pakistan’ın Taliban’ı desteklediğini iddia etmiştir. Pakistan ise Afganistan’ın istikrarsızlığını 11 Eylül gelişmelerinin ardından oluşan düzenden Peştuların memnun olmadığını ileri sürmektedir.
- Afganistan – Pakistan ilişkileri 2006 yılında Bush’un beyaz sarayda Karzai ve Müşerrefi davet ederek arabuluculuğu sonrasında normalleşmeye başlamıştır. Bu arabuluculuk girişimi 2007’den itibaren Türkiye üstlenmiştir. Türkiye’de 2007, 2008 ve 2009 yıllarında üç kez Türkiye – Pakistan ve Afganistan üçlü zirveleri gerçekleşmiştir.³¹⁰

Bu dönemde Afganistan- Pakistan ilişkilerindeki en önemli gelişme ise uluslararası toplum Afganistan’ın sorunları ile ilgili ilk defa ciddi ve kararlı bir toplantı

³⁰⁹ Sanem Özer, Ceren Uysal Öguz, Senem Atvur, “NATO ve ABD’nin değişen Güvenlik Stratejilerinin Afganistan Örneğinde Değerlendirilmesi”, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (19) 2010, s. 271.

³¹⁰ Özer vd., s. 272.

gerçekleştiriyordu. Toplantı Pakistan'ın etkisi olmadan gerçekleşiyordu oysa soğuk savaş döneminde itibaren Batı Afganistan'a Pakistan gözünden bakmaktaydı.³¹¹

Pakistan-Afganistan ilişkileri 2009 yılında Afganistan başkanlık seçimlerinden sonra bir kez daha değişime uğramıştır. Bu tarihte ikinci defa Afganistan cumhurbaşkanı seçilen Hamid Karzai Taliban'la müzakere edeceğini ve barış masasına oturmaya hazır olduklarını açıklamıştı. Sürece Pakistan'ın desteğini almak için birkaç kez bu ülkeyi Karzai ziyaret etmişti. 2011 yılında Pakistan'a yaptığı ziyaret sırasında Pakistan yetkililerine Taliban'la müzakere politikasını açıklayarak bu konuda yardım istedi. Pakistan'ın devreye girmesi sonucu Afganistan'ın birkaç büyük şehrinde geçici olarak ateşkes ilan etti. Ancak Karzai'nin Taliban'ı müzakere masasına getirmek ve barışmak amacıyla gerçekleştirdiği bu ziyaretlerden somut bir sonuç alamadı.³¹²

Sonuç olarak Pakistan'ın Afganistan politikasının temelini Hindistan'ın dengelenmesi oluşturmaktadır. Barnett R. Rubin ve Abubakar Siddique tarafından hazırlanan raporda, Pakistan'ın; Sovyet işgaline karşı savaşan mücahitleri ve sonrasında Taliban yönetimini, Hindistan ile çatışma durumunda Afganistan'ın desteğini sağlamak, kara ve hava sahasını kullanmayı garanti altına almak için desteklediğini belirtmektedir.³¹³

Pakistan'ın bugün de Afganistan'da radikal İslami partilere destek vermesinin asıl nedeni, Afganistan'da Hindistan'ın etkisini sınırlayacak bir hükümetin bulunmasını garanti altına almaktır. Pakistan'ın Hakkani Örgütü başta olmak üzere kendisine yakın örgütlerin Afganistan'ın geçiş sonrası siyasi yapılanmasında önemli pay alması ve kendine müzahir bir yapının oluşması yönünde strateji izlemesi akla yatkındır. Pakistan bu şekilde Hindistan'ın etkin konuma geçmesini önleyebilir ve iki ülke tarafından kuşatılmaktan kurtulabilir. Pakistan bu stratejiye alternatif olarak kendisine yakın örgütlere desteğini artırabilir, müzakere ve uzlaşma sürecini sekteye uğratabilir. Batı basınında, Afganistan'da son dönemlerde siyasi figürlere yönelik suikast olaylarında görülen artışı ve özellikle Taliban ile müzakereleri yürüttüğü iddia edilen Rabbani'nin öldürülmesini Pakistan ile ilişkilendiren yorum ve değerlendirmeler dikkat çekicidir.

³¹¹ Demirel, s. 66.

³¹² Örnek, s.110.

³¹³ Özer vd., s. 272-273.

Pakistan iddiaları kesin bir dille reddetmesine rağmen Pakistan istihbaratının bu şekilde hamleler yapması şaşırtıcı olmamalıdır.³¹⁴

3.4.2. İran

İran Afganistan’da etkin rol oynayan devletlerin başında gelmektedir. Yapısalcı bir açıdan bakıldığında Fars milliyetçiliği, İslamiyet ve anti-emperyalizme dayanan İran kimliği iki ülkenin ilişkisi üzerinde etkin bir role sahiptir. Ortak bir modern tarih öncesi döneme sahip olan İran’ın doğusu ile Afganistan’ın batısında Farsça konuşulmakta, mezhepler farklı olsa da İslamiyet’e inanılmakta ve ortak kültürel özellikler bulunmaktadır. Bu durumda Afganistan İran açısından İslam-Fars kimliği üzerinden önemli bir ülke konumuna gelmektedir.³¹⁵

Taliban’ın devrilmesi İran için doğu sınırını güvenceye almasını, etki alanını genişletmesini ve Afganistan ile arasında Taliban yönetiminin “Peştunlaştırma” politikasından kaynaklanan gerginliğin sonlanmasını sağlayacak bir fırsat olmuştur. Taliban’ın devrilmesinden sonra İran gerek ekonomik yardımlar aracılığıyla gerekse Peştun olmayan etnik nüfusları Peştunlar’a karşı birleştirmeye çalışarak hem Orta Asya pazarlarına hem de enerji ticareti güzergâhına hâkim olabilmek adına Afganistan’a nüfuz etmeye başlamıştır. İran’ın isteği Afganistan’da Şii hâkimiyetini sağlamak değildir, aksine Tahran yönetimi ılımlı Sünni Peştun liderleri desteklemektedir.³¹⁶

Tahran’ın yapmaya çalıştığı, ılımlı Şii ve Sünni grupların siyasal gücü paylaşmasını sağlamaktır. Zira İran ancak bu sayede kalıcı bir barışın tesis edilebileceğini düşünmektedir. İran’ın Afganistan’da yaşayan tüm Şii Hazaraları etki altına almayı başardığı söylenemese de Tahran’ın Afganistan politikasında Hazaralar önemli bir aktördür. İran’ın Afganistan üzerinde nüfuzunun ve ticaret oranının artması bir yana, Taliban’ın İran topraklarında yaşayan Sünni Belucileri kışkırtmasından endişe eden

³¹⁴ Orhan Yazıcı “Afganistan’daki Otorite Boşluğunun Tarih Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri”, *History Studies*, Cilt 2, sayı 1, 2010, ss, 221-237. s. 225.

³¹⁵ Knyazev, s.78.

³¹⁶ Jahadkhil Jauhari, “Karzai Döneminde Afganistan-İran İlişkileri”, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 30.

Tahran yönetimi, Afganistan'da yaşayan Şii grupların İran'a göç etmesini de güvenliğini açısından riskli görmektedir.³¹⁷

İran'ın Afganistan politikasına bakarken Tahran yönetiminin Washington ile ilişkisini de dikkate almak gerekmektedir. 2001 sonrası dönemde Afganistan konusunda ABD ile işbirliği yapan İran'ın 2014 sonrası dönemde Afganistan stratejisini; Amerikan askerlerinin Afganistan'dan çekilmesi neticesinde duyulan rahatsızlığın azalması, İran sınırına yakın bölgede Afgan demokrasisini ve istikrarı tehdit edecek ayaklanmaların sürmesi, barış görüşmeleri neticesinde Taliban'ın yeniden Afgan siyasetine entegre olma ihtimali, uyuşturucu sektörünün gelişmesi, İran'ın sivil nükleer programının sürmesi ve yatırımların devam etme olasılığı gibi faktörler şekillendirmektedir. Afganistan'ın önde gelen ekonomik partnerlerinden biri olan İran, 2014 sonrası dönemde de Afganistan'ı önemli bir ekonomik etki alanı saymakta ve burayı Hindistan, Çin, Orta Asya ve Basra Körfezi arasında bir geçiş noktası olarak görmektedir. Bu bağlamda Afganistan'da, büyük kısmı Herat bölgesinde olmak üzere, eğitim, kültür, telekomünikasyon, altyapı, köprü ve yol inşası gibi birçok alanda İran yatırımları söz konusudur.³¹⁸

2001 yılına gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri, 11 Eylül saldırılarından sorumlu tuttuğu El Kaide terör örgütünü bertaraf etmek ve Taliban yönetimini devirmek amacıyla Afganistan'a müdahale etmiştir. ABD'nin Taliban yönetimini devirmesi, İran açısından bir tehdidin (Taliban) ortadan kalkmasını sağlarken; diğer yandan başka bir tehdidin (ABD'nin bölgedeki varlığı) ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak diğer taraftan ABD'nin Taliban yönetimini devirmesi, işgalin ardından geçen süreçte İran'ın Afganistan'daki etkinliğini artırmasına hizmet etmiştir. İran'ı çevreleyerek bu ülke üzerinde baskı oluşturmaya çalışan ABD, ironik biçimde Irak'ta olduğu gibi Afganistan'da da Tahran'ın nüfuzunu artırabileceği şartları meydana getirmiştir.³¹⁹

İran, Taliban sonrası Afganistan'da kurulan yeni iktidarla yakın siyasi münasebetler tesis etmiş, bu ülke ile ekonomik ilişkilerini geliştirmiş ve Afganistan'ın yeniden inşasında rol almıştır. Tahran, Afganistan yönetimine yaptığı resmi yardımlarla, İmam

³¹⁷ Armağan Kuloğlu, Sercan Doğan, "Afganistan ve Pakistan'da yaşanan Gelişmeler Ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri", ORSAM Asya Araştırmaları Programı, Ankara, Mart, 2011. s. 11.

³¹⁸ Han, s. 28-29.

³¹⁹ Salihy, s. 67.

Humeyni Yardım Komitesi ve İran Kızılay'ı gibi kuruluşların Afganistan halkına yaptıkları yardımlar vasıtasıyla Afganistan'daki nüfuzunu pekiştirmiştir. Böylece İran, Kabil üzerindeki nüfuzunu artırmış, Taliban sonrası Afganistan'da en önemli dış aktörlerden birisi olmuştur.³²⁰

1979 Sovyet işgali nedeniyle büyük kitleler halinde Pakistan'a göçmek zorunda kalan Afgan kabileler, Pakistan'da barındıkları mülteci kamplarında örgütlenecek "Mücahit Grupları"ni kurmuş ve bu gruplar, Afganistan ordusundan kaçan subayların da katılımıyla Sovyet güçlerine karşı şiddetli bir direniş başlatmıştır.³²¹ İran, SSCB'yi işgal nedeniyle kınamış ve Sovyet yönetimine Afganistan topraklarını terk etmesi yönünde çağrıda bulunmuştur. Ayrıca, Sovyet işgalinden kaçarak kendi topraklarına sığınan Afgan mültecilere barınma, gıda ve çalışma olanağı sağlamıştır.³²² Fakat Tahran İslamabad'ın aksine, Mücahitlerin kendi topraklarını kullanıp Sovyet birliklerine ve Afgan hükümet güçlerine karşı gerilla savaşı yürütmesine izin vermemiştir. İran, Afgan direniş gruplarını idari ve finansal açıdan destekleyen Pakistan, Suudi Arabistan ve ABD'den farklı bir politika izlemiş ve SSCB'ye karşı cephe almaktan kaçınmıştır. Çünkü Tahran yönetimi kendisini uluslararası ortamdan tecrit etmeye çalışan ABD'ye karşı denge unsuru olarak kullanmak istediği SSCB ile karşı karşıya gelmek istememiştir. Ayrıca, bu dönemde bütün silah, para ve cephane kaynaklarını Irak'la yaptığı savaşa ayıran İran'ın, Mücahitlere gerilla savaşı için destek sağlaması oldukça güçlü. İran, bu sebeplerden ötürü, işgal döneminde Afganistan'da etkin konumda olamamıştır.³²³

1989 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrasında İran'ın bu ülkeye yönelik ilgisi artmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli gelişme; İran'ın 1988 yılında Irak'la arasındaki savaşı bitirmesidir. İran, bu sayede, ekonomik bir yükten kurtulmuş ve kendi toprak bütünlüğüne yönelik bir dış müdahaleyi sona erdirerek ulusal güvenliğini pekiştirmiştir. Bu dönemde İran'ın Afganistan'a yönelik ilgisinin artmasına neden olan diğer bir gelişme de İran'ın, Sovyet güçlerinin

³²⁰ Pınar Arıkan, Çabalar Anlaşması: İran- Hindistan-Afganistan Baharı, *Ortadoğu*, Temmuz-Ağustos 2016 Cilt: 8 Sayı: 75, s.44-47, 2016, s. 45.

³²¹ Ergin Ayan, Avrasya'da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar Global Tricks Which On Changing Balances In Eurasia, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* Cilt 1 Sayı 1, Yıl 2010, s. 40.

³²² Arıkan, s.47.

³²³ Ayan, s.40-41.

Afganistan'dan çekilmesi sonucu ortaya çıkan güç boşluğunun Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından doldurulmasına yönelik endişeleridir.³²⁴

Moskova ve Washington'un, 1991 yılında, Afganistan'daki müttefiklerine askeri yardım yapmamak konusunda anlaşması, İran, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın Afganistan'daki manevra alanını genişletmiş, bu üç ülkenin Afganistan üzerinde nüfuz elde etme mücadelesine girişmesine neden olmuştur. İran, bu gelişmeler karşısında, Afganistan'a yönelik yeni bir dış politika stratejisi geliştirmeye yönelmiştir. Nitekim sadece Şii grupların desteklenmesi üzerine kurulmuş olan dış politika tercihi, İran'ın Afganistan politikalarındaki etki alanını daraltmaktaydı. Tahran, bu sebeple Afganistan'da Darice (Afgan Farsçası) konuşan ve Peştun olmayan etnik grupların (Tacikler ve Özbekler gibi Sünni unsurları da kapsayan) birliğini savunan bir politika izlemeye başlamıştır.³²⁵

İran, bu strateji kapsamında Peştun olmayan etnik grupları, Peştunlar'a karşı ortak bir cephe oluşturmak için birleştirmeye çalışmıştır. Böylece, Suudi Arabistan ve Pakistan'ın Peştunlar üzerinde sahip oldukları ağırlık sayesinde Afganistan'daki artan etkinliklerini sınırlandırmaya yönelik bir politika izlemiştir. İran'ın Afganistan'da Peştun karşıtı bir koalisyon kurma çabaları, 1992 yılında Tacikler, Özbekler ve Hazaralar (Şiiler) gibi Peştun olmayan etnik ve mezhepsel toplulukların bir araya gelerek Kuzey İttifakı'nı oluşturmalarıyla meyvesini vermiştir. Kuzey İttifakı, Tahran'ın da desteğini arkasına alarak ülkedeki Sovyet yanlısı komünist rejimi yıkmış ve yerine Afganistan İslam Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Ancak, Kuzey İttifak'ı tarafından kurulan yeni rejim, Peştunlar, Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından İran yanlısı bir yapı olarak görülmüş ve bu sebeple tanınmamıştır.³²⁶

Kuzey İttifakı liderliğindeki yeni rejimin kurulmasından itibaren rakip mücahit gruplar arasındaki nüfuz sahibi olma mücadelesi sürmüştür. 1994 yılında Peştun ağırlıklı Taliban, Burhaneddin Rabbani liderliğindeki hükümete karşı ciddi bir rakip olarak sahneye çıkmış ve 1996'da Kabil'de denetimi ele geçirmiştir.³²⁷ Suudi Arabistan ve Pakistan'ın Taliban'ın yönetimi ele geçirmesini memnuniyetle karşılamasına karşın;

³²⁴ Kuloğlu ve Doğan, s. 13.

³²⁵ Ali Cem Kaya, "Yeni Büyük Oyun'da Çatışma ve İşbirliği Alanı Olarak Afganistan: ABD-Rusya Kontrollü Rekabeti", Kadir Has Üniversitesi SBE, İstanbul 2012(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 43.

³²⁶ Barış Adıbelli, *Çin'in Avrasya Stratejisi*, 1. Basım, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 53.

³²⁷ Kaya, s. 44

İran, bu durumu kendi güvenliğine ve stratejik çıkarlarına karşı tehdit olarak görmüştür. Tahran, Taliban'ın ülke içerisinde yaşayan Şii azınlığa baskı yapmasından ve bu durumun sonucunda 1979 Sovyet işgali sonrası süreçte benzer bir şekilde Afganistan'daki Şii grupların İran'a göç etmesinden endişe etmiştir. İran'ın Taliban'a yönelik diğer bir güvenlik kaygısı da; Taliban'ın, İran sınırları içerisinde yaşayan Belucileri kendisine karşı kışkırtmaya kalkmasıdır.³²⁸ Tahran Taliban'ı, kendisinin bölgesel gücünü zayıflatmak için ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından kullanılan bir "maşa" olarak görmüştür. Bu nedenle, 1996 yılında Taliban'ın yönetimi ele geçirmesi sonrasında Taliban ve Kuzey İttifakı arasında 2001 yılına kadar sürecek olan iç savaş sürecinde Taliban'a karşı Kuzey İttifakı'nı desteklemiştir.³²⁹

İran'ın özellikle 1991 yılından itibaren ABD-Pakistan-Suudi Arabistan hattı ile Afganistan üzerinden giriştiği rekabetin en önemli boyutu; Orta Asya pazarlarına nüfuz edebilme ve enerji kaynaklarının geçiş güzergâhlarının belirlenmesi meselesidir. İran, 1991 yılında SSCB'nin dağılması sonrasında Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan yeni cumhuriyetleri, kendi ekonomik gelişimi için önemli bir pazar olarak görmüştür. Ayrıca, Orta Asya ve Hazar bölgesini Basra Körfezi'ne bağlayan alan içerisinde doğalgaz ve petrol kaynaklarının uluslararası pazarlara taşındığı temel güzergâh olmayı planlamıştır.³³⁰

İran, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın aksine, Türkmenistan'la ortak bir sınıra sahip olması nedeniyle Orta Asya pazarlarına doğrudan ulaşabilme imkânına sahiptir. Sahip olduğu bu coğrafi konum İran'ı, Pakistan ve Suudi Arabistan karşısında daha avantajlı bir konuma getirmektedir. Ancak, Taliban'ın Afganistan'a hâkim olması, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın Afganistan ve Orta Asya'ya daha rahat bir şekilde ulaşabilmesine ve bölgedeki etkinliklerini artırmasına imkân tanımıştır. Ayrıca, Taliban yönetimi, İran'ın bölgedeki enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında temel güzergâh olma politikasını zorlaştırması konusunda ABD'nin elini güçlendirmiştir. Taliban'ın Türkmenistan doğalgazını Afganistan üzerinden Pakistan'a ulaştıracak bir boru hattı projesini desteklemiş olması ve proje hakkında Amerikan petrol şirketi UNOCAL ile

³²⁸ Adıbelli, s. 53-54

³²⁹ Adıbelli, s. 54

³³⁰ Kaya, s. 50.

temaslarda bulunmuş olması, bu duruma belirgin bir örnek teşkil etmiştir.³³¹ Özetle, İran'ın Taliban karşıtlığı üzerine kurulu Afganistan politikası, bu bölgesel ve uluslararası gelişmeler ve stratejik çıkar hesapları ekseninde biçimlenmiştir.³³²

1996-2001 yılları arasında Taliban yönetimindeki Afganistan hem İran hem de ABD'yle olan ilişkilerinde gerginlik yaşamıştır. İran'ın Afganistan'da iktidarı ele geçiren Taliban'a karşı isyancı grupları desteklemesi, Taliban'ın da özellikle Mezar-ı Şerif'i ele geçirdikten sonra bu kentteki isyancı unsurlara karşı intikam saikiyle hareket etmesi İran-Afganistan hattındaki gerilimi tırmandırmıştır. Eylül 1998'de Taliban'ın Mezar-ı Şerif'in denetimini ele geçirdikten sonra kentteki İran konsolosluğunda 10 İranlı diplomatın öldürülmesi iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir.³³³ Tahran, konsolosluktaki diplomatların öldürülmesinden doğrudan Taliban yönetimini sorumlu tutarken, Taliban eylemi gerçekleştiren silahlı unsurların Afgan güvenlik güçlerinden firar eden başıbozuk unsurlar olduğunu ve emir komuta zinciriyle hareket etmediğini beyan etmiştir. Aynı dönemde Taliban'ın İran'ın isyancı grupları örgütlediği Bamyan ve Mezar-ı Şerif şehirlerinde Özbek, Tacik ve özellikle Şii Hazaralara yönelik katliamlar gerçekleştirmesi, iki ülke arasında çatışma olasılığını yükseltmiştir. Ancak, BM'in devreye girmesiyle muhtemel bir savaş önlenmiştir.³³⁴

Taliban iktidarı döneminde Afganistan'da El Kaide'nin oldukça dar bir dairede de olsa hareket alanı elde etmesi ve Müslüman nüfuslu ülkelerdeki ABD varlığına karşı gerçekleştirdiği eylemler Kabil-Washington hattındaki gerilimin tırmanmasına yol açmıştır. 7 Ağustos 1998 tarihinde Kenya ve Tanzanya'daki Amerikan konsolosluklarına bombalı saldırılar düzenleyen El Kaide, 2000 yılında Aden körfezinde demirli USS Cole isimli Amerikan muhribine yönelik gerçekleştirilen saldırıyı da üstlenmiştir. Bu saldırılarla birlikte ABD'nin geçmişte SSCB'ye karşı savaşması için desteklediği mücahit grupların bir kesiminin, şimdi kendisine karşı savaşmaya başladığı görülmüş, Taliban yönetimindeki Afganistan'ın Washington'la ilişkileri zedelenmiştir. Böylece, Afganistan'daki Taliban yönetiminin devrilmesi için

³³¹ Ferit **Güven**, “Küresel Bir Güç Olarak Çin'in Yükselişi”, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 23.

³³² Adıbelli, s. 54

³³³ Selçuk **Çolakoğlu**, “11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA)*, 2006, Cilt 1 Sayı 2, s. 45.

³³⁴ Burak **Çınar**, “Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2008, Yıl.4, Sayı.8, ss.21-43. s. 40

çalayan İran, Rusya ve Hindistan kampına, ABD de katılmıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında ise ABD'nin bu saldırılardan sorumlu tuttuğu El Kaide'yi bertaraf etmek ve Taliban yönetimini devirmek amacıyla Afganistan'ı işgal etmesi sürecinde İran, Rusya ve Hindistan'ın ABD ile iş birliğinde bulunması, bu durumun en açık göstergesidir.³³⁵

1998'den beri ABD ile Afganistan arasında süren gergin ilişkilere 11 Eylül saldırılarının da eklenmesi sonrasında, İran-ABD-Taliban denklemindeki dengeler değişmiştir. Taliban ve El-Kaide karşıtlığı, 1979 yılından beri birbirine düşman iki ülke olan İran ve ABD'nin, ABD'nin Afganistan işgali sürecinde Washington'la temasa geçmesine ve iş birliği yapmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin; İran, ABD'nin, Sonsuz Özgürlük Operasyonu (Operation Enduring Freedom) kapsamında Taliban hükümetini devirmesi sonrasında, Afganistan'da geçici hükümetin başkanını seçmek ve ülkenin işgal sonrası durumu görüşmek üzere 2001 yılının Aralık ayında düzenlediği Bonn Konferansı'na katılmıştır.³³⁶

Tahran ve Washington'un, bu konferans sürecinde üzerinde anlaştıkları en önemli nokta; Taliban ve El-Kaide'nin, Afganistan'da yönetimden uzaklaştırılmasını sağlamak ve yönetimi bir daha ele geçirmesini engellemektir. Bu konferansta, Tahran ve Washington, ayrıca, Afganistan'da yapılacak olan seçimlerin tarihinin belirlenmesi ve Afganistan'da kurulacak olan yeni hükümetle birlikte terörizme ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı mücadele edilmesi konusunda da anlaşmaya varmıştır.³³⁷ İran, Afganistan'da kurulacak olan geçici hükümetin başına 1992-1996 yılları arasında Afganistan'ın devlet başkanlığını yapmış Burhaneddin Rabbani'nin geçmesini istemiş, ancak ABD'nin Hamid Karzai'nin başkanlığını desteklemesi üzerine, Karzai'nin başkanlığını onaylamıştır.³³⁸

Aslında, İran'ın, ABD ile Afganistan konusunda işbirliği yapmaya yönelmesinin ardında yatan neden, sadece Taliban ve El-Kaide'nin Afganistan'daki etkisini yok etmekle sınırlı değildi. O dönemde, İran'da yönetimde bulunan Hatemi hükümeti, uygulamaya çalıştığı reformist dış politika vizyonu ile İran-ABD arasındaki husumeti giderip, iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmeyi planlıyordu. Afganistan, tam da bu

³³⁵ Adıbelli, s. 54

³³⁶ Çolakoğlu, s. 46.

³³⁷ Çolakoğlu, s. 47.

³³⁸ Çınar, s. 42.

noktada Hatemi yönetimi için çok stratejik bir öneme sahipti. Hatemi hükümeti, Afganistan üzerinden terörizme ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı iş birliği teması üzerinden ABD ile buluşabileceği ortak bir diyalog zemini oluşturmayı amaçlıyordu. Fakat ABD Devlet Başkanı George W. Bush'un 29 Ocak 2002 tarihinde İran'ın, Irak ve Kuzey Kore ile birlikte "Şer Ekseni"nin bir parçası olduğunu ilan etmesi, İran'daki reformist kanadın Washington ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çabalarını sekteye uğratmıştır. Bush'un bu hamlesi, İran ve ABD'nin, Afganistan meselesi üzerinde yapmış oldukları iş birliğini ilerletmesini güçleştirmiştir.³³⁹

ABD'nin Afganistan'ı işgali, İran'ın tehdit algıladığı Taliban yönetiminin devrilmesini sağlarken, diğer yandan başka bir tehdidin (ABD'nin bölgedeki varlığı) ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak, ABD ve NATO birliklerinin Afganistan'da konuşlu bulunması İran'ın bu ülke üzerindeki nüfuzunu artırmasına mutlak düzeyde bir engel teşkil etmemiştir. Zira Taliban sonrası Afganistan'da tesis edilen iktidar bölgede özellikle Hindistan ve İran'ın Kabil'de etkili olabileceği siyasi şartlara zemin hazırlamış, Tahran'a Afgan coğrafyasında nispi bir serbestlik kazandırmıştır. Böylece İran, Afganistan üzerindeki nüfuzunu artırmak için ikili ticari ilişkileri geliştirmeye ve bu ülkenin yeniden inşasında rol almaya çalışmıştır.³⁴⁰

İran'ın, Afganistan'ın yeniden inşasında rol almaya çalışmasında iki temel sebebin olduğu söylenebilir. Birinci sebep; İran çıkarları gereği Afganistan'da güvenliğin ve siyasal istikrarın sağlanmasını istemektedir. Tahran Afganistan'da meydana gelecek muhtemel bir siyasi kargaşa ortamı veya güvenlik zafiyeti, kendi güvenliğini de olumsuz yönde etkileyeceğine inanmaktadır. Afganistan'ın istikrarsızlık içerisine düşmesi ayrıca ABD'nin Afganistan'daki mevcudiyetinin pekişmesine ve rolünün güçlenmesine neden olacaktır. İkinci sebep ise; İran, Afganistan'ın savaş sonrasında yıkıma uğramış altyapısını geliştirerek Afganistan pazarındaki payını artırmak istemektedir. İran, bu hedeflerini gerçekleştirebilmek için Afganistan'ın kalkınmasına yardımcı olarak bu ülke üzerinde ilk etapta ekonomik alanda nüfuz sahibi olmaya gayret etmiştir. Nitekim Sovyet işgali, iç savaş ve ABD işgalinin yol açtığı yıkımdan çıkan

³³⁹ Adıbelli, s. 55.

³⁴⁰ Raşid, s. 78.

Afganistan ile İran arasında 2000’li yıllarda İran lehine asimetrik bir ticari ilişkinin geliştiği gözlemlenmiştir.³⁴¹

İran, 2001 yılında Afganistan’a 52 milyon dolar tutarında ihracat yaparken, bu tutar 2012 yılında 2,18 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. İran’ın Afganistan’a gerçekleştirdiği başlıca ihracat kalemleri petrol ürünleri, beyaz eşya, inşaat malzemeleri, tıbbi ürünler, çimento, deterjan, halı ve demir-çelik ürünlerinden meydana gelmektedir. Afganistan ekonomisinin temel dinamiğini tarım ve hayvancılık sektörleri oluşturmaktadır. Afganistan, bu nedenle; tarım ve hayvancılık sektörlerinin dışındaki ürünleri ithal etmek durumundadır. Görüldüğü üzere İran, Afganistan’a tarım dışı ürünlerini satarak, Afganistan pazarındaki etkinliğini artırmaktadır. Ancak 2001 yılından günümüze kadar geçen süreçte İran’ın, Afganistan pazarındaki etkinliği artmış olsa da Afganistan’ın 2001-2011 yılları arasında yapmış olduğu toplam ithalat içindeki payı yüzde 7 seviyesinde kalmıştır.³⁴²

İran’ın Afganistan’daki ekonomik gücünün artmasına katkı sağlayan diğer bir etken de; Afganistan’da faaliyet gösteren 500 den fazla İranlı şirkettir. İran, bu şirketlerin yardımıyla, Afganistan’ın yeniden yapılanmasında ve kalkınmasında rol oynamaktadır. Bu noktada, İran’ın savaş sonrası yıkıma uğramış olan Afganistan ekonomisine en önemli katkısı; Afganistan’daki altyapı projelerinin geliştirilmesine destek vermesidir. Bu altyapı projeleri, eğitim, bilim, kültür ve teknik-mühendislik alanlarını kapsamaktadır.³⁴³ Afganistan’ın Herat ve Nimruz şehirlerine elektrik şebekelerinin kurulması, 122 kilometre uzunluğundaki Dogarun-Herat ve 4 kilometre uzunluğundaki Milek-Zerenc yolunun inşası, Zerenc bölgesinde bir sağlık merkezi ve meslek-teknik okulunun ve Herat Kültür Merkez’inin inşası bu projelere örnek gösterilebilir. Afganistan Ticaret ve Sanayi Bakanı Enver-ül Hak Ahadi’nin 2011 yılında verdiği bilgilere göre İran, Afganistan’da 360 milyon dolar değerinde olan 110 adet mühendislik projesi yürütmektedir. İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salih’inin yaptığı açıklamaya göre ise İran, 2001 sonrası Afganistan’a okul, hastane, karayolu ve demiryolu inşa etme projelerine 500 milyon doların üzerinde yatırım yapmıştır. Ayrıca,

³⁴¹ Hasan **Kanbolat** ve Hasan Ali Karasar, “Bölge Devletlerinin Perspektifinden Afganistan”, *ORSAM Rapor*, No: 82, Ekim 2011, s. 9

³⁴² Dario Cristiani, **Equilibri** “İran Dış Politikasında Afganistan’ın Rolü”, *“Stratejik Analiz”*, Eylül, 2007. s. 11.

³⁴³ Kanbolat ve Karasar, s. 11.

İran'ın bu yatırımları, su ve elektrik tedarikinin sağlanmasına yönelik projeleri de içermektedir.³⁴⁴

Afganistan Yatırım Destekleme Ajansı'nın 2012 yılında yayımladığı bir rapora göre İran, Afganistan'a doğrudan yabancı sermaye (DYS) yatırımı yapan ülkeler sıralamasında yedinci sıradadır. İran, Afganistan'da yaptığı yatırımların çok büyük bir kısmını ülkenin batısında (İran-Afganistan sınırında) bulunan Herat şehrine yapmaktadır. Zaten Afganistan'daki İranlı firmaların da büyük çoğunluğu Herat'ta faaliyette bulunmaktadır. Herat, 1857 yılına kadar önce Safevi Devleti'ne ve sonrasında da Kaçar Hanedanlığına bağlı bir eyalet olmuş olması sebebiyle, İran'la tarihsel ve kültürel yakınlığı bulunan bir kenttir. İran, bu tarihsel ve kültürel bağdan yararlanarak Herat'daki ekonomik nüfuzunu artırmayı ve Afganistan'da herhangi bir iç savaşın patlak vermesi veya olası bir ABD saldırısı durumunda güvenliği sağlamak için Herat'ı tampon bölge olarak kullanmayı amaçlamaktadır.³⁴⁵

İran'ın Afganistan'da nüfuz alanı yaratma politikasının diğer bir ayağını Afganistan'a yaptığı yardımlar oluşturmaktadır. Bu yardımlar Tahran'ın Afganistan yönetimine yapmış olduğu resmi yardımlar ve İmam Humeyni Yardım Komitesi ve İran Kızılay'ı gibi sivil toplum ve insani yardım kuruluşlarının Afganistan halkına yaptıkları yardımlardır. Örneğin; İran 2002 yılının ocak ayında Tokyo'da gerçekleşen Afganistan konulu uluslararası toplantıda bu ülkenin yeniden inşası ve kalkınması adına karşılıksız olarak 560 milyon dolar tutarında yardım tahsis etmiştir. Ayrıca, Kabil telekomünikasyon merkezini inşa etme ve çalışanlarını eğitime, 10 meteoroloji istasyonunu teçhiz etme, polis güçlerini eğitime ve donatma, Zerenc'te 25 sınır karakolu inşa etme ve eğitim bakanlığı düzeyinde Afganistan'a son 10 yılda 30 milyon doları aşkın yardımda bulunma; İran'ın Afganistan'a yapmış olduğu resmi düzeydeki yardımlara örnek teşkil etmektedir. Resmi düzeydeki yardımların yanı sıra; İran Kızılay'ı ve İmam Humeyni Yardım Komitesi de Afganistan'da yardım çalışmaları yürütmektedir. İran Kızılay'ı, Afganistan Kızılay'ına ve Afgan halkına eğitim, tedavi ve ilaç alanlarında yardımda bulunmaktadır. İran'ın en büyük hayır kurumu olan İmam Humeyni Yardım Komitesi ise gençlere kredi desteği sağlamakta ve Afganistanlı

³⁴⁴ Kanbolat ve Karasar, s. 12.

³⁴⁵ Hüsnü Özlü, "Tarihsel Süreç İçerisinde Afganistan'ın Stratejik Konumu, Günümüzde Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılmasında Uluslararası Boyut ve Türkiye", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:11, Mayıs, 2008, s. 6

öğrencilere burs vermektedir. Komite, ayrıca, her ay binlerce tonluk gıda ve ihtiyaç malzemesini Afganistanlı ailelere yardım amaçlı dağıtmaktadır.³⁴⁶

İran'ın Afganistan'a yaptığı yardımların diğer bir boyutunu ABD'nin Afganistan'daki nüfuzunu dengeleme ve ülke içerisindeki Amerikan karşıtlığını artırma stratejisi oluşturmaktadır. Basra Körfezi, Afganistan, Orta Asya, Hindistan ve Çin'i kapsayan bölgede önemli bir ekonomik ve siyasal bölgesel güç olmayı hedefleyen İran, ABD'nin Afganistan'daki nüfuzunu dengelemek adına Afganistan'daki Şii gruplarla (özellikle Hazaralar ile) bağlarını kuvvetlendirme ve bu gruplar arasında Amerikan karşıtlığını tahrik etme gibi bir strateji izlemeye yönelmiştir. İran, Afganistan'daki Şii gruplarla bağlarını kuvvetlendirmeye çalışarak bu ülkede kendisine kültürel ve ideolojik bir etki alanı oluşturmaya çalışarak, bulunduğu coğrafyada önemli bir bölgesel güç olma hedefi doğrultusunda geleceğe yatırım yapmaktadır. Bu minvalde Tahran, Afganistan'daki Şii gruplara ait dini okulları ve medya kuruluşlarını finanse ederek, bu gruplar üzerindeki siyasi, kültürel ve ideolojik etkisini artırmaya çalışmaktadır. Tahran yönetimi, bu noktada İran'ın Kum şehrindeki ulemalar ile yakın bağları bulunan ve Afganistan'da yaşayan Şii Hazaralar üzerinde nüfuz sahibi olan Ayetullah Muhammed Asif Muhsini'yi önemli bir koz olarak görmektedir.³⁴⁷

İran'ın Muhsini'ye ait olan Tamadon (Medeniyet) isimli özel televizyon ve radyo kanalına finansal ve teknik destek sağladığı ve kanalın çalışanlarını Tahran'da eğittiği iddia edilmektedir. Ayrıca, İranlı danışmanların kanalın yayın politikasına yoğun bir şekilde müdahale ettikleri öne sürülmektedir. Bu kanalda ABD ve İsrail aleyhinde haberler yapıldığı ve bu haberlerde sıkça ABD'nin, Irak ve Afganistan'da işgalci konumunda bulunduğunu vurgulayarak İsrail ve ABD karşıtı bir kamuoyu algısı oluşturulmaya çalışıldığı belirtilmektedir. Afganistanlı yazar ve eski diplomat Ahmet Saidi'nin Amerika'nın Sesi isimli haber sitesine 2012 yılında verdiği bilgiye göre; Afganistan'da İran yanlısı 6 televizyon kanalı, 21 radyo istasyonu bulunmaktadır.³⁴⁸ Afganistanlı yetkililerin ve medya gruplarının görüşlerini aktaran Reuters'in analizine göre ise; Afganistan'daki medya kuruluşlarının üçte biri İran tarafından finansal olarak veya içerik sağlanması bakımından desteklenmektedir. Medya sektöründe İran'ın finans

³⁴⁶ Bayram **Sinkaya**, "Devrimden Günümüze İran Dış Politikası'nın Dönüşümü", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: 247, Sayı:5-6, Nisan ve Mayıs, 2005. s. 43.

³⁴⁷ Kanbolat ve Karasar, s. 14.

³⁴⁸ Sinkaya, s. 44.

desteği sağlayarak kontrol ettiği kuruluş sayısı ile ilgili farklı iddialar bulunsa da Tahran'ın Afganistan medyası üzerindeki en etkili dış aktör olduğu değerlendirilmektedir.³⁴⁹

İran'ın Taliban yönetiminin devrilmesinden bugüne kadar geçen 12 yıllık süreçte, Afganistan'ın yeniden inşasında önemli bir rol oynaması, bu ülke ile ticari ilişkilerini geliştirmesi gerek Kabil yönetimine gerekse şii Hazaralara yaptığı yardımlar sayesinde Afganistan üzerindeki etkinliğini artırmıştır. İran, Afganistan üzerindeki artan nüfuzunun devamlılığını sağlayabilmek için bu ülkede iç savaşın yaşanmadığı istikrarlı bir yapının ve kendisi ile ihtilaf halinde bulunmayacak bir yönetimin varlığına ihtiyaç duymaktadır. Tahran yönetimi, ne Afganistan'daki Amerikan askeri varlığının sürmesini ne de Taliban'ın Kabil'de yönetimi tekrar ele geçirmesini istemektedir. İran, her iki durumu da kendi güvenliğine ve bölgesel çıkarlarına karşı tehdit olarak algılamaktadır.³⁵⁰

NATO kuvvetlerinin 2014 sonuna kadar Afganistan'dan çekileceklerini ve yetkilerini Afgan güvenlik güçlerine devredeceklerini açıklamaları Tahran tarafından olumlu karşılanmıştır. Fakat ABD'nin Afganistan'la 2 Mayıs 2012 tarihinde imzalamış olduğu "ABD-Afganistan Stratejik Ortaklık Anlaşması" gereğince askeri güçlerini ve üslerini Afganistan'da bulundurma yetkisine sahip olması Tahran'ın güvenlik kaygılarının sürmesine neden olmuştur. NATO kuvvetlerinin Afganistan'dan çekilmeleri durumunda, ülke içerisindeki farklı hizipler arasında yaşanması muhtemel olan güç mücadeleleri sonucunda Taliban'ın yönetimi tekrar ele geçirmesi ihtimali de İran'ın 2014 sonrası güvenlik kaygılarını etkileyen diğer bir etkendir. İran'ın öncelikli hedefi bu nedenle Afganistan'ın istikrarının sağlanması ve bu ülke üzerindeki ekonomik ve kültürel nüfuz alanını genişletmektir.³⁵¹

3.4.3. Hindistan'ın Afganistan Stratejisi

Hindistan, bölge ülkelerinden herhangi biri ile ortak sınıra sahip olmasa bile, Orta Asya ile coğrafi yakınlığı bulunan ve aynı zamanda tarihi bağlara sahip bir ülkedir. Hindistan'ın kuzey batısı Gazneli Mahmud ve Timur gibi Orta Asya'lı yöneticilerin

³⁴⁹ Özlü, s. 7.

³⁵⁰ Equilibri, s. 14.

³⁵¹ Özlü, s. 8.

kontrolü altında kalmış, bu dönemde Orta Asya kültürü ile Hint kültürü arasında karşılıklı etkileşim hat safhada olmuştur. 1526 yılında Babür Şah'ın kurduğu devlet bir Hindistan Türk İmparatorluğudur. Babür Şah'ın ölümü ile zayıflayan Babür İmparatorluğu 18. yüzyıldan itibaren İngilizlerin Hindistan'a nüfuz etmesi ile ortadan kalkmıştır.³⁵²

Hindistan'ın Orta Asya ile tarihi bağlarının diğer kısmını ise Soğuk Savaş dönemi oluşturur. Soğuk Savaş yıllarında dış dünyaya kapalı olan Orta Asya, Hindistan ile Sovyetler Birliği arasında bağımsızlığından itibaren başlayan yakınlaşma nedeniyle Hindistan'a açık olmuştur. Hindistan'ın Orta Asya bölgesine olan ilgisi sadece tarihi ve kültürel nedenlerden dolayı değildir. Orta Asya, Hindistan için stratejik önemi çok büyük olan bir bölgedir. Bölge Pakistan, Afganistan ve Çin ile coğrafi yakınlığı nedeniyle Hindistan için büyük önem taşımaktadır.³⁵³

Soğuk Savaş sonrası dönemde Hindistan dış politikasında önemli bir dönüşüm ve ciddi bir hareketlilik gözlemlenmektedir. Soğuk Savaş döneminde bağlantısızlık hareketinin liderliğini üstlenen ve Doğu Blok'una yakın bir politika izleyen Hindistan, Soğuk Savaş sonrası dönemin koşullarına hızla uyum sağlayarak dış ilişkilerini çeşitlendirmiştir. Bu süreçte siyasi sorunların dondurularak ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi şeklinde pragmatik bir yaklaşım Hindistan dış politikasına hakim olmuş, Soğuk Savaş döneminde Hint dış politikasının karakteristiği olan Batı karşıtlığı ve Bağlantısızlık hareketinin bir sonucu olan Üçüncü Dünyacılık anlayışı terk edilmiştir.³⁵⁴

Günümüz Hindistan dış politikasında geleneksel dost ya da ezeli düşman sınıflandırması ortadan kalkmıştır. Hindistan, toprak sorunlarının bulunduğu iki ülke olan Pakistan ve Çin ile ilişkilerinde dahi normalleşme sürecini başarmıştır. Hindistan, bir yandan geleneksel dost olarak tanımlanan Rusya ile ilişkilerini eski düzeyinde sürdürürken bir yandan da nükleer konular dahil her konuda ABD ile iş birliğini güçlendirmektedir. Tüm bu gelişmeler Hindistan dış politikasının bağlantısızlıktan çok yönlülüğe doğru kaydığına işaret etmektedir.³⁵⁵

³⁵² Türkan **Budak**, Hindistan'ın Orta Asya Politikası, *BİLGESAM Analiz*, 2015, ss.1-10, s. 2.

³⁵³ Erol ve Bingöl, s. 180.

³⁵⁴ Budak, s. 3

³⁵⁵ Budak, s. 3-4

Hindistan Afganistan'da çok büyük bir Hint nüfusu yaşamamasına rağmen ülkede konsolosluklar açmaktadır. Bu durum siyasi nüfuzu arttırmaya yönelik bir hareket olarak okunabilir. 2011 yılında Afganistan ile Hindistan arasında imzalanan ve askeri alanda iş birliğini öngören stratejik ortaklık anlaşması da bir nüfuz etme aracı olarak addedilebilir.³⁵⁶

Hindistan, Afganistan ile direkt sınırı bulunmamasına rağmen, ülkenin ekonomik açıdan gelişmesine katkı sağlayarak, İpek ve Baharat yollarını yeniden canlandırmak amacıyla burayı Orta ve Güney Asya arasında bir ticaret köprüsü haline getirmeyi hedeflemektedir. Bu konuda Pakistan ve İran ile ilişkilerini iyileştirmeye çalışan Hindistan'ın bu hedefine ulaşmada ne kadar başarılı olacağı belirsizdir.³⁵⁷

Hindistan, Afganistan'da Pakistan yanlısı bir yönetim istememektedir. En büyük korkusu Afganistan'da üstlenecek Taliban ve diğer radikal örgütlerin kendisine karşı terör faaliyetleridir. Bu nedenle kuzey ve batıdaki diğer etnik gruplarla ilişkilerini geliştirmeye ve geçiş sonrası yönetimde bu gruplar vasıtasıyla etkili olmaya çalışmaktadır. 2001'de Taliban yönetiminin devrilmesinden sonra 2011 yılı Mayıs ayı itibariyle yardımlarının toplamı iki milyar dolara ulaşmıştır. Bu durumu ile Afganistan'a yardım yapan bölge ülkeleri arasında birinci durumdadır. İran'ın liman şehri Chabahar ile Hindistan'daki Kandla limanı arasında deniz ulaşımını mümkün kılacak çalışmalar devam etmektedir. Çalışmalar tamamlandığında Hindistan'dan İran limanına gönderilecek mallar, Hindistan tarafından inşası tamamlanan Zaranj-Delaram karayolu vasıtasıyla Afganistan'a götürülecektir. Bu projede Pakistan devre dışı bırakılmıştır. Afganistan'ın Bamyan bölgesindeki 1,8 milyon tonluk demir rezervlerini işletmek için açılan ihaleye katılan yirmi iki firmanın on dördü Hint firmasıdır. İhaleyi bunlardan birinin kazanması beklenmektedir. Hindistan'ın yatırımlarının bir yönü ihtiyacı olan enerji ve hammadde kaynaklarını sağlamak ve bu bağlamda Çin ile Afganistan'da rekabet etmektir. Bunun kadar önemli diğer bir amaç ise; uzun dönemde Pakistan'a karşı Afganistan siyasetinde kullanabileceği vasıtalara sahip olmaktır.³⁵⁸

³⁵⁶ Hilal Önal, ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 6, Sayı: 23 ss.43-71, 2010, s. 44.

³⁵⁷ Mustafa Arslan, Afganistan'da İstikrarsızlık Ve Temel Sebepleri, *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, Yıl: 1, Sayı:2, Mart 2016, s. 47-63, s. 48.

³⁵⁸ Önal, s. 45.

SONUÇ

Jeopolitik teorilerin geliştirilip ortaya atılması, bir yandan ülkelerin coğrafi ve stratejik önemini ortaya koyar, diğer yandan ise, devletlerin dış politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bölgesel ve büyük güçler ulusal çıkarları doğrultusunda jeopolitik bakımından önemli olan ülkelerde her zaman kendi varlığını göstermeye ya da nüfuz etmeye çalışmaktadırlar. Afganistan jeopolitik açıdan önemli ülkelerden biridir. Tarih boyunca farklı güçlerin etkisine maruz kalarak sürekli mücadele içinde bulunması Afganistan'ın Avrasya jeopolitiğinde yüksek değerinin var olmasından kaynaklanmaktadır. Afganistan'ın bu statüsü dünya hâkimiyeti için meydana gelen tüm jeopolitik teorilerinde öne çıkan Avrasya bölgesinin neredeyse merkezinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu alanda aynı zamanda ellerinde nükleer gücü bulduran Rusya, Çin, Hindistan gibi küresel politikaları etkileyen büyük güçler ile enerji kaynaklar bakımından zengin olan Orta Asya ile sınır komşu olması Afganistan'ı bölgesel rekabette kaçınılmaz hale getirmiştir.

Bilindiği gibi Afganistan enerji kaynaklar açısından zengin olan ülkelerle sınır komşu olması, gerekse Avrasya egemenliği için meydana gelen jeopolitik teorilerinin merkezinde yer alması, küresel ve bölgesel güçlerinin arasında stratejik rekabetin yaşanmasına neden olmaktadır. Büyük ve bölgesel güçler bölgeye hâkim olmak için ellerindeki tüm imkânları kullanmaktadırlar. Soğuk savaş sonrası bölgede sürdürülen güç mücadelesine Yeni Büyük Oyun olarak adlandırılmaktadır. Bölgesel ve küresel güçlerin Avrasya bölgesinde hem etkinlik kazanmaya çalışması hem de bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesinde Afganistan önemli bir aktör olarak ön planda yer almaktadır.

Coğrafi konumu itibariyle Orta Asya ile Güney Asya'yı birbirine bağlayan Afganistan Enerji köprü olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle özellikle soğuk savaş sonrası büyük güçlerin ve enerji bakımından yoksul olan Güney Asya ülkelerinin, enerji aktarımı

bağlamında Afganistan tedarikçi bir ülke olduğu dikkat çekmektedir. Ancak Afganistan'ın bu özellikleri tarih boyunca ulusal çıkarlarıyla uyumlu olmak yerine istikrarsızlıkların temel kaynağı olmuştur. Sovyetler dağıldıktan sonra Avrasya'nın değişen yeni jeopolitik dengeleri bağlamında bu ülkenin önemi daha da artmıştır. Küresel ve bölgesel güçler bölge üzerinde mücadele sürdürebilmeleri için Afganistan'a müdahale etmişlerdir. Afganistan'daki bütün istikrarsızlıklar bu ülkelerin Afganistan üzerinden kendi çıkarlarına ulaşmak için müdahale etmelerinden kaynaklanmaktadır. Afganistan'ı ele geçirmek için müdahale eden devletler, özellikle ABD, Rusya ve Çin bu ülkedeki yer altı kaynaklara ulaşmak istemektedirler. Rusya eski Sovyet döneminde elinde bulundurduğu bölgeyi kontrol altına alarak, kendi üzerinden geçen boru hatları vasıtasıyla Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının akışını kontrol etmeye çalışırken, dünyanın süper gücü olan ABD de Rusya'yı saf dışı bırakarak yeni boru hatları projeleriyle bölgeye nüfuz etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle ABD'nin Avrasya bölgesini ele geçirerek küresel hegemonyasını gerçekleştirebilmesi için Afganistan'da bulunması zorunludur.

20. yüzyılda Mackinder ve Spykman gibi teorisyenlerin dünya hâkimiyeti ve geleceği hakkında orta attığı jeopolitik teorileri doğrultusunda oluşan plan, büyük güçleri etkilemiştir. Bu teorilerden etkilenen ABD dünya hâkimiyeti için kendi çıkarları doğrultusunda strateji izlemeye başlamıştır. ABD'nin stratejisinde Afganistan'ın da önemli yeri vardır. Soğuk savaş döneminde Sovyetler birliğiyle büyük oyuna giren ABD, Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesiyle, Sovyetlere karşı direnen Afgan halkını desteklemiştir. Sovyetler çekilmesinden sonra ise Afganistan'daki Sovyet yanlısı yönetime karşı savaşan mücahitleri desteklemeye devam etmiştir. 1994 yılına Taliban'ın ortaya çıkışında ABD'nin büyük rolü vardır. ABD Taliban Hükümetiyle bölgedeki nüfuzunu arttırarak Rusya, İran gibi kendine rakip gören güçlerin bölgedeki etkinliklerini azaltmaya yönelik çevreleme politikasını ileri sürdürmüştür. ABD 11 Eylül saldırıları ardından teröre karşı mücadele etmek amacıyla bölgeye yerleşmiş olsa da Avrasya'da yer alan büyük güçleri etkisiz hale getirmek için harekete geçtiği de bilinmektedir. Obama yönetiminin 2014 yılında Afganistan'dan geri çekilme kararı ilan etmesi ülkede savaşan Taliban örgütüne güç kazandırmıştır. ABD Koalisyon güçleriyle birlikte Afganistan'da 16 yıldan bu yana teröre karşı mücadele etmesi, maalesef gün geçtikçe terör olayları ilerlemekte ve sorunlar devam etmektedir. Son olarak ABD

başkanı Donald Trump'ın Afganistan Stratejisinde askeri varlığını uzun süre devam ettirerek arttıracığını açıklamıştır. 11 Eylül saldırı öncesi AB üye ülkeleri ayrı ayrı kendi çıkarları doğrultusunda Afganistan'a yönelik politikaları yürütmekteydi. 11 Eylül eylemleri sonrası AB üyeleri ABD ile birlikte teröre karşı mücadele etmek için Afganistan'a bütün olarak politika izlemeye karar almışlardır. Afganistan'ın AB açısından önemi ise terör olayların tehdit ile insan kaçakçılığı ve uyuşturucu olmuştur. Bu ülkenin istikrarsızlığından dolayı her sene yüzlerce Afgan sığınmacı yasadışı yollardan Avrupa ülkelerine gitmektedirler. Öte yandan Orta Asya'nın petrolüne ihtiyacı olan AB üye ülkelerinin, bu coğrafyada meydana gelen olaylara ilgisiz kalmayacağı değerlendirilmektedir. Soğuk savaş sonrası bölgede etkinliğini kaybetmiş olan Rusya ise tekrardan Avrasya'da kendi varlığını hissettirmeye çalışmaktadır. Özellikle Rus lideri Putin, iktidara geldikten sonra Rusya'nın yakın çevre doktrini üzerinden dünyadaki konumunu ve otoritesini güçlendirmeye gayret etmektedir. Afganistan Rusya'nın yakın çevre politikasına bakıldığında önemli bir jeopolitik algılama sahasıdır. Rusya Taliban rejimi sonrası Afganistan'ın kuzey bölgesini kendisine bir nüfuz sahası olarak belirlemektedir. Bu nedenle Afganistan'da Peştun karşıtı kuzey ittifakına daha çok destek vermektedir.

Soğuk savaş sonrası Avrasya'daki egemenlik mücadelesinde Çin'in de büyük rol vardır. Afganistan'la sınır komşu olan Çin halk Cumhuriyeti, ABD'nin bölgede bulunmasından büyük rahatsızlık duymaktadır. Jeopolitik değerlerinden dolayı Afganistan, Çin için her zaman önemli bir ülke olmuştur. Çin, Afganistan'a yönelik çok yönlü bir politika izlemektedir. Öncelikle ilgisini ekonomik alanlarında göstermeye başlamıştır. Afganistan'da farklı alanlarda çeşitli yatırımlar yaparak bunlardan büyük gelirin sağlanmasını arzu etmektedir. Bu çerçevede Afganistan yeni yapılandırmasından sonra özellikle kıymetli madenler ve doğal gaz alanlarında iki devlet arasında önemli anlaşmalar imzalanmıştır. Öte yanda Taliban ve bunun gibi diğer terör örgütlerinin Doğu Türkistan'a nüfuz etmesinden derin endişe etmektedir. Bu nedenle Çin, Afganistan üzerinde daha fazla nüfuz sahibi olmak için girişimlerini arttırmaktadır.

Afganistan, Hindistan için stratejik önemi yüksek olan ülkelere biridir. Hindistan'ın Afganistan'a yaklaşmasında engel olan Taliban örgütü Pakistan tarafından eğitilip desteklenmiştir. 2001 sonrası Afganistan'daki rejim değişikliğinden çok memnun olan ülkelerin başında Hindistan gelmektedir. Çünkü Hindistan, Afganistan'da Pakistan

yanlısı bir hükümetin kurulmasını istememektedir. Afganistan'daki rejim değişikliği Hindistan'ın lehine olmuştur. Hindistan Taliban sonrası ülkede büyük yatırımlar gerçekleştirmiştir. Afganistan'ın güvenlik ve istikrarını kendi ulusal güvenliği açısından önem veren Hindistan, bu ülkenin yeniden yapılandırılmasında çok sayıda projeler gerçekleştirmiştir. Hindistan'ın Afganistan'ın konusunda izlediği politika, bir daha Taliban ve ya diğer radikal gruplar iktidarı ele geçirmemesi, Afganistan üzerinden Orta Asya'ya ulaşarak bölgenin enerji kaynaklarından yararlanması, Pakistan'ın Orta Asya ulaşmasına engel olması gibi sıralanabilir. Pakistan ise Afganistan'da güçlü bir devletin meydana gelmesini istememektedir. Afganistan ile Pakistan arasındaki en büyük sorun ise Durand ve Peştunistan meselesidir. Bu mesele ile ilgili hala bir çözüm yolu bulunmamıştır. Pakistan'ın Taliban gibi radikal grupları destekleyip Afganistan devletine karşı kullanması, Afganistan'daki Hindistan'ın etkisini azaltarak kendi kontrolünde olan yönetimin elini güçlendirme amaçlıdır. Bu bağlamda Pakistan'ın Afganistan stratejisine bakıldığında, kendi çıkarları doğrultusunda Sovyetlerin işgalinden günümüze kadar Afganistan'ın merkezi yönetimine karşı direnen grupları desteklemek olmuştur.

İran ile Afganistan arasındaki ilişkileri tarihi, coğrafi, ekonomik ve kültürel faktörlere dayanmaktadır. Bu faktörler iki ülkenin ilişkisi üzerinde etkin bir rol oynamaktadır. İran'ın Afganistan politikasına bakıldığında mezhepsel bağı olan Afganistan'daki Şii nüfusunun desteklenmesiyle, Peştun olmayan etnik grupların desteklenip Peştun'lara karşı bir koalisyon güç oluşturma çabaları Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinden beri sürdürülmektedir. Bu neden ile İran Afganistan'daki Kuzey ittifakın kurulmasında da önemli rol oynamıştır. İran'ın soğuk savaş sonrası Afganistan üzerinden giriştiği rekabettin en nemli sebeplerinden biri de Orta Asya pazarlarına nüfuz etmek ve Orta Asya'dan akacak olan enerji kaynaklarının geçiş güzergâhlarının belirlenmesi olmuştur. Bu güzergâhların Afganistan üzerinden geçmesi gerektiği düşünülmesi İran'ı zor durumda bırakmıştır. İran'ı kaygılandıran diğer mesele ise her ne kadar Taliban'ın yok edilmesinden hoşnut olsa da, ABD'nin bölgeye yerleşmesinden rahatsız olmaktadır.

Dolayısıyla Afganistan her zaman küresel ve bölgesel güçler için stratejik öneme sahip olması, istikrarsızlığın ortaya çıkmasındaki temel sebeplerindendir. Dış güçlerin müdahale nedeniyle günümüze kadar güçlü ve istikrarlı bir hükümet kurulmamıştır. 11

Eylül sonrası ABD'nin Afganistan müdahalesi kısa vadeli olarak olumlu etkili olmuştur. Barış ortamı, yeni hükümet ve anayasa, yeni sosyal yatırımlar Afganistan'ın geleceğine dair daha güvenli bir ortam yaratmıştır. Ancak bu müdahale uzun vadeli Afganistan'ın gerçek bir çözüme kavuşmasında etkili olmamış ve gelecekte de bekleyen sorunlara gerçek bir çare olmayacaktır. Bu durum Afganistan'a müdahalede bulunan bütün devletler içinde söz konusudur. Ayrıca Rusya ve Çin başta olmak üzere Pakistan, İran ve Hindistan gibi bölgesel aktörlerin Afganistan'daki istikrarsızlığın çözüme kavuşması için nüfuz alanı olarak değil, bağımsız bir devlet olarak bakmaları ve buna göre hareket etmeleri gerekmektedir. En önemlisi Afganistan'da güçlü bir devletin tesis edilmesi, Orta Asya ile Güney Asya'nın bütünleşmesinde yeni İpek Yolu projesinin uzun süredir gerçekleşmesi planlanmaktadır. Ancak bu projenin gerçekleşmesiyle bölgesel ticaretin gelişmesi, hem Afganistan'ın istikrar ve güvenliğe kavuşması, hem de en çok bölge ülkelerine fayda sağlayacaktır. Sürekli istikrarsızlı nedeniyle Orta Asya ve Güney Asya ve diğer ülkeleri kaygılandırarak tehdit yaratan Afganistan küresel ve bölge güçlerin yardımıyla yeni İpek Yolu projesinin canlandırılması konusunda çabalarının devam ettirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acet, Gülseda ve Fazlı Doğan, “11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine” *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 17, Sayı 33, Nisan 2017, s. 59-76.
- Adıbelli, Barış, *Çin’in Avrasya Stratejisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Afgan, Najmiddim, *Tarih Maasır Afganistan (Afganistan’ın yeni Çağ Tarihi)*, Bayhaki Yayını, Mezarı Şerif, 2006.
- “Afganistan Anayasası”, Kabil 2003.
- “Afganistan Ülke Bülteni”, *DEİK*, Haziran 2011.
- Ah. Dar, Firdous ve Tabasum Firdous, “India’s Response to New Great Game in Central Asia”, *Journal of South Asia Studies*, 02, (01), 2014, s.33-44.
- Ahmedi, Husayin, *Tahavvulat Mıntıkayı Afganistan, (Afganistan’da Bölgesel Gelişmeler)* Kitaphane Müze ve Merkezi Esnad Meclisi Şurayı İslami Yayını, Tahran, 2010.
- Akengin, Hamza, *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi*, Ayrıntı Matbaası Yayını, Ankara 2010.
- Akkurt, Mehmet *Afganistan’ın Yapılandırmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2005.
- Aktürk, Uğur. “Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2010, s. 20-39.
- Aman, Suhilla, *Mektebi Diobend ve Bunyadgerayı Der Afganistan ve Pakistan, (Afganistan ve Pakistan Dioband Okulu ve Köktencilik)*, Merkezi Mutalihat Stratejik Vezareti Umuri Harıca Yayını, Kabil 2014.

- Amirbek, Aidarbek, *Yeni Büyük Oyun Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği*, Barış Kitabevi, Ankara 2011.
- Ansari, Hoca Başır Ahmed, *Afganistan Der Ateşi Neft*, (Neft Ateşinde Afganistan), Bangahi İntişarat Meyvend, Kabil 1391.
- Andişmand, Mohammad İkrım, *Munaziayi Devrand ve Aklaniyeti Siyasi (Devrand Savaşı Ve Siyasi Rasyonellik)*, Said Yayınları, Kabil 2014.
- Andişmand, Mohammad İkrım, *Amrika Der Afganistan (Amerika Afganistan'da)*, İntişarat-i Meyvend, Kabil 2009.
- Aras, B. Toktaş ve Güvenlik, Şule, "Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan", *SETA Yayınları II*, 2008, s.59-60.
- Arıkan, Pınar, "Çabahar Anlaşması: İran- Hindistan-Afganistan Baharı", *Ortadoğu*, Temmuz-Ağustos 2016 Cilt: 8 Sayı: 75, s.44-47.
- Arslan, Mustafa, "Afganistan'da istikrarsızlık ve Temel Sebepleri", *Uluslararası İşletme ve yönetim Perspektifleri Dergisi*, Sayı 2, Mart 2016, s. 47-63.
- Asker, Ali Rusya'nın "Afganistan Politikasındaki Belirsizlik", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Rusya-Avrasya Araştırmaları Merkezi*, Sayı: 25, Ocak 2011, s.39-45.
- Ataie, Mohammad Khalid, *Pakistan ve Köktenci Akımlar: Pakistan'ın Afganistan Politikasında Köktenciliğin Yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ayan, Ergin, "Avrasya'da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1 Yıl: 2010, s.38-54.
- Azimi, Mohammed Nabi, *Urdu ve Siyaset (Ordu ve Siyaset)*, Mayvand Yayınları, Kabil 2000.

- Azimi, Mohammad Azim, *Der Amedi Beri Emniyet Afganistan (Coğrafya ve Muhit Zist) (Afganistan'ın Ulusal Güvenlik Geliri (Coğrafya ve Çevre)*, Negar Yayımları, Kabil 2017.
- Akçay, Engin ve Akbal, Özdemir, “ABD'nin Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22, 2013, s. 7-29
- Bakar, İhsan, *Jeopolitik Yaklaşımlar Çerçevesinde, Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus Yönelişleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Bahadır, Tural, “Amerika Birleşik Devletleri, Orta Asya ve “Yeni Büyük Oyun”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5 Sayı:1, Ocak 2014 s.15-28.
- Bal, İhsan, *Terörizm Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadele Ulusal ve Bölgesel Deneyimler*, Uluslararası Stratejik Araştırma Kurumu, Ankara, 2006.
- Bassın, Mark, “Klasik ve Yeni Avrasyacılık: Geçmişten Gelen Devamlılık”, (Çev. Özgür Tüfekçi), *Bilge strateji Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2011, s. 117-135.
- Batır Kerem, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Amerikan Müdahaleciliği ve Uluslararası Hukuk”, *Yönetim Bilimleri Dergisi* 9, (1), 2011 s.119-134.
- Beg, Rauf, “Adı, Afganistan'dı Talibanların Eline Nasıl Düştü?”, Turan Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Begzad, Ruhullah, *11 Eylül Sonrası Afganistan'da Demokratikleşme ve Taliban Örgütü*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Broxup, Marie, *Sovyetler Afganistan'da: Bir İşgalin Anatomisi* (Çev. Rasih Malyalı), ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Yayını, Ankara 1985.
- Broxup, Marie. *Bugünkü Afganistan*, (Çev. Yulu Tekin Kurat), ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Yayını, Ankara 1985.

- Brzezinski, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası* (Çev. Yelda Türedi), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2016.
- Budak, Türkan, “Hindistan’ın Orta Asya Politikası”, *BİLGESAM Analiz*, 2015, s.1-10.
- Cooley, Alexander, *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*, Oxford University Press, New York, 2012.
- Cordovez, Diego ve Seling S. Harrison, *Hakayık Puşti Perde Tahacimi İttihadi Şurevi Ber Afganistan (Sovyetlerin Afganistan’ı İşgalinde Perde Arkasındaki Gerçeği)*, (Çev. Abdul Cabbar Sabit), Meyvand Yayını, Peşaver 1398.
- Çapar, Gökhan, *11 Eylül Sonrası Dönemde Rusya’nın Uluslararası Terörizme Yönelik Uluslararası İşbirliği: Dinamik, Yapı ve Sorunlar*, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2013, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Çınar, Burak, “Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl.4, Sayı.8, 2008, s.21-43.
- Çınarlı, Özgür, *Afganistan’daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Çolakoğlu, Selçuk “11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA)*, Cilt.1 Sayı.2, 2006, s.38-61.
- Çiftçi, Kemal. “Soğuk Savaş Sonrasında ABD: “Rız”ya Dayalı “Hegemonyasından” “İmparatorluk” düzenine”, *ZKÜ sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009, s. 203-219.
- Dashti, Zabihullah, *Karzai Döneminde Afganistan- Pakistan İlişkileri (2001-2014)*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2015 (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi).
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, 48. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2010.

- Defay, Alexandre, *Jeopolitik*, (Çev. İsmail Yerguz), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.
- Demirel, Emin, *Taliban-El kaide-Ladin ve Paylaşamayan ülke Afganistan*, İQ Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2002.
- Demirtepe, M. Turgut ve Erdoğan, İbrahim, “Obama’nın Afganistan Stratejisi: Değişim ve süreklilik”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl 9, Sayı 17, 2013, s. 49-83.
- Efegil, Ertan, Kılıçbeyli, Elif Hatun ve Akçalı, Pınar, *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, Gündoğan Yayını, İstanbul 2004.
- Efegil, Ertan. “Washington’un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 2, Yaz 2000, s. 187-202.
- Efegil Ertan ve Musaoğlu, Nezihha “Demokratikleştirme Bağlamında, Avrupa Birliği’nin Orta Doğu Politikası”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2008, s. 172- 173.
- Emami, Hessameddin, *Afganistan ve Zuhuru Taliban*, (Afganistan ve Taliban’ın Ortaya çıkışı), Shab Yayını, Tahran 1999.
- Eren, Özgül, “Günümüzde Küresel Güç Dengesi ve Güçler Arası İlişkiler”, *Strateji Yazıları-I Milli Güvenlik Perspektifinden İç ve Dış Meseleler*, MGK Genel Sekreterliği Yayınları, 2014. s.7-58.
- Erol, Mehmet Seyfettin, *Küresel güç mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük oyun*, Platin Yayınları, Ankara 2009.
- Erol, Mehmet Seyfettin ve Bingöl, Oktay, “Afganistan’da Geçiş Safhası, Bölge Ülkeleri ve 2014 Sonrası Öngörüler”. *Gazi Akademik Bakış*, 5.10, 2012, s.3.
- Erol, Mehmet Seyfettin ve Amirbek, Aidarbek, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Dış Politikasında Yakın Çevre ve Orta Asya”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 14, (1), 2014, s.155-178.

- Ershad, Shafi, *Afganistan'da 2001 Sonrası Devlet İnşasında Avrupa Birliği'nin Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ersoy, Ömer, *Büyük Oyunda Kapanmayan Perde: Afganistan*, Gece Kitap Yayınları, İstanbul 2015.
- Equilibri Dario Cristiani, "İran Dış Politikasında Afganistan'ın Rolü", *Stratejik Analiz*, Eylül, 2007. s.11.
- Ergün, Oğuzhan. "Postmodern Jeopolitik Ve Küresel Tasarımın Eleştirel Çözümlemesi", *TAAD*, Yıl 6, Sayı 21, Nisan 2015, s .405-443.
- Erbaş, Göknil, *Klasikten Eleştirel Jeopolitiğe Karadeniz Jeopolitiğinin Dönüşümü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Gözlü, Ahmet, *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Güven, Ferit, *Küresel Bir Güç Olarak Çin'in Yükselişi*, Yüksek Lisans Tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Huntington, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (Çev. Mehmet Turan ve Y. Z. Cem Soydemir), 4. Baskı, Okuyan Us Yayını, İstanbul 2005.
- Habibzada, Yama *1990-2001 Yılları Arasında Pakistan'ın Afganistan Politikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Han, Ahmet K. "Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan'da Süper güç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, s. 57-95.

- Hakco, Miraka, *Afganistan ve Mudahilati Harici (Afganistan ve Dış Müdahaleler)*, Maclisi Yayını, Tahran 2002.
- Hasanov, Ali, *Jeopolitik*, (Çev. Azad Ağaoğlu, Fuad Şemmedov), Babıali Kültür Yayını, İstanbul 2012.
- Haya, Babor, *Uluslararası Alanda 11 Eylül Sonrası Afganistan*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2014 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Hayri, Aysultan, “Afganistan’da Dil Politikaları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1, Nisan 2010, s. 48.
- İlhan, Suat. “Jeopolitik Kavramı ve Unsurları”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 8, Sayı 4, Kış 2002, s.138-322.
- İlhan, Suat, *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989.
- İşcan, İsmail Hakkı. “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teorileri Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2014, s. 47-79.
- Jauhari, Jahadkhal, *Karzai Döneminde Afganistan İnan ilişkileri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2012 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kamgar, Jamil Rahman, *Afganistan*, Mayvand Yayınları, Kabil 2004.
- Kanbolat Hasan ve Karasar, Hasan Ali, “Bölge Devletlerinin Perspektifinden Afganistan”, *ORSAM Rapor*, No: 82, Ekim 2011.
- Karadağ, Ümit *Afganistan Taliban ve Ladin*, Bireysel Yayıncılığı, İstanbul 2001.
- Karadere, Mervenur “Afganistan: Asya’daki Stratejik Çıkmaz”, *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, Ağustos 2015, s.1-15.
- Karval, Mirsahip, *Dershayi Talh ve İbret Engiz Afganistan*, (*Afganistan’da Acı ve İbret Verici Dersler*), Bangahi İntişarat ve Matbaa-ı Meyvand, Kabil 2005.
- Kasım Muhammed ve Bahtiyari, Andiş, *İnan ve Pakistan Dar Mukabili Afganistan*, Meclis Yayıncılık, Tahran 2001.

- Kaya, Ali Cem, *Yeni Büyük Oyun'da Çatışma ve İşbirliği Alanı Olarak Afganistan: ABD-Rusya Kontrollü Rekabeti*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Knyazev Alexander, "Avrasya'nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan Politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran", *Ortadoğu Analiz*, c.3 s.31-32, Temmuz-Ağustos 2011, s.74-82.
- Köçer, Mehmet, *Emanullah Dönemi Afganistan*, Manas Yayını, İstanbul 2009.
- Krakowski, Elie, *Afganistan: Unutulan Savaş* (Çev. Hüseyin Dermiş), ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Yayını, Ankara 1987.
- Kuloğlu, Armağan ve Doğan, Sercan "Afganistan ve Pakistan'da yaşanan Gelişmeler ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri", *ORSAM Asya Araştırmaları Programı*, 2011.
- Lyakhovsky, Alexander, *Tofan Der Afganistan* (Afganistan'da Fırtına), (Çev. Aziz Aryanfar), Mayvand Yayınları, Kabil 2012.
- MacFarlane, S. Neil, "The United States and Regionalism in Central Asia", *International Affairs*, 2004.
- Mauer, Victor, "Die Geostrategische Konsequenzennach". September 2001. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B. 3-4, 2004, s. 18-19.
- Maynes, Charles William, "America Discovers Central Asia", *Foreign Affairs*, March-April, 2003, s. 121.
- Melly, Weliam, *Afganistan, Taliban ve Dünya Politikası*, (Çev. Abdulghaffar Muhakik), Tahran, 1997.
- Muhtat, Qassem, *S.S.C.B.'nin 1979 Yılından Afganistan'ı İşgalinden 2001 ABD Müdahalesine Giden Süreçte Uluslararası Ortamda Afganistan'ın Konumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi).

- Müjde, Vahid, *Afganistan ve Penç Sal Sultay Taliban, (Afganistan ve Taliban'ın Beş yıl Yönetimi)*, Bangai İntişarat Meyvend, Kabil 2002.
- Nacefi, Ali. “Tennvi Kavimi, Ferhengi ve Zibani der Afganistan”, *Pojohişkedeyi Mentikeyi Dergisi*, Sayı 5, Son Bahar- Kış 2010.
- Nogayeva, Ainur, “Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin, Stratejik Denge Arayışları”, *USAK Yayınları*, Ankara, 2011.
- Nurpeiis, Laziza, “20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Geçişte Jeopolitik Kırılmalar ve Yeni Dengelerin Oluşumu”, *Journal of International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish*, Cilt 8, Sayı 5, Bahar 2013, s. 515-529.
- Oğan, Sinan, “Rusya’nın İkinci Afganistan Çıkmazı”, *TÜRKSAM, Dış Politika Araştırmaları Merkezi, Güney Asya*, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/631-rusya-nin-ikinci-afganistan-cikmazi>. 28 Aralık 2004.
- Oğuz, Esedullah, *Ülkem ve Ben*, Truva Yayınları, İstanbul 2017.
- Oğuz, Esedullah, *Afganistan*, Cep Kitapları Yayını, İstanbul 1999.
- Oğuz, Esedullah, *Hedef Ülke Afganistan*, Doğan Kitapçılık Yayını, İstanbul 2001.
- Ongarova, Yerkinay, *Kazakistan Dış Politikasında Avrasya Birliği’ne Yönelik Yaklaşımlar*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Overholt, William, *Asya, Amerika ve Jeopolitiğin Dönüşümü*. Elif Yayınevi, Ankara, 2011.
- Önal, Hilal, “ABD’nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 6, Sayı: 23 2010, ss.43-71.
- Önel, Hilal. “ABD’nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 6, Sayı 23, 2010, s. 43-71.
- Örnek, Serdar, “Onbir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu”, *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s. 107-134.

- Özder, Âdem, “Avrasya Kavramı ve Önemi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 65-88.
- Özlu, Hüsnü “Tarihsel Süreç İçerisinde Afganistan’ın Stratejik Konumu, Günümüzde Afganistan’ın Yeniden Yapılandırılmasında Uluslararası Boyut ve Türkiye”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:11, Mayıs, 2008.
- Özer, Sanem, Uysal Ceren, Oğuz, Senem Atvur, “NATO ve AB’nin Değişen Güvenlik Stratejilerinin Afganistan Örneğinde Değerlendirilmesi”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (19) 2010, s.257-285.
- Özsavaş Atay, Sibel, “Klasik jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştiriler Jeopolitik Söylem”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, Mayıs 2016, s. 144-155.
- Pişgahi Ferd, Zahra ve Sardar Mohmmad Rahimi, “Caygahi Afganistan Der Jestrateji Nizami Nevin”, (Yeni Dünya Düzeni Stratejisinde Afganistan’ın Yeri), *Neşriyeyi Ulum Coğrafyayı*, Cilt 8, Sayı 11, Bahar- Yaz 2008, s. 100-132.
- Pakdemirli, M. Nur, “Siyaset ve Terör Kısılcacında Pakistan Medreseler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 33, Ağustos 2014, s. 445-482.
- Rahimi, Mujiburrahman, *Nakdi Bar Sakhtar-e- Nizam Dar Afghhanistan*, (Afganistan’daki Devlet Yapısının Üzerinde Bir Analiz), Sayit Yayınları, Kabil 2008.
- Raşid, Ahmed, *Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük oyun* (Çev. Osman Akinhay), Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2006.
- Raşid, Ahmed *Taliban: Zenan, Ticareti Mafya ve Projeyi Azim Neft Der Asya’yu Merkzi*, (Orta Asya’da Taliban, Kadın, Ticaret Mafyası ve Dev Petrol Projeleri), Bak’a Yayınları, Tahran 2002.
- Resuli, Mohammed Eşref, *Tahlil ve Nakdı Kanunu Asası (Afganistan Anayasasının Analiz ve Eleştirisi)*, Sayed Yayınevi, Kabil 2010.

- Rumer, Eugene, “Peripherie, Zentrum, Problemfall, die Zentralasienpolitik der USA”.
Osteuropa, Nr. 8-9, 2007, s. 299-301.
- Su, Ahmet Ercan, *Eleştirel Teori Çerçevesinde Hegemonya ve Alt-Hegemonya: Almanya ve Japonya Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Salihiy, Mohammad Aref, *Afganistan’da iktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler, 1973-2014*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2014 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Sandıklı, Atilla, *Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar*, BİLGESAM Yayınları, İstanbul 2011.
- Saray, Mehmet, *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayını, İstanbul 1981.
- Saray, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.
- Sasaoğlu, Dicle, *NATO Müdahalesi ve Sonrasında Afganistan, BİLGESAM Analizi/Orta Asya*, No: 1176, 8 Ocak 2014.
- Saygın, İsmail, *Değişen Avrasya Jeopolitiğinde Karadeniz’in Yeri: Aktörler, Politikalar, Süreçler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Shirzad, Abu Mulim, *Taliban Der Puşti Nukab, (Maskenin Ardındaki Taliban)*, Said Yayını, Kabil 2014.
- Sinkaya, Bayram, “Devrimden Günümüze İran Dış Politikası ’nın Dönüşümü”,
Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: 247, Sayı:5-6, Nisan ve Mayıs, 2005, s.43.
- Turan, Bülent. “Fukuyama’nın Tarihin Sonu Tezi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 3, Sayı 21, Aralık 2015, s. 485-502.

- Taban, M Hayati, “Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve Stratejik Derinliğin Bu Bağlamda İncelenmesi”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Ocak 2013, s. 21-31.
- Tağma, Korkmaz, *Yeniden Yapılanma Kuralları Jeopolitik, İstihbarat ve Strateji (JİS) İlim, Kural ve Becerisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001.
- Talash, Faridullah, *Afganistan- Çin İlişkileri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Tanın, Zahir, *Afganistan Der Karni Bitsim 1900-1996 (Afganistan 20. asırda 1990-1996)*, İntişarat-1 Muhammed İbrahim Şeriatı Afganistan’ı, Tahran 2005.
- Tunç, Hakan, *Amerika’nın Irak Savaşı*, Harmoni Yayınevi, İstanbul 2004.
- Uysal, Hasan, *Adı Afganistan*, Öteki Yayını, Ankara 1996.
- Ülger, İrfan Kaya. “Taliban Afganistan’da Pax Amerika’nın İslamcı Militanı”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 4, Sayı 3, Sonbahar- Kış 1998, s. 90-99.
- White House White Paper March 2009, “White Paper of the Interagency Policy Group's Report on U.S. Policy Toward Afghanistan and Pakistan”.
- Yazıcı, Orhan, “Afganistan’daki Otorite Boşluğunun Tarih Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri”, *History Studies*, Cilt 2, sayı 1, 2010, s, 221-237.
- Yegin, Abdullah, *Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, İstanbul 2015.
- Yıldırım, Necip, “Batı’nın Çıkmaz Sokağı: Afganistan”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3 Sayı 31-32, 2011, s.83-92.
- Yılmaz, Salih. “Yeni Avrasyacılık ve Rusya”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34, Bahar 2015, s. 111-120.
- Yılmaz, Tezkan, *Jeopolitik Yazılar*, Ülke Yayınları, İstanbul 2007.

Yousofi, Sayed Hanan, *Afganistan'da Siyasi Partiler (1990-2010)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2013 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi).

Yusufzay, Şirşah, *Bazi-i Buzurg* (Büyük Oyun), El Ezher Yayını, Kabil 2011.

Zeydan, Ahmet Muvaffak, *Taliban'ın Yükselişi Afganistan'da Yeni dönem* (Çev. Hülya Afacan), Mana Yayınları, İstanbul 2010.

Zengin, Can. "Henry Kissinger World Order (Dünya Düzeni), *Bilge strateji dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, Güz 2016, s. 143-146.

<http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41010290> (04.12.2017)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Kair Mohammad Qaderi

Uyruğu: Afganistan

Doğum Tarihi ve Yeri: 16.11.1989, Kunduz

Medeni Durumu: Evli

Cep Telefon: 0506 066 41 48

E-Posta: khairmhqaderi@gmail.com

EĞİTİM

Derce	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2017
Lisans	Aria Üniversitesi Hukuk ve Siyaset Bilimleri	2014
Lise	Aaq Tapa Lisesi	2008

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
-----	-------	-------

Yabancı Diller

Okuma	Yazma	Anlama	Konuşma
Farsça: Çok İyi	Çok İyi	Çok İyi	Çok İyi
İngilizce: İyi	İyi	İyi	Orta
Özbekçe: Çok İyi	Çok İyi	Çok İyi	Çok İyi
Kazakça: İyi	İyi	İyi	İyi
Rusça: İyi	Orta	Orta	Başlangıç
Peştunca: Çok İyi	Çok İyi	Çok İyi	Çok İyi
Türkmençe: Kendi ana dilim			